

Acest exemplar provine din
BIBLIOTECA ONISIFOR GHIBU
COLECȚIA IRINA CRISTESCU

Ediție aniversară digitală
ONISIFOR GHIBU 140 (1883-2023)
București Mai 2023

Ediție aniversară digitală realizată la 140 de ani de la
nașterea lui ONISIFOR GHIBU București Mai 2023

Digitizare realizată prin colaborarea în cadrul
Proiectului Muzeului Național al Carpaților Răsăriteni,
Sfântu Gheorghe, Jud. Covasna:
„Onisifor Ghibu - Digitizarea operei editate Ghibu_Digital”
2023

Editor: Irina Cristescu
Digitizare: Corneliu Beldiman

Pagini web:
<https://www.mncr.ro/>
<https://muzeu.mncr.ro/index.php/expo/personalitati>
<https://onisiforghibu.ro/>

MUZEUL NAȚIONAL AL
CARPAȚILOR RĂSĂRITENI
SFÂNTU GHEORGHE

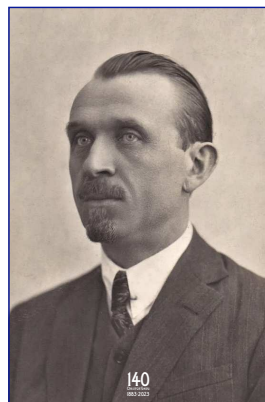
1883-2023 • ANIVERSARE • 140
Onisifor Ghibu
OPUS • ACTIVITATEA • OPERA • POLITENIREA • FIȘORILE

MUZEUL NAȚIONAL AL
CARPAȚILOR RĂSĂRITENI
SFÂNTU GHEORGHE

1883-2023 • ANIVERSARE • 140
EX LIBRIS
ONISIFOR GHIBU
CLUJ-SIBIU
GHIBU DIGITAL
DIGITIZAREA OPEREI EDITATE

ȘCOALA ROMÂNEASCĂ

DIN

TRANSILVANIA ȘI UNGARIA.

— DESVOLTAREA EI ISTORICĂ ȘI SITUAȚIA EI ACTUALĂ

DE

(G. SIMA)

Doctor în litere și filosofie

G. Sima

„Școala care n'are în vedere principiul că cetățenii ungari aparțin hotărît și *exclusiv* patriei maghiare, degenerază într-o școală de păcătoși și de trădători, care școală merită tot așa de puțin să fie tolerată, ca și o școală injectată de orice alt soi de imoralitate”.

Contele ALBERT APPONYI

BUCUREȘTI

INST. DE ARTE GRAFICE CAROL GÖBL S-sor ION ST. RASIDESCU

16, STRADA PARIS (POSTĂ DOAMNEI), 16

1915.

CUPRINSUL

	<u>Pag.</u>
Introducere	1
I. <i>Grădinile de copii</i>	2
II. <i>Învățământul primar</i>	6
A. 1. Școala românească până la 1868	6
2. Organizarea învățământului prin legile dela 1868.	18
3. Introducerea limbei maghiare în școala primară românească . .	22
4. Școalele comunale, de stat și particulare	29
5. Urmările «legii lui Apponyi»	38
a) Școlile din Țara Oltului.	43
b) „ Ținutul Zărandului și	46
c) „ din Săcuime	50
6. Spiritul literaturii didactice dela 1879 până astăzi	54
7. Situația morală a învățătorimei române	64
B. 1. Școli populare superioare și școli civile.	67
2. Școlile normale	68
III. <i>Învățământul secundar</i>	72
1. Licee și gimnazii	72
2. Literatura didactică pentru cursul secundar	80
IV. <i>Învățământul profesional, comercial și special</i>	82
V. <i>Învățământul superior</i> :	83
1. Seminariile teologice	83
2. Universități, Academii ș. a.	85
Concluzii.	100
Tabla de nume	101

ȘCOALA ROMÂNEASCĂ

DIN

TRANSILVANIA ȘI UNGARIA.

— DESVOLTAREA EI ISTORICĂ ȘI SITUAȚIA EI ACTUALĂ —

DE

(G. SIMA)

Doctor în litere și filosofie

G. Sima

„Școala care n'are în vedere principiul că cetățenii ungari aparțin hotărât și exclusiv patriei maghiare, degenerază într-o școală de păcătoși și de trăsătorii, care școală merită tot așa de puțin să fie tolerată, ca și o școală infectată de orice alt sau de imoralitate.”

Contele ALBERT APPONYI

BUCUREȘTI

INST. DE ARTE GRAFICE CAROL DÖBL S-sor ION ST. RASIDESCU

16, STRADA PARIS (POSTĂ DOAMNEI), 16

1915.

ȘCOALA ROMÂNEASCĂ DIN TRANSILVANIA ȘI UNGARIA

DESVOLTAREA EI ISTORICĂ ȘI SITUAȚIA EI ACTUALĂ

INTRODUCERE.

În orice moment e de importanță și de folos ca fiecare fiu al neamului nostru să cunoască starea întregului nostru popor, în orice țară ar locui el și oricare ar fi condițiile lui de trai. Mai important și mai de folos decât oricând e acest lucru acum, când războiul european a chemat la o tristă datorie pe o mare parte a poporului nostru și când sute de mii de români au plecat la războiu pentru apărarea stăpânitorilor lor, dela cari în timp de pace n'au avut parte decât de impilări. Credem că e o datorie a tuturor oamenilor de școală precum și a tuturor elementelor conștiințe din România liberă să cunoască mai de aproape viața acestor români de sub sceptru străin; să le cunoască trecutul și prezentul și să se gândească, pe baza acestora, la viitorul lor.

Credincioși acestui principiu, vom înfățișa în cele următoare, în liniamente mai mult generale, *școala românească din Transilvania și Ungaria*, așa cum s'a dezvoltat ea și așa cum e astăzi.

Considerând că de aproape patru decenii încoace cele mai mari și mai multe doleanțe ale românilor din Ardeal au fost cele relative la școală, paginile ce vor urma nu vor fi numai de importanță pedagogică, ci și de o importanță politică și națională.

Din ele se va vedea în ce condiții se află azi instituția chemată a da unei însemnate părți a neamului nostru cea mai puternică armă: *cultura* și a-i păstra și desvolta însăși *viața națională*.

I. GRADINILE DE COPII.

X Ideea de a începe educația copiilor în mod sistematic după principiile lui Froebel, încă din cea mai fragedă etate a lor, s'a ivit în Ungaria încă la începutul secolului XIX. Cea dintâi „grădină de copii” o înființează la 1828 în Buda, contesa Teresa Brunswick. Această școală era însă germană, precum german era pe atunci în cea mai mare parte însuși orașul Buda. Începutul făcut odată, rând pe rând s'au ridicat astfel de școli și în alte părți ale țării, bine înțeles toate din inițiativa particulară a unor oameni doritori de progres.

Dela o vreme alături de oamenii filantropi, cari se organizaseră într'o societate anume cu scopul de a înființa grădini de copii, au început a se interesa de acestea și bărbații politici, cari găseau că prin ele s'ar putea da o direcțiune sigură educației politice a cetățenilor. Conte Szécheny era, ce-i drept, dușman principal al acestor școli, dar ele își găsiseră vajnici apărători în Ludovic Kossuth și în Nicolae Wesselényi. Acesta din urmă le considera ca minunate mijloace de a-i învăța pe copiii nemaghiari încă din primii ani ai vieții lor limba maghiară, în care scop el a făcut o întinsă propagandă pentru înființarea acestor fel de școli — cărora le-a zis Kisdedóvoda — în fiecare sat locuit de naționalități. Agitația lui a avut oarecare răsunet și la români. La 1845 apare în adevăr în tipografia seminarului din Blaj *„Cuvântarea care despre școala de creștere a poporului dela doi până la șapte ani a tot feliului de om ungurește numită Kisdedovoda, oau zis Vițe-Potropopol și Parohul Unit al Betleanului Vasile Silași în Dej, în 24 Maiu anul 1845”* (35 pag.) În această cuvântare e îmbrățișată cu simpatie ideea grădinilor de copii, cum erau plănuite de oamenii dela putere.

Ce e drept cuvântarea lui Silași a rămas fără nici o urmare practică pentru români, nu e mai puțin adevărat însă că la unguri grădinile de copii făceau an de an progrese tot mai mari. La 1848, un congres învățătoresc ținut la Buda redactează în chestia lor un memoriu, pe care-l înaintează ministrului de culte Iosif Eötvös, dar intențiile acestuia de a organiza grădinile de copii printr'o lege anume, nu s'au putut realiza din cauza evenimentelor cari s'au precipitat. Totuși la 1867 erau în țara întreagă nu mai puțin de 97 de grădini de copii. Ajungând în acest an, după transacțiune, Iosif Eötvös iarăși ministru de culte, a prezentat camerei la 1868 proiectul său de organizare a învățământului primar — devenit în urmă art. XXXVIII —, în care se cuprindeau la început și dispoziții referitoare la înfiin-

țarea de grădini de copii. Proiectul prevedea anume că fiecare comună, căreia după acoperirea cheltuelilor cu școala primară, îi mai rămâne un excedent de 300 fl., e datoră a înființa și a susține și o grădină de copii, în care copiii dela 2—6 ani să fie crescuți în limba lor și în religia lor. Dar partea aceasta a proiectului comisiunea parlamentară a omis-o pe motiv că în chestia grădinilor de copii guvernul are datoria de a veni cu un proiect de lege special. La 1870, Eötvös a și venit cu acest proiect special dar pe deoparte evenimentele externe, pe de alta moartea lui Eötvös (2 Fevr. 1871) au împiedicat pertractarea lui. La 1875 se prezintă un alt proiect de lege, dar nici acela nu ajunge la desbatere. Art. de lege XXVIII din 1876, despre autoritățile școlare, atinge ce e drept, și chestiunea grădinilor de copii întru cât îndeamnă pe inspectorii regești să stăruiască pe lângă comunele mai bogate ca să înființeze și câte o astfel de grădină, dar o lege încă tot nu există. În acel an se deschide (în Liptoszentmiklós) prima școala froebeliană de stat. În țara întreagă erau la acest dat 215 școli de acest fel (cu 18.624 copii), susținute toate de particulari și de societăți.

La 1881 ministrul Tréfort, care cu 2 ani înainte făcuse legea prin care se introducea propunerea limbei maghiare în școlile primare ale naționalităților, dă brevi manu o ordinațiune (No. 654), prin care însărcinează pe un inspector de stat cu vizitarea tuturor grădinilor de copii existente în țară, impunându-i tot odată să stăruiască pretutindenea pentru înființarea de astfel de grădini, și mai ales, în acele localități locuite de nemaghiari în cari sunt școli de stat. Școlile să le facă comunele, cari au să le și susțină. Învățătoarele pentru grădinile de copii vor trebui să știe ungurește și în comunele nemaghiare vor avea datoria „de a introduce pe copii în vorbirea limbei maghiare”. La 1890 existau 703 grădini de copii, a căror susținere anuală reclama suma de 458.141 fl., din care statul dădea numai 56.663 fl. În acest an ministrul de culte Albin Csáky a prezentat Camerei un proiect de lege pentru organizarea lor, care proiect (lucrat de Dr. Emil Morlin) s’a votat în Ianuarie 1891, devenind art. de lege XV din acel an (1).

Legea aceasta fixează că grădini de copii și azile *pot* susține: statul, comunele, confesiunile, persoanele juridice și particularii. Datoare să susțină astfel de instituții e fiecare comună care

---

(1) Körösi Henrik și Szabó László : Az elemi népoktatás enciklopédiája. Budapesta 1912 v. II. pag. 182.

plătește contribuție directă către stat de cel puțin 15.000 fl. Comunele cari plătesc mai puțin de 15.000 fl. dar mai mult de 10.000 sunt datorare să susțină câte un azil permanent (1) iar cari plătesc mai puțin de 10.000 fl. dare directă sunt datorare să susțină cel puțin un azil de vară. Dacă comunele n'au venituri din cari să susțină grădini de copii, pot face un arunc de 30/0 asupra populației, după darea directă. Și statul poate să facă grădini de copii prin comune, impunând el cele 30/0 locuitorilor comunei.

În ce privește chemarea acestor școale, pe lângă scopul lor de educație generală, se mai prevede în lege ca ele să învețe și limba maghiară pe copiii nemaghiari. Paragraful 8 zice în acest punct: „ocupatiunea copilului din această școală (froebeliană) să meargă mână 'n mână cu introducerea lui în cunoașterea limbii maghiare, ca limbă de stat”. În ce constă această „introducere”, ni-o spune § 61 al instrucției legii, dată sub No. 44.000/1892. Nu e vorba numai de unele cuvinte mai ușoare, ci copiii trebuiesc instruiți să poată forma „scurte propoziții” ba, trebuie să li se spună în limba maghiară chiar „și basme și povești mai scurte”. Punctul 6 al § 62 din Instrucția adresată inspectorilor regești zice: „Inspectorul să poarte grijă deosebită ca elevii nemaghiari ai școalelor froebeliene să fie introduși *cu deplin rezultat* în cunoașterea limbii maghiare”. Pentru ca acest rezultat să fie asigurat legea (§ 12), și tot astfel și Instrucția (§ 29, lit. b. pct. 5) dispune ca învățătoarele de azil să poscadă bine, în graiu viu și în scris, limba maghiară, tot asemenea și bonele.

Impotriva acestei legi românii au dus o luptă violentă, pe când era încă numai proiect, dar fără rezultat, căci ea s'a votat fără nici o schimbare din cele dorite de români și de celelalte naționalități din țară.

La 1912 erau în țara întreagă 923 școli froebeliene de stat, 699 comunale și 423 private; cu totul 2.045. Mai existau afară de astea încă 100 de aziluri permanente și 607 aziluri de vară, cu totul 2.850 (2). Dintre grădinile de copii numai 3 erau românești, dintre azilurile permanente 2, dintre cele de vară 21, cu totul 26 (nemțești: 18, 7, 59 = 84). Dintre școlile și azilurile

---

(1) Deosebirea între grădini de copii și azile e că cele dintâi sunt conduse de învățătoare cu pregătire specială, iar cele din urmă de «bone» cu o oarecare pregătire.

(2) «Magyarország közoktatásügye az 1912 évben, Budapest, 1914, p. 10 sq.

ungurești numai o parte mică sunt printre români; poate vre-o 2—300; celelalte sunt prin alte părți ale țării.

La 1913 guvernul a luat chestia grădinilor de copii și a azilurilor din nou în mână. Sub pretext că voiește să reguleze „raporturile de drept ale azilelor de stat” și „competințele învățătoarelor dela azilele comunale și confesionale”, parlamentul a votat o nouă lege (art. XL), care preconizează însă lucruri cari privesc de-aproape însuși spiritul educației din aceste școli.

În ce privește introducerea copiilor în cunoașterea limbei maghiare acest articol menține dispozițiile articolului XV din 1891, la cari mai adaugă dispoziții nouă cu privire la „educația patriotică maghiară” și la disciplinarea învățătorilor. Paragraful 16, care se referă la învățarea limbei maghiare dispune ca „*fiecare grădină de copii și fiecare azil să trezească și să desvôle în sufletul copiilor sentimentul de alipire la patria ungară și conștiința apartinerii la națiunea ungară, precum și (în al doilea rând!) felul de gândire religios-moral*”. Și § 32 al Instrucției No. 150.000/1913 zice, în legătură cu aceasta, că fiecare învățătoare de azil „în întreaga ei activitate e datoare a trezi, cultiva și desvolta sentimentul alipirei la patria ungară, și atât în școală cât și afară de școală, e datoare să întărească, prin cuvinte de îmbărbătare, prin exemple bune în purtarea sa, — cu un cuvânt prin întreaga ei activitate atât spiritul patriotic (unguresc!), cât și (iarăș!) cel religios”. Acest § îi impune inspectorului școlar să „urmărească cu atenție *încordată* activitatea în direcție patriotică a învățătoarelor și întru cât ar constata vreo neglijență sau chiar vreo direcțiune antipatriotică” imediat să raporteze organelor administrative ungurești. Pentru asigurarea anticipativă a activității patriotice învățătoarele trebuie să depună jurământul oficial, la sfârșitul cărții se zice, „jur că pe copiii dați în îngrijirea mea îi voi crește în dragostea față de patria ungară” (§ 30 din lege). Dacă învățătoarea neglijă limba maghiară „la dorința(!) ministrului de culte autoritatea bisericească suspendează neapărat(!) din post pe învățătoarea respectivă” (§ 32). Dacă autoritatea bisericească nu află de bine să o suspendeze „ministrul ordonează direct suspendarea”. Dacă la salariul învățătoarei contribuie și statul cu vreo sumă oarecare, subvenția aceasta o poate sista în astfel de cazuri ori când, iar dacă autoritatea bisericească în timp de o jumătate de an nu ia măsurile de îndreptare în ce privește educația patriotică, ministrul poate închide pentru totdeauna școala respectivă” (§ 27).

Evoluția pe care a parcurs-o ideea educației patriotice cu ajutorul limbei maghiare încă din școlile de copii mici, a fost, după cum se vede foarte rapidă. Ea a mers de altminterlea aproape paralel cu tendințele de maghiarizare cu ajutorul școlii primare, după cum se va vedea din cele următoare.

II. INVĂȚĂMÂNTUL PRIMAR.

A. 1. Școlile românești până la 1868.

I.

Invățământul popular românesc din Ardeal este o creațiune a bisericii românești. Încă pe la începutul secolului al XVI-lea dacă nu chiar la sfârșitul sec. XV (1495), exista pe lângă biserica sfântului Nicolae din Brașov o școală românească, în care se învățau elementele culturii religioase necesare. Dacă a existat o astfel de școală în Brașov, avem dreptul să presupunem că o astfel de școală a trebuit să existe și în Bălgrad (Alba Iulia), pe lângă biserica mitropolitană de acolo și, probabil, că și în alte localități românești din țară, sau cel puțin în legătură cu mănăstirile pe cari le aveam pe atunci. E adevărat că pe la mijlocul sec. XVII găsim câteva școli românești înființate de principii calvini cu scopuri prozelistice, dar și acestea erau școli bisericești. *Bucoavna* apărută la 1699 în Bălgrad, sub mitropolitul Athanasie Anghel, încă înainte de ce s'ar fi pecetluit Unirea cu Roma, dovedește mai presus de orice îndoială existența școlilor românești în legătură cu Biserica. Unirea trebuie să fi zăbovit pentru un timp oarecare ivirea și consolidarea de școli nouă, cu toate acestea însă dăm încă în primele decenii ale veacului al XVIII-lea peste mai multe urme de astfel de școli.

Dacă găsim încă la 1730 școli în Bihor, ca d. ex. în Răbăgani și în Stracoș, unde a fost dascăl *Vasile Sporje* și în Popmezău și în Sâmbățșag (1), putem afirma cu toată hotărîrea că nici în celelalte părți românești ale țării nu vom fi fost lipsiți de astfel de locașuri de lumină, numai cât despre ele nu ni-au rămas dovezi, sau dovezile cari se vor fi păstrat prin unele arhive, până acum nu ne sunt cunoscute. Un alt moment, foarte important, întărește afirmațiunea noastră. Anume, Românii ortodoxi, rămânând după

---

(1) N. Firu: *Date și documente la istoricul școlilor române din Bihor-Arad*, 1910, pag. 8.

Unire fără conducere bisericească, au intrat în legături mai strânse cu Principatele române, unde-și hirotoneau preoții și de unde-și aduceau cărțile de slujbă trebuitoare. De sigur că, cel puțin dela o vreme încoace, dela apariția *Bucoavnei* episcopului Grigore dela Râmnic (1749), românii ortodoxi și-au adus din Principate și cărți de școală, până la 1770, căci, la acest an, împărăteasa Maria Terezia interzice să se mai aducă cărți de acolo și înființează pe seama românilor o tipografie anume la Viena.

Pentru greco-catolici primele școli se ridică la 1754 în Blaj. Meritul ridicării lor pare să fie al guvernului din Viena, dar de fapt tendința de a ridica școli apare la Blaj în acelaș timp, *consecvent vechei tradiții dinainte de Unire*, și din partea cercurilor bisericești de acolo. Astfel în anul 1754, când se înființează acolo un seminar crăiesc drept răsplată pentru Unire, se înființează în acelaș timp și un „seminar episcopesc” (care poate să nu fi fost altceva decât reînființarea „seminarului episcopesc” dela Bălgrad dinainte de 1700), așa că timp de mai mulți ani funcționează în Blaj două seminarii cari mai târziu fuzionează (1781).

II.

Statul propriu zis, „Viena”, vine mult mai târziu să se intereseze, bine înțeles din punctul *lui* de vedere, de școli.

Grănițerii români, cari se dovediseră în lungile războaie ale Austriei nu numai ostași admirabili, ci și oameni foarte inteligenți, au fost cei dintâi, după Blaj, asupra cărora s’au coborât razele binecuvântării împărătești a Mariei Tereziei. Pe seama lor se înființează cu cheltuiala erarului câteva școli, între 1763—4, și anume la Orlaș, la Hațeg și la Vaida-Recea, și încă în 10 comune, cu totul 13 școli, pentru copiii din 82 comune de pe teritoriul regimentului I grănițeresc. Tot atunci se face și pentru regimentul II o școală în Năsăud; apoi între 1770—1774 se fac alte cinci școli „triviale” pe teritoriul acestui regiment.

Și în „confiniul militar bănățenesc” s’au înființat școli românești, prin rezoluția Mariei Terezia dela 22 Iulie 1766 și anume în 100 de comune. Deși susținute de comune, aceste școli, care-și ziceau: „școli naționale militarești”, erau de fapt confessionale și naționale, ceea ce se vede din împrejurarea că în sate în cari românii trăiau laolaltă cu sârbii, pentru aceștia se făcea școală separată sârbească. Fiind conduse de oameni de inimă aceste școli au progresat. Sub directoratul lui *Grigorie Obradovici*, „crăescul al școalelor de legea răsăritului în Bănat director”

între 1800—1810) numărul acestor școli s'a ridicat la 336 (maș erau și 26 școale ilirice și 24 mixte) (1).

Între acea, la 1770, se edă „*Regulamentul națiunii ilirice*”, care căuta să reguleze raporturile dintre membrii acestei „națiuni”. Guvernul din Viena dându-și seama de primejdia ce-i poate veni din împrejurarea că supușii lui de alte naționalități, ca românii sârbii, grecii (macedoneni) își trag hrana sufletească din alte țări cu connaționali de-ai lor, s'a gândit să facă pe seama acestora și o tipografie care să le tipărească toate cărțile trebuitoare atât în biserică cât și în școală. Astfel a acordat tipografului *Iosif Lavrenție Kurzbock* privilegiul de a tipări toate cărțile necesare pe seama sârbilor, a românilor, a grecilor și a rușilor, cărora li s'a interzis totodată strict de a mai aduce din țări străine vreo carte. La 1771 și apare un *Bucvariu* românesc, tradus din sârbește (2). Apariția lui cu o așa de mare grabă, înainte de legea școlară „*Ratio educationis*” dela 1777, ne dovedește existența multor școli românești, pe seama cărora trebuiau cărți, ca să nu se mai aducă altele din țările române.

Edițiile destul de dese cari au urmat, la 1774 și 1777, întăresc această afirmație, iar apariția unei *Bucoavne* la Blaj, în 1777, cu binecuvântarea episcopului *Grigore Maier*, Bucoavnă de Petru Popovici *Râmniceanul*, confirmă pe deplin ceea ce am susținut mai sus că adică școlile românești au fost dintru 'nceput creațiuni ale bisericii.

Faptul că pentru românii ortodoxi Bucoavnele apăreau la Viena, se explică prin două împrejurări: întâiu că prin Unire românii ortodoxi încetaseră de a mai avea episcop, care să le fi purtat grija, și a doua prin manopera Vienei, care considera pe români, pe sârbi, pe greci și pe ruși ca pe un singur popor de credință ortodoxă, — concepție care din punct de vedere politic îi convenia. Inființarea tipografiei ilirice din Viena, anume pentru acest „popor”, a fost ce e drept un bine pentru el, căci putea ajunge mai repede la felurite cărți bisericești și de școală, pe de alta însă, a fost o lovitură, mai ales cât ne privește pe noi, căci *se tăia comunicația noastră sufletească cu țările române*, comunicație firească și veche, cât însuși poporul nostru. Efectele acestei lovituri s'au resimțit curând chiar la câțiva ani, căci guvernul vienez nu căuta să ne dea o cultură care să se potrivească cu.

---

(1) N. Firu, *o. c.*, 43.

(2) Probabil de Mihail Roșu Martinovici.

trebuințele noastre și cu firea noastră, ci o cultură care să se potrivească cu trebuințele lui, din punct de vedere politic.

Începând cu anul 1777, când apare „*Ratio educationis*” care consideră școala ca *politicum* și care stabilește ca limbă de predare în școli, limba națională a copiilor, găsim că se publică în tipografia din Viena cărți de școală românești-nemțești, cari pe lângă acest bilingvism suspect, mai aduc în viața noastră și o seamă de lucruri diametral opuse dezvoltării noastre de până aci și preocupărilor sufletului nostru întreg. Astfel apare la 1777 cea dintâi carte de citire intitulată: *Ducerea de mână către cinste și dreptate*, care iese apoi în alte două ediții, până la anul 1798 (1793 și 1798) — o carte de sigur interesantă și bine scrisă în nemțește, — dar o carte cu care noi nu puteam avea nimic comun. Era o carte raționalistă, pe baza moralei filozofice a epocii luminării spiritelor — carte la care nu se putea trece dela Bucoavna, și care dacă a produs ceva, a produs de sigur numai zăpăceală. Tot astfel și *Ducerea de mână către aritmetică sau socoteală*, în două limbi.

Opera de înstrăinare prin cultură mergea și mai departe: la 1781 apare în Viena un Bucvariu tip cu totul nou. Bucoavnele de până aci învățau slovele și introduceau în rânduiala bisericească, pentru a forma apoi puntea de trecere la Ceaslov și la Psaltire. Bucvariul dela 1781 nu mai conduce la Ceaslov și la Psaltire, ci la „*Ducerea de mână către cinste*” și la *Aritmetică*; el nu mai cuprinde rânduiala bisericească, ci sentințe morale (filosofice) și povestiri morale din viața de toate zilele, povestiri traduse de sigur din nemțește.

Cu doi ani mai în urmă (1783) se face un nou pas indirect în începută.

III

După ce Românii ortodoxi și-au primit un episcop propriu (sârb) în persoana lui *Ghedeon Nichitici* (1783) Sibiul începe a deveni centrul ortodoxiei, după cum pentru uniți Blajul devenia din an în an un focar tot mai important de cultură (1). În

(1) Mitropolitul Șaguna în *Istoria bisericească a sa* (vol. II pag. 212 - 213) zice în legătură cu acestea următoarele:

„După ce biserica noastră din Ardeal căpătase arhieru, numai decât începuseră a se îngriji episcopul pentru școli, și a se sfătui cu clerul și poporul eparhial și așa Împăratul Iosif II la rugarea episcopului s'a îndurat a rândui:

1. Ca școalele cele vechi să se pună în stare mai bună și încă alte nouă să se înființeze în satele mai mari;

ambele centre încep a apărea cărți de școală și anume niște cărți foarte curioase. Apare adevărat la 1783 o Bucoavă, care era cu totul altfel decât cele de până aci. Mai întâi ea nu mai e simplu: Bucoavă, ci cea dela Sibiu: *ABC sau Bukavna*, iar cea dela Blaj, *ABC sau Aljavit*. Apoi ele nu mai sunt numai românești, ci și nemțești, paralel. Ambele sunt făcute după același ABC nemțesc, pe care l'a utilizat fiecare în diferite chipuri. Deci, nu numai spirit nemțesc, ci și limbă nemțească pentru Românul lipsit până aci de lumină. Ba în ABC-ul dela Sibiu, care însă probabil n'avea nimic comun cu consistorul neunit, ci numai cu tipograful sas privilegiat, Hochmeister, — găsim la sfârșit chiar și un dicționar în trei limbi: românește, ungurește și nemțește (226 cuvinte).

Afară de cărțile acestea au mai apărut diferite ediții de catihisme, ortodoxe și unite, cari și ele dovedesc mulțimea școalelor românești, cari acum încep să se organizeze tot mai temeinic, căpătând și „directori” ai lor, după confesiuni. La Sibiu e numit director al școalelor neunite naționalicești *Dimitrie Eustatievici*, care făcuse studii frumoase la Chiev, iar la Blaj *Gheorghe Șincai*. Sub conducerea acestora numărul școlilor crescuse foarte mult. Singur Șincai sa fi înființat la 300 de școli. E interesant ca deși școlile se numiau „naționale”, directorii lor erau pe lângă cei doi episcopi, iar leafa (Eustatievici de 400 fl. pe an) și-o căpătau din fondul de studii ardelenesc (1). Că aceste școli erau, fără să se și numească așa, de fapt confesionale, aceasta o dovedește însăși instituirea directorilor în centrele episcopoești, și atârănarea școalelor gr. cat. de Blaj, iar a celor greco-or. de Sibiu.

IV.

Revoluția lui Horia avu urmări și asupra dezvoltării școalelor românești. Împăratul Iosif al doilea, voind să stabilească mai

---

2. Ca cu distincție să se trateze acele comunități bisericești, care vor avea să-și facă școală.

3. În comitatele, s. e. în al Solnocului, unde poporul este foarte sărac, așa să se înființeze școalele, ca copiii diu mai multe sate să umble la o școală;

4. Ca spesele trebuincioase să se acopere parte din colecte, parte din dactrul, ce au a plăti părinții școlarilor, și unde aceste nu ajung, acolo să se deplinească din fondul ardelean, ba și unguresc și al studiilor (Studienfond);

5. Spre priveghiarea școalelor s'au rezolvat un director de școală cu leafa de 400 fl. din fondul ardelean de studii, și tot deodată s'au sistematizat 25 dascăli a 50 fl.

(1) A. Bârseanu: *Istoria școalelor din Brașov*, pg. 9

adânc cauzele acestei revoluții, a trimis în Ardeal oameni cari să studieze la fața locului aceste cauze. Constatându-se că cea mai sigură cauză e lipsa de cultură a românilor, Iosif al doilea a dat ordin sever către comitate, ca să se îngrijească cât mai curând de ridicarea de școli bune pentru popor.

Stăruințele lui Iosif al II-lea în această direcție au fost foarte mari, dar nu tot atât de rodnice (1), mai ales în Bihor, unde nemșilor unguri nu le venea la socoteală să ajute ridicarea de școli pentru iobagii valachi. Cu toate acestea la sfârșitul secolului al XVIII-lea existau chiar și în Bihor vreo 70 de școale românești, ce e drept, foarte rău văzute de proprietarii unguri din două motive: întâi pentru că erau românești-nemțești și a doua pentru că nu erau ungurești. În adevăr, conducerea șovinistă ungurească a acestui comitat în majoritate românesc, a interzis întrebuințarea în școlile românești, a cărților tipărite la Viena și la Buda, pe motiv că n'au text paralel maghiar (2).

În Bihor, a cărui congregație s'a ocupat în urma deselor ordine dela Viena, cu o solitudine destul de apreciabilă, de chestiunea școlară, se făcea totul ca școlile să n'aibă a face cu biserica. Și în aceiași direcție se lucra de către organele străine și în celelalte părți ale țării.

Se ivise deci după șovinismul nemțesc șovinismul unguresc, înainte ca spiritul românesc, biruitor pe alte terene în aceste vremuri, să fi pus stăpânire și pe școală!

V.

Între aceea opera începută la Viena își urma cursul ei. La 1785 apare în două volume mari o *Carte trebuincioasă pentru dascăli*, nemțește și românește, un fel de Metodică cu totul străină și într'o limbă românească încâlcită. De sigur că ea n'a putut folosi mult, fiind pentru împrejurări străine de ale noastre. În acelaș an apare și o nouă ediție a metodelor Aritmeticei în două limbi, la Viena, dar și una curat românească, la Blaj, având ca autor pe George Șincai. La 3 ani apare o nouă Bucoavnă în două limbi la Sibiu, în noua tipografie privilegiată a lui P. Barth, — o compilație după Bucoavnele raționaliste de până aci, — la 1790 o altă Bucoavnă bilingvă la Viena. În acest an începe o febrilă activitate de organizare precum și o activitate literară didactică D. Eusta-

(1) N. Firu, *o. c.* pg. 11 sq.

(2) *Idem*, pg. 46.

tievici, directorul școalelor neunite din Sibiiu. Cu toate acestea, la 1794 spune *D. Jercovici*, translator la guvernul Ardealului „acumu destule școale rumânești s'aru afla în Prințipatul Ardealului, însă fără folosu și fără toată înflorirea” (1), ceea ce poate să fie însă cam pesimist zis.

La 1796 apare la Blaj o Bucoavnă în 4 limbi: românește, nemțește, ungurește și latinește! Peste un an apare însă la Sibiiu *Gramatica românească* a noului director al școalelor, *Radu Tempea*, o carte foarte bună, care pentru întâia oară accentuiază importanța limbii pentru cultura poporului. După apariția acestei gramatici cărțile bilingve au încetat și o direcție mai sănătoasă, mai românească, și-a luat începutul.

Puțin după aceasta s'au luat din partea guvernului măsuri speciale pentru organizarea școalelor românești. Așa la 1806 apar „*Regulele scolasticești*, care sunt orânduie și așezate pentru tănere și procopsela școalelor românești celor din Țara Ungurească și din Partile ei împreunate. Cu milostiva îngăduință a Impărateștii, Chesaro-Crăeștii și Apostoliceștei Măririi” (Buda) (2). Peste 3 ani apare tot la Buda, o „*Instrucție pentru școalele românești în Banat*” și tot atunci la Sibiiu „*Învățături către dascălii normalicești*”.

Astfel școala românească își întărea și lărgea tot mai mult temelile.

VI.

Paralel cu aceasta au început să scrie și să lucreze mai mulți bărbați de școală din părțile ungurene. O mulțime de cărți, frumoase și ca limbă și ca idei, începură să apară la Buda.

La 1812 se înființează la Arad o preparandie românească ortodoxă, din grația împăratului care a dat însuși o sumă oarecare pentru înființarea acesteia, întocmai ca și pentru înființarea câte unei preparandii pentru sârbi și pentru greci. Această preparandie se susținea totuși din veniturile Bisericii: se introdusese a nume în biserici un al treilea tas, din care se plăteau profesorii. Din planul de învățământ al preparandiei lipsea orice element

---

(1) Bianu-Hodoș, *Bibliografia veche românească*, II, 363.

(2) Emilian Micu susține («*Transilvania*, 1911 pag. 20) că prima ediție a regulilor scolastice ar fi apărut încă la 1776. Afirmă că a văzut chiar și un exemplar al lor. Anevoie s'ar putea admite ca regulile acestea să fi apărut încă înainte de «*Ratio educationis*».

național, în schimb se accentua laturea confesională (1) (româno-sârbo-grecescă) și cea politică. Noroc că la școala asta s'au nimerit dela început câțiva profesori cu suflet românesc mare, cari au împlinit ei ceea ce nu era nici decum în intenția întemeietorului școlii. D. Țichindeal, P. Iorgovici și Diaconovici-Loga — aceștia au făcut școala din Arad, iar nu împăratul, care a creiat niște cadre numai, în cari ar fi voit să se lucreze cu totul altfel de cum s'a lucrat.

De aici încolo numărul școlilor românești, ridicate din inițiativa și din cheltuiala satelor și bisericilor, sporia neconținut. Pentru acestea apăreau an de an cărți în diferite centre: Buda, Blaj, Sibiiu, la care se mai adăoga acum și Brașovul. Afară de cărțile bisericesti și de cele pentru școală apărea, mai ales în tipografia din Buda, o serie întreagă de cărți de literatură pentru publicul mare, tratând subiecte moralizatoare foarte atrăgătoare și înălțătoare. O epocă de muncă frumoasă, senină. Acum apar în românește scrierile folositoare ale lui *Dositei Obradovici*, redeșteptătorul sârbilor, cum e: *Adunare de lucruri moralești de folos și spre veselie* (1808), *Învățăături de multe științe folositoare copiilor creștinești* (1811), *Moralnice sentenții sau folositoare pilde* (1813), apoi *Îndreptări moralești tinerilor foarte folositoare* (1813), *Sfatul Maicei către preaiubita românească și sârbească tinerime de amândouă părțile* (1815), *Înțelepte învățăături sau reguli pentru îndreptarea pruncilor* (1815), *Descoperirea Americii* (1816), *Cărticica năravurilor bune* (1819), *Scurte învățăături pentru creșterea și buna purtare a tinerimei românești* (1827), *Doi prunci părăsiți, acoperământului lui Dumnezeu și purtării de grijă a unei bătrâne credincioase crescătoare încredințați* (1830), *Florariu pentru joloslul tuturor iubitorilor de învățătură* (1831), *Sfătuire morală către iubita tinerime românească spre iubirea învățătorilor și a învățăturilor* (1832), *Theofron sau iscusitul sfătuitoriu pentru neiscusita tinerime* (a lui I. H. Campe) 1833, *Prietenul sau voitorul de bine al pruncilor și al tinerimei românești* (1837) ș. a.

Toate aceste cărți, dintre cari multe erau prelucrări sau chiar traduceri din nemțește, erau citite de tot mai mulți știutori de

(1) „Acest mare la număr și vechiu popor, carele totdeauna cu supunerea și credința către Împăratul său s'au deschilinit“, românesc, sârbesc și grecesc (Cf. D. Țichindeal: *Arătare despre starca acestor noao introduse scolasticești instituturi ale nației românești, sârbești și grecești*. Bud.a 1813 pag. 12).

carte, ieșiți din școalele românești, și de sigur că cele mai multe din ele se întrebuințau și în școală. O epocă de foarte simțit avânt către lumină.

VII.

Cât privește strict școala de până la 1848 trebuie să mai amintim câteva momente. Și anume apariția, la 1815 și 1820, în Sibiiu a unei ciudate Bucoavne tradusă din nemțește de *Moise Fulea*, ultimul director al școalelor ortodoxe, o carte cu totul străină ca subiect și tipărită cu litere latinești, însă cu ortografie ungurească. Cea din urmă rătăcire mare.

La 1818 apar la Buda, două cărți de metodică pentru învățători, ambele prelucrări din nemțește, una după *Niemayer* dela Halle (*Manuductor pentru învățătorii scolasticești*), iar a doua *Metodica* după *Villom* (?) tradusă de *Naum Petrovici*.

Un alt moment însemnat este o oarecare legătură care se face între școala românească din Ungaria și între cea din Principatele române.

Am văzut că Maria Terezia a căutat să rupă, prin tipografia dela Viena, orice legătură dintre românii de sub stăpânirea ei și între cei din Principate, ceea ce i-a și succedut. Aceeași operă avea s'o continue tipografia crăiască din Buda, care nu e decât continuarea celei din Viena. Norocul vru însă ca încercările de despărțire să nu izbutească până la sfârșit. Dacă n'am mai putut intra noi în legătură cu Principatele, au intrat oamenii de acolo în legătură cu noi. Mai mulți oameni de carte și de-ai școalei din Principate au venit și și-au tipărit în tipografiile dela noi cărțile, atât la Buda, cât și la Sibiiu și la Brașov; ba s'a întâmplat că unele cărți tipărite mai întâi în Principate, de unde nu prea puteau trece la noi, s'au retipărit la noi (ca d. ex. *Gramatica lui I. Văcărescu*, *Poeziile lui P. Mumuleanu* ș. a.) Cărțile publicate de *Eufrosin Poteca* și de *Gr. Pleșoianu* la Buda și la Sibiiu, fără îndoială că s'au răspândit și la noi, unde s'au întrebuințat și prin școli.

În același timp începuse să se trezească în unele părți interes pentru instrucția limbei germane în școli de ale noastre. Învățământul acestei limbi în școlile noastre e bine înțeles mai vechiu. Încă la 1763, când s'au înființat primele școli grănițerești, învățământul era în mare parte german, dar acest învățământ nu era o necesitate a noastră, ci o necesitate a guvernului din Viena, care voia să ne facă buni *Untertani*. Abia prin

deceniul al patrulea al sec. 19 apar cele dintâi dovezi de interes din partea noastră pentru limba germană. Acum (1835) apare la Brașov prima „*Gramatică românească și nemțească*”, cu tendințe practice (nu din motive mai mult filologice, cum fuseseră toate gramaticile scrise până aci de români, afară doar de a lui R. Tempea, 1797) și anume nu „cu dovedirea celor mai mari”, ci de „*Un prieten al nației*” (învățătorul din Brașov Dim. Leca), și tipărită nu la Buda, în crăiasca tipografie, ci la Brașov „cu toată cheltuiala Domniei Sale Rudolf Orghidan, cetățean (locuitor în Brașov-Cetate!) și neguțătoriu de aici”. Incepeam deci a ne depărta tot mai mult de Buda și a veni spre casa noastră, — începusem a ne pricepe tot mai mult interesele noastre și a ni le ocroti prin noi înșine.

În acest chip școalele noastre, cari se sporiau ca număr an de an, și ca organizare mergeau tot mai binișor înainte, iar ca știință de asemenea progresau. Se introdusese încă dela 1815 și istoria biblică, apoi „Datorințele supușilor către Monarhul lor” (încă la 1806), apoi Economia — așa că trebuie să ne facem despre școlile de până la 1848 o idee mai bună decât cea care a domnit până acum despre ea.

VIII.

Încă pe timpul domniei lui Iosif al doilea dar mai ales după moartea lui (1790), se iviseră față de școlile noastre și unele tendințe, necunoscute până aci, din partea maghiarilor, dar aceste tendințe, de cutropire, n’au avut la început nici un rezultat. Se știe, adică, că împăratul Iosif al II-lea, voia să germanizeze cu ajutorul limbei pe toți cetățenii imperiului său atât de împestrițat de naționalități, dar că aceste încercări au produs în special la unguri o puternică reacțiune, în sensul că aceștia au început să-și cultive tot mai mult limba națională a lor, ba chiar să o introducă pe toate terenele vieții publice din Ungaria. Art. de lege VII din 1792 în adevăr și impune ca studiu obligat în toate școlile din Ungaria limba maghiară, dar, cum se putea prevedea, această dispoziție a legii nu s’a executat, deși n’au lipsit stăruințele pentru limba maghiară cel puțin în unele părți ale țării, cum am văzut d. ex. în Bihor. *Ideia maghiarizării școalelor* se ivește însă de aci încolo în mai toate dietele următoare, dar rezoluția împărătească din 11 Aprilie 1827 vine și se pronunță în mod categoric în contra oricărei sforțări în scopul răspândirii limbei maghiare (1).

⚡ (1) Dr. I. Lupaș, în „*Telegraful român*”, 1913, No. 106—107.

carte, ieșiți din școalele românești, și de sigur că cele mai multe din ele se întrebuințau și în școală. O epocă de foarte simțit avânt către lumină.

VII.

Cât privește strict școala de până la 1848 trebuie să mai amintim câteva momente. Și anume apariția, la 1815 și 1820, în Sibiiu a unei ciudate Bucoavne tradusă din nemțește de *Moise Fulea*, ultimul director al școalelor ortodoxe, o carte cu totul străină ca subiect și tipărită cu litere latinești, însă cu ortografie ungurească. Cea din urmă rătăcire mare.

La 1818 apar la Buda, două cărți de metodică pentru învățători, ambele prelucrări din nemțește, una după *Niemayer* dela Halle (*Manuductor pentru învățătorii scolasticești*), iar a doua *Metodica* după *Villom* (?) tradusă de *Naum Petrovici*.

Un alt moment însemnat este o oarecare legătură care se face între școala românească din Ungaria și între cea din Principatele române.

Am văzut că Maria Terezia a căutat să rupă, prin tipografia dela Viena, orice legătură dintre românii de sub stăpânirea ei și între cei din Principate, ceea ce i-a și succedut. Aceeași operă avea s'o continue tipografia crăiască din Buda, care nu e decât continuarea celei din Viena. Norocul vru însă ca încercările de despărțire să nu izbutească până la sfârșit. Dacă n'am mai putut intra noi în legătură cu Principatele, au intrat oamenii de acolo în legătură cu noi. Mai mulți oameni de carte și de-ai școlii din Principate au venit și și-au tipărit în tipografiile dela noi cărțile, atât la Buda, cât și la Sibiiu și la Brașov; ba s'a întâmplat că unele cărți tipărite mai întâi în Principate, de unde nu prea puteau trece la noi, s'au retipărit la noi (ca d. ex. *Gramatica lui I. Văcărescu*, *Poeziile lui P. Mumuleanu* ș. a.) Cărțile publicate de *Eufrosin Poteca* și de *Gr. Pleșoianu* la Buda și la Sibiiu, fără îndoială că s'au răspândit și la noi, unde s'au întrebuințat și prin școli.

În același timp începuse să se trezească în unele părți interes pentru instrucția limbei germane în școli de ale noastre. Învățământul acestei limbi în școlile noastre e bine înțeles mai vechiu. Încă la 1763, când s'au înființat primele școli grănițerești, învățământul era în mare parte german, dar acest învățământ nu era o necesitate a noastră, ci o necesitate a guvernului din Viena, care voia să ne facă buni *Unteriani*. Abia prin

deceniul al patrulea al sec. 19 apar cele dintâi dovezi de interes din partea noastră pentru limba germană. Acum (1835) apare la Braşov prima „*Gramatică românească şi nemţească*”, cu tendinţe practice (nu din motive mai mult filologice, cum fuseseră toate gramaticile scrise până aci de români, afară doar de a lui R. Tempea, 1797) şi anume nu „cu dovedirea celor mai mari”, ci de „*Un prieten al naţiei*” (învăţătorul din Braşov Dim. Leca), şi tipărită nu la Buda, în crăiasca tipografie, ci la Braşov „cu toată cheltuiala Domniei Sale Rudolf Orghidan, cetăţean (locuitor în Braşov-Cetate!) şi neguţătoriu de aici”. Incepeam deci a ne depărta tot mai mult de Buda şi a veni spre casa noastră, — începusem a ne pricepe tot mai mult interesele noastre şi a ni le ocroti prin noi înşine.

În acest chip şcoalele noastre, cari se sporiau ca număr an de an, şi ca organizare mergeau tot mai binişor înainte, iar ca ştiinţă de asemenea progresau. Se introdusese încă dela 1815 şi istoria biblică, apoi „Datorinţele supuşilor către Monarhul lor” (încă la 1806), apoi Economia — aşa că trebuie să ne facem despre şcolile de până la 1848 o idee mai bună decât cea care a domnit până acum despre ea.

VIII.

Încă pe timpul domniei lui Iosif al doilea dar mai ales după moartea lui (1790), se iviseră faţă de şcolile noastre şi unele tendinţe, necunoscute până aci, din partea maghiarilor, dar aceste tendinţe, de cutropire, n’au avut la început nici un rezultat. Se ştie, adică, că împăratul Iosif al II-lea, voia să germanizeze cu ajutorul limbei pe toţi cetăţenii imperiului său atât de împestrit de naţionalităţi, dar că aceste încercări au produs în special la unguri o puternică reacţiune, în sensul că aceştia au început să-şi cultive tot mai mult limba naţională a lor, ba chiar să o introducă pe toate terenele vieţii publice din Ungaria. Art. de lege VII din 1792 în adevăr şi impune ca studiu obligat în toate şcolile din Ungaria limba maghiară, dar, cum se putea prevedea, această dispoziţie a legii nu s’a executat, deşi n’au lipsit stăruinţele pentru limba maghiară cel puţin în unele părţi ale ţării, cum am văzut d. ex. în Bihor. *Ideia maghiarizării şcoalelor* se iveşte însă de aci încolo în mai toate dietele următoare, dar rezoluţia împărătească din 11 Aprilie 1827 vine şi se pronunţă în mod categoric în contra oricărei sforţări în scopul răspândirii limbei maghiare (1).

— (1) Dr. I. Lupaş, în „*Telegraful român*”, 1913, No. 106—107.

Tendențele din Ungaria găsiau, totuși, răsunet puternic în Ardeal, unde patrioții maghiari înflăcărați forțau, și cu oarecare șanse, ideia maghiarizării. La 1829 episcopul Moga din Sibiiu, forțat de curent, dă ordin ca „în toate școalele românești, dar mai vârtos în școala candidaților de preoție din Sibiiu, să se învețe limba ungurească” (1).

Curentul pornit de dieta din Ungaria mergea înainte, cucerind tot mai mult sufletul nemeșilor unguri. El se concretizează încă înainte de a se vota art. de lege III din 1844 prin care se introducea în toate școlile țării ca limbă de predare, limba maghiară—într’o hotărâre a dietei din Cluj dela 1842, prin care se enunță că în timp de 10 ani în toate școlile din Ardeal limba de propunere să fie limba maghiară. Impotriva acestei dispoziții care amenința în mod serios cultura românească din Ardeal și Ungaria, s’a ridicat însă cu toată puterea glasul de protestare al întregului popor, reprezentat prin cele două consistorii, din Blaj și Sibiiu.

Anii ce urmează se caracterizează printr’o puternică creștere a conștiinței naționale maghiare, care avea să ducă la revoluția din 1848, care să le asigure, după cum credeau ei, realizarea tuturor dorințelor de ordin național. În 1848 se și lucrează un proiect de lege pentru organizarea învățământului, în care limbei maghiare i se acorda un rol destul de însemnat, dar vijelia anului 1848 a nimicit în germene o legiferare de această natură. Organizarea prin lege a învățământului a urmat abia după 20 de ani (1868), dar *fără limbă maghiară*.

IX.

Paralel cu dezvoltarea conștiinței naționale maghiare a mers și dezvoltarea conștiinței românești. Cu cât șovinismul maghiar înainta, cu atât și reacțiunea românească devenea mai puternică. La 1848, dieta țării fixează în § 3 al art. XX că „nu numai treburile bisericești, ci și cele școlare ale tuturor confesiunilor recunoscute de stat trebuiesc acoperite din bugetul Statului”, ceea ce pentru noi însemna un mare pas înainte. În acest an, în care se concretizează toate dorințele noastre în adunarea din Blaj, dela 3/15 Maiu, veniam și *ceream* pentru întâia oară ce ni se cuvenea pe teren școlar. Sub p. 13 al adresei adunării dela Blaj către Împăratul ceream acum:

(1) Dr. Il. Pușcariu, *Documente pentru limbă și Istorie*, I. 194.

„Inființarea de școli naționale românești în toate satele, opidele și orașele; inființarea de institute tehnice, de seminare pentru educațiunea preoțimii, cum și inființarea unei universități naționale românești și dotarea acestora din tezaurul statului în proporție cu populațiunea contribuabilă, apoi dreptul de alegători pentru întreg personalul didactic și desăvârșita libertate a învățământului”.

Făcusem deci un pas uriaș înainte, dacă nu ca organizare cel puțin ca suflet.

La 1849 Kossuth ne făcea propuneri de împăcare, între cari a cincea era:

„În toate școlile deja în ființă și în acele cari se vor înființa pe viitor de către stat pentru Români, limba de instrucțiune e limba română”. P. 9. „În ministerul instrucțiunii publice va funcționa o secție separată pentru credincioșii bisericii greco-orientale. Ea va fi alcătuită numai de Românii de această credință”. P. 10. „Școlile și bisericile acestei confesiuni sunt împărțite de toate drepturile celorlalte religii”. P. 12. „Se va înființa pentru dănașii o facultate de teologie separată la universitatea din Budapesta”.

Nu mai eram deci o cantitate neglijabilă nici pentru Viena, nici pentru Pesta.

„Absolutismul” care a urmat ni-a lăsat mână liberă pe teren cultural și ne-a scutit de încălcările culturale ungurești. Spiritul de muncă și de înțelegere al lui Șaguna a influențat puternic școala, care făcea și ca organizație și ca număr și ca prestațiuni progrese neasemănate mai mari decât ori când până aci. Pe lângă munca desvoltată de Consistoriu venia și ajutorul dat de guvern prin consilierii de școală români, dintre cari *Dr. Pavel Vasiciu*, are merite neperitoare pentru înaintarea învățământului românesc.

Sub Șaguna se introduce în școli studiul mai temeinic al gramaticii române (manual de *S. Popovici-Barcianu*) la anul 1853, apoi se introduce și limba germană ca studiu obligat, pe baza de cărți scrise în conformitate cu trebuințele noastre. (Abecedar nemțesc (1854) și Gramatica româno-germană de *S. Popovici-Barcianu* (1855); se introduce Geografia (de *Visarion Roman*, la 1855), apoi „Cunoștințe istorice, statistice și istorico-naturale despre monarhia austriacă” (1859), apoi Istoria română națională (de *At. Marinescu*, 1861); sub el apar cele dintâi Abecedare și Cărți de citire moderne (1861, 1862), apoi Elemente de fizică (de *Zaharia Boiu*) ș. a. Tot sub el apare cea dintâi și până în ziua de astăzi cea mai bună revistă școlară-pedagogică: *Amicul*

școalei, „scriptură pedagogică” redactată de Visarion Roman (1860—1865).

Prin anii 60 ia și la Blaj învățământul primar un avânt mai considerabil, prin activitatea lui *I. M. Moldovan*.

Totuși, școlile nu erau organizate pe baza unor principii recunoscute, după cum o astfel de organizare le lipsea și bisericilor celor două confesiuni.

Sub Vasile Moga (1838) cele ortodoxe ajunseseră sub jurisdicția arhiepiscopului româno-catolic de Alba Iulia, de unde mai târziu le-a scos Șaguna, care la 1850, prin hotărîrea primului sobor al bisericii, li-a dat și o organizare pe baze destul de solide supunându-le jurisdicției bisericii ortodoxe române.

2. Organizarea învățământului primar prin legile dela 1868.

I.

Anul 1868, în sfârșit, aduce cu sine o organizare propriu zisă a învățământului primar din întreaga Ungarie. Înțeleptul ministru de culte, baronul *Iosif Eötvös* izbutește să treacă prin corpurile legiuitoare un proiect de lege, prin care pe deoparte se declară pentru toți cetățenii *obligativitatea învățământului primar* dela 6—15 ani, pe de alta se lasă în acelaș timp *libertatea învățământului* în sensul că părinții își pot trimite copiii la orice școală vor, și că școli primare au dreptul și libertatea de a deschide și susținea atât confesiunile, cari avuseră până aci întreg meritul de a fi înființat și susținut școlile, — cât și statul, comunele politice, societățile și chiar și particularii. *Obligată* a susținea școli primare, în cazul când alți factori nu se îngrijesc de aceasta, e numai comuna politică. Fiecare comună, în care nu există școală primară e datoră a înființa ea o astfel de școală. Limba de instrucție au dreptul să o stabilească înșiși susținătorii de școli; ea are să fie limba vorbită de copii și de părinții acestora. Planul de învățământ de asemenea îl stabilesc susținătorii de școală, cu condiția însă ca el să cuprindă ceea ce cuprinde și planul dat de către stat pentru școlile lui. Școala poporală, ori de cine ar fi susținută, are să conste din două cursuri: cel de toate zilele, cu șase clase, pentru copiii dela 6—12 ani, și cel de repetiție, cu trei cursuri, pentru copiii dela 12—15 ani. Școlile confesionale stau sub conducerea și supravegherea autorităților bisericești; statul are numai dreptul de supremă inspecție.

În ce privește școlile confesionale românești de confesiunea gr. or., acestea s'au organizat după 1868 pe baza art. de lege XXXVIII din acest an, pe care îl completa, în amănunte, *Statutul organic* al bisericii ortodoxe (dat la 1869, pe baza art. de lege IX din 1868) dobândit în urma stăruințelor lui Șaguna și ale fruntașilor români gr. or. În aproape fiecare sat ortodox s'a făcut școală confesională, în cazul că până în acel an n'ar fi avut. Școlile „naționale” de până aci s'au prefăcut și ele în școli confesionale. Pe învățător îl alegea sinodul parohial constatatător din credincioșii bisericii satului respectiv; îl plătea biserica respectivă, îl controla preotul local, care fusese numit director școlar. Comitetul parohial se îngrija ca școala să fie corespunzătoare ca local, să aibă tot ce-i trebuie, — ca învățătorul să-și capete salariul, strâns în cele mai multe cazuri prin „repartiție” dela „popor”, — ca copii să cerceteze regulat școala ș. a. Protopopul tractual era inspectorul școalelor din întreg protopopiatul lui și avea să conducă toate trebile școlare de ordin administrativ și didactic, întocmai ca și revizorii școlari.

Pe aceste baze statornice s'a așezat învățământul confesional românesc și la gr. cat. — cu mici deosebiri — și pe aceste baze s'a dezvoltat el până în zilele noastre.

Dacă art. XXXVIII se îngrija de învățământ din punct de vedere general cetățenesc și dacă art. IX se îngrijea de el din punct de vedere religios și confesional, mai rămânea totuși o latură neconsiderată din partea lor, și anume laturea națională. Și această latură a fost îmbrățișată acum printr'o lege specială, art. XLIV, numit *legea despre egala îndreptățire a naționalităților*, care nu mai vorbea numai de „cetățeni” și de „credincioși”, ci vorbea de indivizi aparținători diferitelor naționalități ale țării, cari naționalități își cereau drepturile lor, isvorite din însuși caracterul lor etnic. Fiind aceste naționalități la olaltă statul însuși, acesta e dator ca școlile de stat să le organizeze în conformitate cu trebuințele și cu firea lor însăși. În consecință deci ea ținează în § 17 al ei, următoarele lucruri importante:

„Determinarea limbei de predare în institutele de învățământ deja înființate de stat și respective de către guvern, cum și acelea pe cari, cerând necesitatea, le va înființa, aparține — întrucât relativ la aceasta nu dispune nici o lege — agendelor ministerului de instrucție publică. De vreme ce însă rezultatul pe terenul instrucției publice, e, din punctul de vedere al culturii generale și al binelui obștesc, scopul cel mai înalt al statului, ministrul instrucțiunii publice e

dator a îngriji ca în instituțiile de învățământ ale statului, cetățenii fiecărei naționalități din țară, cari viețuiesc împreună în masse mai mari, să se poată cultiva în limba lor maternă, până la punctul unde începe cultura academică”.

II.

Pe bazele depuse în aceste trei legi ar fi trebuit să se desvolte învățământul public din țară. Aplicate în mod loial și binevoitor aceste legi ar fi putut da un avânt puternic dezvoltării școlilor, cari încă înainte de 1868 erau atât de numeroase și chiar și bi-nișor organizate.

Dar ele n’au fost aplicate în mod loial. Legea de naționalități n’a fost aplicată absolut de loc dela intrarea ei în vigoare și până azi, iar art. XXXVIII a fost aplicat în mod tendențios, în contra noastră. Statul unde numai a putut a încercat să împiedice sau cel puțin să paralizaze acțiunea școlilor românești, înființând alături de acestea școli de stat și comunale interconfesionale, cari atingeau atât de simțitor sufletul nostru.

Intr’o broșură cu caracter politic, apărută la 1872 în Sibiiu, de sigur cu știrea și poate chiar cu colaborarea lui Șaguna, tendința aceasta e criticată cu argumente tari, cari însă au fost totuși fără efect. Iată ce se zicea anume în această broșură:

„Recunoaștem că dacă a mulțămit pe Români vre-o lege adusă de Dieta ungară, apoi aceea e art. IX din 1868, încât el garantează autonomia bisericii naționale a românilor de confesiunea gr. or. în toate trebile ei bisericesti, școlare și fundationale, și astă împrejurare ne îndreptățește de a spera, că și bisericii naționale a Românilor de confesiunea gr. cat. se va garanta asemenea autonomia administrativă.

Dară, pe când art. IX din 1868 asigură autonomia trebilor noastre școlare, pe atunci legea de naționalități și legea școlară face acea garanție cu totul iluzorie. Noi recunoaștem dreptul de supraveghere al statului asupra tuturor institutelor de învățământ și de cultură, și concedem că statul ca și biserica, are nu numai dreptul dară și datorința de a ridica și ajuta școli și alte asemenea institute de cultură, și de a introduce deobligamentul de școală, — dară din toate acestea nu se poate deduce nici escuza puterea aceea discreționară, pe care legea școlară a depus-o în mâinile organelor regimului spre a strâmtori până la nimicire școalele și institutele de cultură, ridicate de comunele bisericesti, — ci ar trebui mai vârtos să urmeze datorința lor, de a le sprijini și dota din parte-și din toate puterile. Dacă legislațiunea Ungariei crede că prin ridicarea de școli fără caracter confesional va putea suprima dezvoltarea simțului de naționalitate, apoi tare se înșală în calculii săi, pentrucă—

lăsăm — că toată acțiunea produce cu atât mai încordată reacțiune în direcțiunea opusă, tocmai acțiunea intenționată de legislațiune, dacă ar răuși, ar lăți numai neconfesionalismul în tovărășia internaționalismului modern, care apoi nesmintit va altera cu totul baza statului ungar”. (XLVIII) (1).

Cam același lucru se spunea și în *Memoriul dela Blaj* înaintat de Consistor Impăratului:

„Manuarea și dirigeara autonomă, liberă și independentă dela organele statului — ale școalelor primare, elementare și normale pe baza confesionalismului”.

III.

Dar aceste lucruri n’au prins. Curentul opiniei publice ungurești le-a înăbușit; ea revenia în mod tot mai conștient la vechiul ei vis de maghiarizare a întregii suflări din cuprinsul țării, — vis care nu dispăruse nici odată dela începutul secolului al XIX-lea până la 1870. Eötvös moare și el, la 1871, și cu el se stinge și spiritul său de dreptate și unanitate. Următorii lui găsisau că „libertățile” acordate naționalităților prin legile dela 1868 au fost un pas greșit, care trebuia reparat. Trebuiau căutate modalități cari să asigure statului un caracter național maghiar, cu înlăturarea oricărei note de viață care nu e maghiară (2). Cum însă o lege nouă în sens opus celei dela 1868 nu se putea aduce îndată, din motive de tactică politică, guvernul s’a mulțumit pentru început cu introducerea unui spirit străin în școalele naționalităților. A introdus anume, începând încă din 1870, cărți ungurești în școalele noastre, — ungurești ca spirit numai, deocamdată. Așa ministerul însuși a început să publice cărți pe seama școlilor românești și să le răspândească cu o largă profuziune. Așa avem dela 1870 o „*Instrucțiune la propunerea exercițiilor verbali și memoriali pentru clasa I și II a școalelor poporale*”, prelucrată după Vasiliu Nagy, inspector școlar de Toma Roșiescu. Opu premiatu prin ministerul regescu ungurescu”. Apoi, la un an, de același Toma Roșiescu, un „*Indegetariu la propune-*

(1) Cauza română la 1872. Ca expunere de principii date publicului român spre a le folosi și a se orienta la statorirea unei programe: de comitetul conferinței naționale Sibiiene din 5—6 Maiu 1872. Sibiiu. Tip, arhid, 1872.

(2) La 1914, după eșuarea tratativilor de împăcare cu Românii, Contele Ștefan Tisza, prim-ministru, zicea în cuvântarea sa din Cameră: «Ar fi fost o nebulie și un act de sinucidere națională din partea Statului maghiar, din partea națiunii maghiare, executarea legilor dela 1868, create pe baza de premise false Cf.: *Vorbirea Contelui St. Tisza*», Sibiiu, 1914, pag. 68).

„*rea desemnului elementariu*” după *Hugo Maszák*, și tot atunci și tot de același un *Legendariu românesc* pentru clasa a treia și altul pentru clasa a IV-a după *Ioan Gáspár*. La 1872, tot de T. Roșiescu un „*Manualu de conducere în instrucțiunea limbei materne* pentru clasa I și II-a a școalelor poporale scrisă din însărcinarea ministrului cultelor, după *Ladislau Nagy*. Tot atunci, de același și din aceeași însărcinare un „*Manualu de exerciție gramaticali* pentru clasa II a școalelor poporale, după *Vasiliu Nagy*. La 1875 iese pe românește o carte a lui *Pavel Gönczy*: *Indrumațiune spre a învăța și propune sistemul măsurilor metrice*; la 1877 o voluminoasă (452 pag.) „*Carte conducătoare la propunerea Geografiei*” tradusă după *Dr. Victor Emericzy* și *Andrei Kárpáti*.

Interesant și caracteristic e că aceste cărți, fără suflet și fără frumusețe, apăreau în epoca celei mai frumoase înfloriri a literaturii didactice românești, în epoca lui *Zaharie Boiu*, *Ioan Popescu*, *Vasile Petri*, *I. M. Moldovan*, ale căror cărți se întrebuintau chiar și în România, mulțumită, de sigur, calităților lor (1). Am putea adăoga că această epocă nu e superioară numai din punctul de vedere al calității operelor ei, ci și din acela al cantității. În nici un alt timp n’au apărut atât de multe și atât de bune cărți românești ca acum. Amintim numai pe *I. V. Russu*, *V. Roman*, *A. M. Micu*, *Dr. P. Vasiciu*, *N. I. Mihalțian*, *A. T. Laurian*, *St. Popu*, *I. Tuducescu*, *M. Drăghiciu*, *E. Andreescu*, *G. C. Bellissimus*, *Dr. Il. Pușcariu*, *C. Anca*, *I. Dorca*, *Munteanu-Solomon*, *Dr. G. Popa ș. a.* Cu toate acestea guvernul unguresc, care prin Statutul organic și prin legea de naționalități, precum și prin legea școlară asigurase dreptul la instrucție al bisericilor și al naționalităților, găsi de bine să opui străduințelor noastre astfel de arme veninoase.

3. Introducerea limbei maghiare în școalele românești.

I.

Dela sistemul acesta până la *art. de lege XVIII din 1879*, prin care se declară obligator învățământul limbei maghiare în toate școalele primare din țară, nu mai era decât un singur pas, și acesta s’a făcut cu o mare însuflețire din partea ungarilor, dar și cu o energetică împotrivire din partea Românilor. Dar nu numai

(1) Vezi catalogul *Librăriei Socescu* pe anul 1871, pag. 14, sq.

Românii, ci toate naționalitățile din Ungaria au dus o luptă desperată în contra proiectului de lege al ministrului *A. Tréfort*, însă fără rezultat. Legea se votă. Ea înseamnă începutul sistemului de distrugere a naționalităților și de înființarea, pe ruina vieții acestora, a „statului național maghiar”. Paragraful 4 al acestei legi zice simplu:

„Limba maghiară face parte din obiectele de studiu obligator în toate școlile primare publice”.

Conform planului de învățământ publicat mai târziu pe baza acestei legi, limba maghiară avea să se predea în școala cu 1 învățător în 3½ oră pe săptămână.

»	»	2	»	»	6	»	»	»
»	»	3	»	»	8	»	»	»
»	»	4	»	»	8	»	»	»
»	»	5	»	»	9	»	»	»
»	»	6	»	»	14	»	»	»

Învățământul limbii maghiare începea în cl. II. El se împărțea, conform motivărilor din lege, din considerații practice, anume ca cetățenii nemaghiari să poată avea prilejul de a cunoaște limba statului.

Dacă legea s'ar fi executat întocmai precum era făcută, primejdia încă n'ar fi fost mare. Dar precum legea dela 1868 s'a executat așa cum a vrut ministru și organele lui, tot astfel legea dela 1879 s'a executat în spiritul opiniei publice, nerăbdătoare de a vedea odată întreaga Ungarie curată maghiară. Dela ministrul însuși până la cel din urmă copist dela revizorat — toți lucrau în mod sistematic nu numai ca limba maghiară să se predea cu succes, ci ca școlile nemaghiare să înceteze chiar de a mai funcționa, luându-le locul școlile de stat ungurești, și ca învățătorii români cari mai rămân în serviciul școlii românești, să-și facă datoria numai față de stat, nu și față de poporul lor. La unele popoare școlile naționale în acest răstimp s'au și păraginit cu totul. D. ex. la Germani (Șvabi și Sași). La 1869 existau în Ungaria 1237 școli germane și 849 germano-maghiare, la 1885 mai erau 701 germane și 1051 germano-maghiare, pentru ca la 1890 să mai fie 657 germane și 987 germano-maghiare, la 1895, 462 germane și 797 germano-maghiare, iar la 1905 272 germane și 317 germano-maghiare. În timp de 35 de ani, când școlile tuturor popoarelor din lume înăntau, germanii au pierdut deci 965 școli germane și 532 germane-maghiare, în locul cărora s'au ridicat exclusiv școli ungurești. Școlile românești, ridicate cu

atâta osteneală din partea poporului nostru, ce e drept n'au suferit o înfrângere atât de mare, în schimb însă, ni-au consumat extraordinar de multă energie, pe care a trebuit să o punem în lucrare pentru a rezista și pentru a putea chiar înainta, pe ici, pe colo.

Ca o urmare firească a legii a apărut literatura didactică maghiară. Apar deci cărți de limba maghiară la Sibiu (de *N. Putnoky*), la Caransebeș (de *I. Nemoian*), dar adevăratul arsenal e totuși la Budapesta, unde cărțile ungurești se tipăreau cu sutele de mii pentru toate naționalitățile din țară. Inspectorul școlar *Vilhelm Groó* e deocamdată autorul de cărți privilegiate. El publică „*Manuduceri pentru învățători*” (tradusă de *Artemiu Feneșean*, profesor la gimnaziul român din Brașov), precum și cărți de citire și deprindere în limba maghiară. Ce e drept cărțile acestea nu erau încă așa de periculoase în comparație cu cele de mai târziu. Ele urmăreau scopul de a-i învăța pe copii puțină limbă ungurească, — alt scop, ca d. ex. înstrăinarea lor de viața națională și educația „patriotică” ungurească — aceasta în cât n'o aveau în program.

Dar urmarea cea mai funestă a legii dela 1879 nici n'a fost răspândirea prin școală a limbei maghiare — căci cu toate silințele ce-și dădeau ungurii, această limbă nu făcea aproape nici un progres printre români, până după anii 1890. Urmarea cea mai nefastă a fost înstrăinarea școlii dela menirea ei și continuarea cu aparat tot mai mare a operei de distrugere a oricărui sentiment românesc din instrucție. Ministrul trecea de câte ori vroia peste dreptul garantat prin lege, pe care-l aveau susținătorii de școală de a-și stabili singure manualele de școală, și de câte ori credea că prin vreun manual e periclitată în vreo măsură oarecare „ideea de stat maghiar”, îl interzicea. Urmarea a fost o repede și strașnică decădere a literaturii didactice, atât de în floare între 1860 și 1880. Cărțile de istorie scrise în spirit românesc, dar dinastic, ale lui *Z. Boiu*, *Dr. G. Popa*, *I. M. Moldovanu*, *I. Tudușescu*, au fost pe rând interzise; în locul lor a apărut la 1885, în Buda, *Istoria Ungariei* de *Dr. Aron Kiss*, tradusă în românește de *Artemie Feneșean* și tot atunci și o „*Manducere pentru instrucțiunea istoriei*” de *Dr. A. Kiss* și *M. Mayer*, tradusă tot de *Feneșean* (480 pag.!) — ambele cărți în care era vorba exclusiv de istoria ungarilor, fără nici o considerare la poporul nostru, care și el își avea trecutul lui și istoria lui.

În acelaș timp (1886) încep să apară și Geografii traduse din ungurește, ca aceea a comitatului Făgărașului de *Ioan Vécsei*,

tradusă de *Daniel Gabor* și tipărită la ovreiu *D. Thierfeld* din Făgăraș. Din manualele românești de geografie se scotea tot ce nu corespundea bunului plac al ministrului, caci tendința era ca copiii să învețe în școală că pământul țării e al ungarilor și numai al lor, iar trecutul și istoria tot numai a lor. Noi suntem venetici și ne putem ferici numai dacă vom fi asemenea lor, ca suflet și ca limbă. Cărțile de cetire românești aveau doar limbă românească, căci subiectele însăși erau străine, sau indiferente și fără culoare, și din ele se elimina la fiecare ediție tot ce putea să aibă vreo interpretare națională.

II.

Impotriva acestui sistem nici o luptă n'a avut vreun rezultat. Zadarnic fixa și *partidul național român* în p. 5 al programului său dela 1881 pretențiunile juste ale poporului nostru în aceste cuvinte :

„Eluptarea și susținerea autonomiei bisericilor și școalelor confesionale, ca a unor chestiuni curat de naționalitate. Prevederea din vistieria statului a școalelor române și a altor institute de cultură națională, cu sacrificiile de sânge și avere, ce le aduce naționalitatea română pentru patrie, având a se delătura și legile și ordinațiunile cari se contrariază dezvoltării naționale”.

Pentru guvern și pentru opinia publică ungurească acestea erau vorbe fără înțeles și nici unui ungar nu i-ar fi trăsmit prin minte să se gândească la înlăturarea legilor și ordinațiunilor nefavorabile pentru noi ; dimpotrivă toți își dădeau concursul ca ele să fie sprijinite pe altele nouă. Astfel a venit, ca un complement al legii dela 1879, art. de lege XXX din 1883 prin care limba maghiară se introduce și în școlile secundare românești. Și această lege s'a votat după ce ea a fost combătută cu ultima vehemență de naționalități și, în special, de Sași și de Români. La opt ani după aceasta, un alt pas nou : articolul de lege XV din 1891, prin care se decide înființarea de școli froebeliene printre naționalități, în cari să se predea elevilor încă începând dela vârsta de 3 ani limba maghiară. Doi ani după aceasta la 1893, prin art. de lege XXVI se urcă salariile învățătorilor confesionali la o sumă cu mult mai mare decât să o poată suporta biserica autonomă (!), care nu mai putea dispune acum nici de școlile și nici de învățătorii ei și a cărei autonomie ajunsese aproape cu totul iluzorie în ce privește școlile. Mai adăogăm că

în acelaș timp ministrul afla de bine a urca, fără să întrebe pe nimeni, orele de limba maghiară în școalele *noastre*, prin simple ordinațiuni ministeriale, așa că la 1903 avem acum

în școala cu 1 învățător 7 ore de limba maghiară pe săptămâna

»	»	2	»	14	»	»	»	»	»	»
»	»	3	»	18	»	»	»	»	»	»
»	»	4	»	22 $\frac{1}{2}$	»	»	»	»	»	»
»	»	5	»	21	»	»	»	»	»	»
»	»	6	»	21	»	»	»	»	»	»

Toate protestele autorităților bisericești române au răsunat zadarnic. Sistemul mergea înainte, spre marele scop care trebuia ajuns. La 1904 ministrul de culte *Albert Berzeviczy* vine cu un proiect de lege, care în locul celor 7 ore pe săptămână vrea să introducă deodată 17 ore pentru o singură materie de învățământ, rămânând pentru celelalte 14 materii abia 15 ore laolaltă. Proiectul acesta nu se votează însă din cauză că guvernul din care făcea parte Berzeviczy, a căzut înainte de vreme, pe alte motive. În curând însă planul lui Berzeviczy izbuteste. La 1907 cu unele modificări îl prezintă Camerei *contele Albert Apponyi* și Camera îl votează cu mare însuflețire, (art. de lege XXVII) în ciuda opoziției puternice a deputaților naționaliști și a tuturor naționalităților și confesiunilor.

Noua lege n'aduce numai o sporire a prelor de limba maghiară, ea aduce pe lângă aceasta și codificarea concretă a unei concepții care de o sută de ani a agitat sufletul unguresc: *educația națională maghiară a naționalităților, prin limba maghiară și prin toate celelalte elemente cari sunt în măsură de a promova cultura maghiară* ca Istoria, Constituția, Geografia, Cantarea, Gimnastica și jocurile ungurești. Mai întâi legea aceasta scoate pe învățătorii confesionali (înțelegând și pe ai românilor cu „autonomie” bisericească!) de sub autoritatea bisericilor și-i declară „oficanți publici”, cari au să depuie jurământ unguresc în care să se lege a respecta mai presus de toate patria maghiară. Grijă de căpetenie în școală a acestor învățători e să dea elevilor lor o educație patriotică (ungurească), și, în a doua linie religioasă morală (A se nota: scopul de căpetenie al unei școale confesionale: educația religioasă, se lasă pe al doilea plan!) Această educație se dă cu ajutorul limbei maghiare, care se introduce în următorul număr de ore:

Școala cu 1 învățător 13 ore pe săptămână.

»	» 2	»	21 ¹ / ₂	»	»
»	3	»	26 ¹ / ₂	»	»
»	» 4	»	32	»	»
»	» 5	»	32	»	»
»	» 6	»	39	»	»

După patru ani de școală copiii români trebuie să știe vorbi și scrie ungurește astfel, ca să-și poată exprima la înțeles gândurile. În școala de repetiție (elevii dela 12—15 ani) timp de trei ani, cursurile se vor face toate „exclusiv ungurește”. Pentru ca aceasta să se poată ajunge, învățătorul va întrebuința orice prilej în scopul de a-l face pe copil să învețe limba maghiară în măsura prescrisă; va vorbi cu el și în afară de școală ungurește.

Învățătorii vor fi plătiți de aici încolo mai bine; vor primi 1000 coroane pe an și gradații mai multe, cari după 30 de ani mai dau o mie de coroane. Dacă comuna bisericească n'are de unde plăti salariul întreg conform acestei legi, îi poate veni în ajutor statul. Dar numai dacă statul află că e și interesul lui ca să dea ajutorul cerut. Dacă învățătorul nu e bun patriot ajutorul nu se dă. Sau dacă în satul acela mai e și școală ungurească, sau dacă localul școlar nu corespunde din toate punctele de vedere. În școala subvenționată de stat, afară de limba maghiară trebuie să se mai predea după un plan de învățământ special al ministrului (1), și aritmetica, geografia, istoria și constituția patriei, pe baza de manuale aprobate de ministru. Dacă învățătorul nu realizează în limba maghiară și în educația patriotică rezultatul prescris de lege și așteptat de inspectorul (revizorul) școlar, care de obicei e un șovinist încarnat, el va fi disciplinat de minister, lipsit de salariu, ba chiar și școala va fi sistată.

Acestea sunt dispozițiile esențiale ale *legii lui Apponyi*, care cu drept cuvânt a fost poreclită: „*cod-penal*”. Și aceasta e numai litera legii. Cum a fost ea aplicată de cei mai dușmănoși inspec-tori, aceasta și-o poate închipui oricine a urmărit firul istoric al dezvoltării învățământului public din Ungaria, pe de o parte, și al ideii naționale maghiare pe de alta.

---

(1) Pe baza legii dela 1868 atât limba de instrucție, cât și planul de învățământ le statoreau confesiunile. Pe baza legii Apponyi *întreg* planul de învățământ a *trebuit* să se facă, la porunca ministrului, după planul statului, așa că din dreptul dela 1868 n'a mai rămas nimic.

III.

Încă două momente au venit să completeze opera de completă subjugare a școalelor românești și de maghiarizare a lor: *ordinațiunea din Decembrie 1908 a lui Apponyi* prin care dispune ca în școlile de stat elevilor români să li se propună religionea — din partea preoților români — și ungurește, și art. de lege XVI din 1913 (*legea lui Zichy*), prin care se urcă din nou salariile învățătorilor confesionali, la 1200 cor. salar fundamental, care se ridică până la 3200, cu gradațiile din curs de 35 de ani.

La 1913 și 1914 în cursul tratativelor de pace dintre reprezentanții comitetului național român și dintre prim-ministrul contele St. Tisza, Românii au pus între primele condițiuni revizuirea legii lui Apponyi. E interesant și deosebit de caracteristic nu numai pentru mentalitatea *contelui Tisza*, ci și pentru întreg spiritul public al politicei maghiare, ceea ce a răspuns Tisza, inițiatorul tratativelor.

„Cu toate că legea are singuratiche dispozițiuni pe cari numai norocoase nu le-am putea numi, cu toate că dacă astăzi ar fi vorba de lege ferenda și am avea teren liber, poate că una sau alta din dispozițiile legii le-am face altfel, după precumpănirea matură a situației am declarat că nu suntem aplicați a face revizuirea legii acesteia (1) (Camera aplaudă). Dar, a asigurat nobilul conte: „La școalele populare confesionale guvernul se va reține de la orice procedură care fără cauză și fără trebuință periclitează existența școalelor confesionale” (2).

Iar în ce privește § 19 al legii, că, adică, limba maghiară trebuie să se predea în așa măsură, ca copiii români să-și poată exprima gândirile la înțeles, atât în graiu viu cât și în scris în limba maghiară, contele Tisza a dat asigurarea, pe cât de liniștitoare pe atât de binevoitoare și de mărinimoasă, că acest §

„nu va fi explicat peste textul legii, astfel ca dela copilul de etatea aceea (10 ani) să se ceară ca să exprime în limba maghiară noțiuni ce trec peste lumea gândirilor sale, și nici precizitatea, care trece peste dezvoltarea intelectuală medie a copiilor de acea etate” (3).

Pentru cine ar fi tentat să creadă, pe baza enunțatiunilor acestora, că contele Tisza are felul de argumentație al Iesuiților,

(1) Vorbirea Contelui Tisza, Sibiu. Tip. arhidiecezană 1914, pg. 10.

(2) *Ibidem*, pg. 32.

(3) *Ibidem*, pg. 38.

trebuie să spunem că aceasta e o greșală. Contele Tisza nu e romano-catolic, ci reformat... Enunțările d-sale nu sunt iesuitice, ci sunt enunțări ale politicianului maghiar- tip din 1914.

Bine înțeles că legea lui Apponyi a rămas neschimbată. Ea e și azi în vigoare pentru școlile române care încă n'au sucombat.

4. Școlile primare comunale, de stat și particulare.

Prin art. de lege XXXVIII din 1868 afară de biserică mai puteau înființa școli și statul, comunele politice și societățile particulare. Astfel s'au și înființat paralel cu școlile confesionale și școli *comunale, de stat și private* (sau ale societăților). Școlile grănicerești, înființate între 1763 și 1783 au fost prefăcute, la 1873, cu forța în școli comunale, deși comunele ar fi vrut ca ele să se prefacă în școli confesionale. La aceste școli „comunale” s'a adăugat an de an un număr tot mai considerabil de adevărate școli comunale nouă, făcute în locul școalelor confesionale închise sau în comune unde ar fi trebuit să se ridice școale confesionale. Organele administrative s'au făcut totdeauna luntre-punte pentru ca toate școalele ce se fac din nou să fie școli comunale, ceea ce foarte multe ori le-a și succedat. Conform legii limba de propunere în aceste școli avea să fie românească, (art. XXXVIII din 1868) însă în toate școalele comunale propriu zise limba maghiară a fost și este limba de propunere. Și aceasta grație inspectorilor școlari, prefecților, pretorilor și notarilor cari aduceau și aduc și în prezent în consiliile comunale în mod clandestin, concluze, pe baza cărora limba de propunere e cea maghiară. Prin astfel de apucături s'a introdus în aproape toate școalele comunale limba maghiară, ca singura limbă în care se pregătește învățământul. Reclamele țăranilor păcăliți n'au avut nici un rezultat.

II.

Până la 1868 *școli de stat* n'au existat nici măcar pentru unguri. Pe baza legilor dela 1868 (art. XXXVIII, § 80 și § 17 XLIV) limba de predare și în acestea e limba locuitorilor din comune, așa dară în comunele românești, cea românească. Absolut nici o singură școală de stat n'a existat însă și nu există nici astăzi, în care limba română să fi fost sau să fie limbă de predare.

Dela 1868 statul a ridicat prin toate părțile locuite de români

școli de stat curat ungurești, cu învățători unguri sau ovrei, cari nici nu ne cunosc limba. Tendința lui a fost ca, prin ele să paralizeze acțiunea școalelor confesionale și să facă și propagandă mai efectivă pentru maghiarizare. Pâna la un loc aceste școli au avut o putere de distrugere colosală. Unde conducătorii naționaliști au fost slabi, efectele școalei de stat din punct de vedere unguresc au fost foarte apreciable. Că scopul acestor școli nu e să lucreze pe baza legii, ci să maghiarizeze direct, aceasta n'o ascunde nimeni. Fostul secretar de stat în ministerul de instrucție, *Halász Ferenc*, mort acum trei ani, mărturisește deschis tendințele școalei de stat, într-o carte a lui, apărută acum 10 ani în care întrebuintează rapoarte oficiale. Iată câteva probe din această carte (1), cari ne vor dispunea de orice comentariu:

„Intregul ținut e câștigat pentru maghiarizare prin marile număr al școlilor de stat (pg. 91).

„Maghiarizarea e în cea mai frumoasă dezvoltare” (86).

„Școala de stat nu numai că apără minoritatea maghiară, dar ea maghiarizează chiar tinerimea germană și slovacă” (93).

„Comuna Berezna „a fost maghiarizată cu ajutorul școalei” (106).

„Maghiarizarea celor 30—40.000 de Români din valea Crișului, repede e cu ajutorul școlilor de stat existente și cu al celor 1—2 școli ce se vor mai ridica, numai o simplă chestie a celui mai apropiat viitor”. (109).

„Școala de stat împlinește din punctul de vedere al maghiarizării o misiune, care nu se poate prețui” (112).

„Maghiarizarea întregii populațiuni a ținutului (X) e numai chestie de timp” (136).

Răzimați pe drept și pe legile dela 1868 atât reprezentanții politici cât și cei bisericești ai neamului nostru au cerut în nenumărate rânduri dela Parlament și dela guvern ca în aceste școli limba de predare să fie cea românească. Congresul național-bisericesc al bisericii ortodoxe s'a adresat în mai multe rânduri guvernului în acest scop (la anul 1886 No. 180; 1888, No. 165 și 1891 No. 77), dar nu numai că n'a izbutit, dar n'a căpătat nici măcar răspuns. Mai „norocoși” au fost, după cum se pare, reprezentanții partidului național, cari în tratativele lor cu contele Tisza au izbutit să-l convingă pe acesta ca să facă loc în școalele de stat și limbei române. Contele Tisza a binevoit a declara că:

1) Halász Ferenc: *Nemzeti állam és népoktatás*, Budapesta 1905.

„la școalele de stat, precum și la școalele comunele și între acestea la cele grănițerești cu limba de propunere maghiară, se va introduce pe seama copiilor de limba maternă română limba română, ca limba auxiliară (!) și ca obiect auxiliar de învățământ în scopul ca să se ușureze progresul (în limba maghiară!) copiilor de limba maternă română și ca să învețe și în limba lor maternă scrisul și cetitul. Deci obiect de învățământ întru atâta ca să poată învăța scrisul și cetitul” (1).

Și cum contele Tisza e un om de cuvânt, ceea ce a pus în vedere în Cameră a și îndeplinit. În 13 August 1914, la două săptămâni după începerea războiului european, ministrul de culte și instrucție publică ungar d. *Bela Lankovich* a dat în adevăr o ordinațiune (No. 114.000/1914) prin care permite a se introduce și limba maternă a copiilor în școlile de stat (nu însă și în cele comunale). În comitiva către *comisiile administrative* ministrul zice în acest punct:

„În scopul de a ușura învățământul în limba maghiară în școalele primare de stat pentru școlarii cu limba maternă nemaghiară, apoi pentru a înlesni școlarilor să învețe scrisul și cetitul în limba lor maternă, dispun ca în cazurile și în felul de mai la vale să se facă uz de limba maternă, ca limbă auxiliară, în cl. I și II, iar în clasele III, IV și V să se propună ca studiu separat.

La dorința părinților (tutorilor) de limbă maternă nemaghiară, dar de aceeași limbă, $\frac{1}{3}$ parte a școlarilor de cl. III—V, în urma ordinului d-voastră întemeiat pe raportul întemeiat al revizorului regesc de școală, și în urma petiției înaintate de părinți; să primească instrucție de scris și cetit și în limba maternă a părinților în acele școale, unde învățătorul e în acea măsură stăpân pe limba respectivă, în cât poate să prepare materialul reglementar din planul de învățământ alăturat”.

Către revizorii școlari regești zice ministrul:

„Înainte de toate să vă notați că limba maternă, ca limbă auxiliară are să se întrebuințeze pe o scară numai atât de întinsă, câtă se cere pentru înlesnirea învățaturii limbei maghiare și pentru progresul instrucției în limba maghiară. Ajutarea cu limba maghiară să fie deci numai un procedeu de sistem, iar nu traducere în limba maghiară. Acest procedeu să se urmeze de altfel la toate materiile, și anume în chipul următor:

Când e vorba să învețe elevul un cuvânt maghiar, mai întâi să se facă uz de mijloace intuitive, prin acțiune, și numai pe

(1) Vorbirea Contelui Tisza, Sibiu, 1914, pg. 46.

urmă, pentru înțelegerea sigură a noțiunii, să i se spună elevului în limba maternă, sau să i se ceară s'o spună el, fiind acesta un motiv de adevărat că a înțeles, iar după aceasta să i se spună de mai multe ori numirea maghiară. În continuare, formarea propozițiilor, asemenea și fixarea cuvântului în memorie, prin convorbire, să se facă exclusiv în limba maghiară, spre a se asigura progresul. Acest procedeu deoparte ne încredințează, că elevul a înțeles pe deplin noțiunea, pe care o exprimă cutare cuvânt, va să zică nu dă înțeles greșit cuvântului, de altă parte înlesnește nespuse de mult învățarea acelor cuvinte maghiare, cari însemnează noțiuni abstracte, a căror învățare fără ajutorul limbii materne se face cu mare risipă de timp și de energie. Învățătorul să aibă deci în vedere următoarele trepte:

- a) Înțelegerea noțiunii, prin acțiune intuitivă.
- b) În caz de nevoie numirea în limba maternă, întru cât numai se poate lăsând elevul să spună singur numirea.
- c) Numirea maghiară.
- d) Deprinderea noului cuvânt în cadrul conversației maghiare. Învățătorul să procedeze așa, de câte ori crede că e necesar, în interesul înțelegerii. Bine înțeles, ajungând elevul în decursul instrucțiunii în posesiunea tot mai multor și mai multor cuvinte maghiare, și simțul lui pentru această limbă se dezvoltă pas de pas, întrebuințarea limbii materne, ca mijloc auxiliar, se reduce tot mai mult, automatic.

Cu elevii începători, cari nu știu limba maghiară, învățătorul să uzeze de limba maghiară și în afară de instrucția propriu zisă.

Limba maternă, ca materie de învățământ, se începe în cl. III, va să zică după ce elevul a trecut peste greutățile tehnice ale scrisului și cititului unguresc, și se termină în cl. V, având a se face examen în aceste clase.

Instrucția (în l. maternă) se va face în alte ore, deosebit de cele pe cari le cuprinde orarul actual. De oarece de acest învățământ se vor împărtăși numai elevii ai căror părinți îl cer anume, orarul trebuie întocmit astfel ca ceilalți elevi să nu fie stânjeniți. Dacă orarul cel nou va da pentru învățător un plus de ore reglementare, el va fi remunerat pentru aceste cu taxe reglementare...

Vă leg de inimă în sfârșit ca, pătrunzând în toate înțelesurile decretul meu, în practicitatea lui metodică, să faceți tot posibilul pentru ca aceste dispoziții, întemeiate pe echitate, tocmai cu ajutorul echității să potențeze educația patriotică în școli, rezultând din ele ceea ce este dorința mea".

Iată și materia prescrisă:

„Anexă la Planul de învățământ al școlilor de stat”.

Scopul învățării limbei materne:

Învățarea literilor mari și mici. — Învățarea limbei materne urmărește scopul de a învăța pe copilul de limba nemaghiară să scrie corect, să concipieze și să citească în limba sa maternă.

Materia:

Cl. III. Literile mici și mari scrise și tipărite. Citirea de cuvinte; propoziții, bucăți mai mici, analizarea și scrierea lor prin copiere și mai târziu prin dictare. — Se poate întrebuința orice Abecedar în limba respectivă, aprobat de minister.

Cl. IV. Exerciții de scris fluent. — Ortografie după dictat și copiat. Formarea de propoziții mai scurte și scrierea lor. Concipiare din sfera diferitelor obiecte de învățământ, pe baza subiectului dat. Scrisori mai simple, oral și în scris.

Exerciții de citire fluentă. Analiza de piese de citire descriptive și morale mai simple, în scopul ca elevul să înțeleagă mai târziu independent lectura sa. — Se poate întrebuința orice carte de citire aprobată.

Cl. V. Exerciții ortografice după dictat și copiat. Scrierea de texte scurte, memorizate. Rezumarea lecturii, pe baza de întrebări, în scopul concipierii maghiare. Scrierea pe baza de schițe. Concipiare independentă. Scrisori de informație, rugări, scrisori de mulțămire sau de salutare, pe baza subiectului dat. — Manualul poate fi o carte aprobată de minister.

Manualele amintite se vor întrebuința numai în mod provizor, căci s’au luat dispoziții ca să se întocmească manuale corespunzătoare anume pentru școlile de stat (1).

Orarul:

Clasa	Școală cu 1 învăț.	Cu 2 învăț.	Cu mai mulți învăț.
III	1 oră	1½	2
IV	1½	1½	2
V	1½	2	2
Suma	4	5	6

Aceasta e ordinațiunea contelui Tisza, dată de d. Iankovich! Ea nu poate seduce pe nimeni, de sigur. O batjocură mai mare ca asta cu greu i s’ar putea aduce neamului nostru. Va să zică limba română se întrebuințează numai ca un metod mai eficace

(1) Cf. «Românul» din Arad, 25 August 1914.

pentru învățarea limbei maghiare, de aceea ca nici nu se mai predă în clasa a VI-a, unde se presupune că copilul român a ajuns deja ungur patent.

Orb trebuie să fie cineva sau de rea credință pentru ca să mai creadă că dela oameni cu o astfel de mentalitate și cari în toiu războiului european în care curge sângele a zeci și sute de mii de Români, fac astfel de concesiuni, se mai poate aștepta măcar și numai un strop de dreptate. Nu! Nici dela contele Tisza, nici dela vreun alt ungur nu ne putem aștepta la nimic mai bun, decât la ce poate rezulta dintr'o mentalitate din care au ieșit astfel de grozăvenii. Și aceasta oricât de favorabil pentru Ungaria ar fi războiul european.

Cine crede altfel, n'are decât să citească cu atențiune scrisoarea adresata de contele Tisza mitropolitului *I. Meșianu* dela Sibiu, la 23 Septembrie 1914, cu șase săptămâni după ordinațiunea de mai sus. Intreagă viclenia acestei scrisori nu e în stare să ascundă aceeași mentalitate de sfârnar politic, care ar avea să câștige totul cu ajutorul altuia, dar să nu dea altuia nimic. Reproducem din această scrisoare părțile mai caracteristice:

„Înălțătoarele apariții, cari la izbucnirea războiului ce ni-a fost octroat, au dat splendida dovadă despre solidaritatea Românilor din Ungaria cu interesele de viață ale Monarhiei și ale națiunei ungare, își află îmbucurătoarea lor continuare atât pe câmpul de războiu, cât și în ținuturile patriei noastre locuite de Români.

Sângele concetățenilor noștri români curge amestecat cu sângele nostru pe câmpul de luptă. Vitejia fraților (!) noștri români se manifestă și ea în splendidele fapte cu arma ale armatei noastre. Românii rămași acasă suportă în frățescă înțelegere cu Ungurii (!) încercările vremii de războiu. Contrastele au fost date la o parte și frecvările au dispărut. Ne simțim toți uniți în sfintele sentimente ale iubirii de patrie și ale devotamentului pe altarul patriei...

S'a născut starea sufletească care formează prima condiție de viață pentru un viitor mai frumos și mai bun. E doar necesar înainte de toate ca să considerăm pe Români de camarazi, de consoți și de frați ai noștri (!), ale căror progrese ne umplu de bucurie, cărora în toate greutățile vieții (!) le stăm cu iubire frățescă (!) într'ajutor.

Acuma, în momentele de criză și de primejdie, poporul român s'a arătat ca adevărat frate al nostru. Noi, maghiarii, vedem, știm și ripostăm la această atitudine, și acest fapt eclatant trebuie să-și aducă roadele pe toate terenele, atât ce privește interesele materiale și culturale, cât și peste tot valoarea Românilor.

Acestea sunt urmările automate ale actualei atitudini a

Românilor, în ele e depusă cheazășia unui viitor mai bun. Ele ne ofer garanția că Românii pot conta (!) în ce privește libera exercitare a drepturilor lor, la bunăvoința (!) întregii societăți maghiare, iar cu privire la năzuințele lor etnice, la sprijinul statului și că în patria comună în adevăr se pot simți bine"... După toate acestea „simțesc că asiăzi putem merge mai departe fără a periclita punctele de vedere maghiare (!!!), de stat și naționale. Poate fi luată în vedere (!) o reformă a legii școlare, care să considere dorințele cetățenilor noștri nemaghiari, referitoare la școlile confesionale" (1).

Așa dară, în cele mai critice zile ale monarhiei contele Tisza ne numește „frați adevărați”, ale căror progrese îl „umplu de bucurie”, dar nu se gândește că acestora li s’ar putea pune totodată în vedere, dacă nu o complectă egalitate care ar fi în adevăr pentru „frați”, cel puțin executarea dreaptă a legii de naționalități dela 1868, ci le pune în vedere numai că „va putea fi luată în vedere o reformă a legii școlare” însă „fără a periclita punctele de vedere maghiare”! Așa dară ne putem aștepta ca să ne reducă după războiu în școlile confesionale orele de limbă maghiară dela 13 pe săptămână la 12½!

Bucurați-vă și de această dovadă de frăție adevărată a contelui Tisza, o fericiți urmași ai lui Horia și ai lui Iancu! Poate că după vreun alt războiu din viitor, în care și-or mai vărsa sângele vreo câteva sute de mii de Români pentru Ungaria, vreun generos urmaș de-al nobilului conte dela Geszt va reduce numărul de ore ungurești la 12, spre și mai marea voastră fericire!

III.

Afară de școlile confesionale comunale și de stat, mai sunt și școli susținute de anumite societăți. Intre societățile cari susțin școli printre români trebuie să amintim la locul prin societatea *Emke* („Erdélyrészi Magyar Kultúregylet”), care e un fel de *Ligă culturală ungurească* pentru Ardeal. Această societate a înființat în Transilvania în timp de 25 de ani (1886—1911) peste 50 de școli primare, dintre cari multe în sate românești (2). Ele sunt școli curat ungurești, cu tendințe de maghiarizare. Societatea aceasta subvenționează și grădinile de copii, cari urmăresc acelaș scop „național”.

(1) *Telegraful român*, Sibiu, 1914, No. 114.

(2) Dr. O. Ghibu, *Anuar pedagogic* pe 1913, pg. 149.

Mai susțin școli și societățile de exploatare de prin munții apuseni și de prin alte părți ale țării. Și acestea sunt curat ungurești. Părinții români cari sunt în serviciul acestor societăți sunt obligați să-și dea copii la școala ungurească a societății, altfel sunt dați afară din lucru și lăsați pe drumuri.

* * *

Starea școlilor populare din Ungaria astăzi e următoarea: În țara întreagă sunt, după statistica ministerului de culte pe anul 1912: 16.635 școli primare, cu o populație școlară de 2.488.321 de elevi. Din acestea sunt școli de stat: 3051, comunale: 1381 (în 1193 limba de propunere e cea maghiară, în 165 cea românească); confesionale: 11.927 și anume: rom. cat. 5.225, gr. cat. 1813, evanghelice 1.300; gr. or. 1.418, unitare 32, izraelite 403; private 276.

După limba de propunere: în 13.199 e limba maghiară, în 3.436 alte limbi, și anume în 2.257 l. română, în 430 cea germană, 399 l. slovacă, 61 ruteană, 271 sârbească, 11 italiană și 7 în alte limbi*). Așa dară în 79.40% stăpânește limba maghiară și numai în 20.60% alte limbi.

După statistica forurilor bisericești române numărul școlilor confesionale românești e cu mult mai mare. Și anume:

In Arhidieceasa ortodoxă a Transilvaniei sunt 657 (1) școale	
In diecesa Aradului	416 (2) »
» » Orășii mari	234 (2) »
» » Caransebeșului	229 (3) »
	<u>1.536</u>

In diecesele greco-catolice starea era la 1911 următoarea: !.

Arhidieceasa Blajului	469 școale	
Diecesa Gherlei . .	413	»
» Lugojului .	72	»
» Orășii-Mari	175	»
Cu totul .	<u>1.119</u>	» (4).

La olaltă, după statistica Consistoriilor, avem 2.655 școli ortodoxe și unite, — cu 398 mai multe ca în statistica ministerului,

(*) Magyarország közontatásügye az 1912 évben. Budapest, 1914, pg. 21.

(1) *Protocolul sinodului arhidiecezan din 1914*, Sibiu, 1914, pg. 87,

(2) *Protocolul congresului național-bisericesc din 1912*, Sibiu, 1912, pg. 124.

(3) *Protocolul sinodului eparhial din 1914*, Caransebeș, 1914, pg. 63.

(4) Dr. O. Ghibu, *Anuarul pedagogic pe 1913*, pg. 223.

sau mai bine zis cu 563, căci între cele 2.257 de școli „cu limba de propunere română” ale raportului ministerial se cuprind și 165 de școli comunale cu limba de propunere românească.

Dintre cele două statistici cea din urmă e demnă de crezământ.

Iată acum și modul de dezvoltare a diferitelor școli dela 1868 încoace:

	Școli de stat	Șc. comunale	Șc. confesionale	Private
1868 (1)	—	479	13.319	—
1881 (1)	318	1.686	13.683	173
1882 (1)	363	1.763	13.745	184
1894	882	?	?	?
1896 (2)	1.359	1.910	13.430	252
1912 (3)	3.051	1.381	11.927	276

Așa dară în timp de 44 de ani școlile de stat s'au sporit cu 3.051

» comunale » » » 902

» private » » » 103

La o laltă 4.056

În acelaș timp cele confesionale au scăzut cu 1.392

În ce privește limba propunere în diferite timpuri, stăm astfel:

Anul	Limba de propunere maghiară	Limba de propunere română	Limba de propunere româno-magh.
1872	7.991 (4)	2.878	?
1877	7.024 (4)	2.773	?
1882 (5)	7.597	?	?
1896	9.948	2.284	709 (6)
1912	13.199	2.257	—

Așa dară limba maghiară stăpânește azi aproape de două ori atâtea școli ca la 1872, câtă vreme cea românească cu 621 mai puțin.

În teritoriul locuit de Români sunt cu totul peste 600 școli primare de stat, afară de cele comunale.

Dintre copii români de 6—12 ani 230.855 cercetează școala, și anume școli românești: 169.296; școli ungurești 60.080; nemțești 696. Dintre cei dela 12—15 ani cercetează 48.470 de

(1) Das ungarische Unterrichtswesen in den Studienjahren 1831—2 und 188—23. Im Auftrage des königl. ungar. Ministers für Kultus und Unterricht. Budapest, 1884, pg. 4 și 21.

(2) Aceiași publicație pe anul 1886/7, pg. 159—160.

(3) Magyarország közoktatásügye az 1912 évbén, Budapest, 1914, pg. 21.

(4) Magyarisierung in Ungarn. 1879, München, pg. XXVII.

(5) Das ungarische Unterrichtswesen, 1881—2 und 1882—3, pg. 45.

(6) Și anume: 115 comunale, 228 gr. cat. 364 gr. or.

înși, și anume școli românești 40.158, ungurești 8.222, nemțești 32 (1).

La 1906 cercetau 33.922 de copii români școlile de stat; la 1912 numărul lor atinge cifra de 59.396. Din toți copii cari cercetau la 1906 școli de stat noi formam 9.80/0; la 1912 formam 10.60/0. În răstimpul celor 6 ani numai copiii de unguri și cei de români au crescut și în mod relativ și în mod absolut; toți ceilalți au scăzut (ungurii au crescut dela 53.70/0 la 56.60/0, nemții (svabii) au scăzut dela 16.20/0 la 13.90/0, slovacii dela 130/0 la 12.40/0, rutenii dela 3.1 la 30/0, croații dela 1.50/0 la 1.40/0. Doar sârbii au crescut și ei cu 1 la mie, dela 1.0/0 la 1.10/0).

Deosebit de interesantă e cifra care ne arată procentul celor cari nu cercetează școala. Nu cercetează 39.20/0 români, 33.5 unguri, 9.4 slovaci, 7.2 ruteni, 3.8 germani, 2.6 sârbi, 1.3 croați și 30/0 alte naționalități.

Cât de elocvente sunt cifrele acestea!

În loc ca statul să ridice școli de stat pentru „națiunea conducătoare”, cari sunt ungurii și cari au 33.50/0 de copii cari nu cercetează școala, și să ne lase pe noi ca să ne facem și să ne susținem școlile noastre, el — Statul — îi lasă pe unguri analfabeți, ne strică școlile noastre, nimicind 500 din ele în timp de câțiva ani, și ne face nouă școli de stat ca să ne maghiarizeze cu ajutorul lor! Se vede absolut clar din cifrele de mai sus că acțiunea de subminare a statului e îndreptată în prima linie în contra noastră: câți mai mulți analfabeți, câți mai puțini copii cari să umble la școli românești și cât mai multă limbă ungurească în școlile confesionale românești (2).

5. Urmările legii lui Apponyi.

Legea lui Apponyi e cea mai grea povară asupra sufletului Românilor din Transilvania. O simt învățătorii și copiii, cărora li se cere o muncă uriașă, grea și cu totul zadarnică; o simt părinții cărora li se cer jertfe de bani și cărora li se impune să-și sacrifice pe însuși copiii lor Molohului ideii de stat maghiar, — o simte fiecare suflare românească. Ea a amenințat din prima zi școalele noastre confesionale în însăși existența lor. Sute din ele au și încetat de a mai funcționa dela 1907 încoace — aproximativ 500 — la un popor care are 150.000 de copii cari nu umblă

(1) Magy. közokt. 1912, pg. 22—23.

(2) Caracteristic pentru spiritul public din Ungaria e că *legea lui Apponyi nu se aplică și față de sași*, din motiv că aceștia fac politică guvernamentală!

la școală și căruia i-ar mai trebui încă vreo 2.000 de școli nouă; sute din ele mai sunt și acum amenințate — și toate câte s'au mai menținut au trebuit să se prefacă în sens opus aspirațiilor noastre. Apponyi însuși s'a obligat cu prilejul discuției în Cameră, la 1907, că „în câțiva ani va nimici toate școlile nepatriotice” — și era vorba de cele românești — și ceea ce a promis a ținut să și îndeplinească.

Dela acel an încoace el nici n'a mai trăit pentru altceva decât pentru a vedea realizat acel vis secular al connaționalilor lui: „educația patriotică” a nemaghiarilor, sub care se înțelege desființarea sufletească a acestora. Prin școala lui Apponyi toți cetățenii trebuie să ajungă a nu mai avea alt suflet, decât suflet unguresc, a nu mai ști altă limbă decât limba ungurească, a nu mai cunoaște altă istorie decât istoria poporului maghiar, a nu mai admira altă țară decât țara ungurească. Cine, contrar acestui crez, s'ar mai încumeta a se închina geniului național propriu, cine ar mai ținea la limba sa și la neamul său locuitor în afară de Ungaria, sau la omenimea din afară de aceasta, — cine n'ar fi *exclusiv* al patriei maghiare, nu e numai un „păcătos” și un „trădător”, ci comite o adevărată „imoralitate”. Acestei concepții i-a dat expresiune Apponyi într'un articol științific publicat în *Enciclopedia învățământului primar*. Iată însăși cuvintele-dogmă ale lui Apponyi și ale tuturor celor de un suflet cu el:

„Școala care n'are în vedere principiul că cetățenii ungari aparțin hotărît și *exclusiv* patriei maghiare, degenează într'o *școală de păcătoși și de trădători*, care școală merită tot așa de puțin să fie tolerată, ca și o *școală injectată de orice alt soi de imoralitate*” (1).

Opinia publică ungurească l'a sprijinit pe Apponyi în opera lui de distrugere și de maghiarizeze — ba ea găsea că Apponyi nu e destul de radical.

„Ar fi bine — zicea o revistă pedagogică dela Șopron la 1907, — dacă copilul s'ar putea lua dela părinți și ar putea fi dus într'un internat unde să nu mai aibă contact decât cu Ungurii. Dacă asta nu s'ar putea, mai e un mijloc: Învățătorul să nu se ocupe cu elevii numai câteva ceasuri din zi, ci ziua întreagă, de dimineața până seara târziu, încât ei să nu mai audă limba lor maternă cu nici un preț. În pauze să vorbească cu ei ungurește, despre lucruri ungurești și să-i ducă în excursii, etc., etc., nu numai în cele zece luni de

[1] Cf. Kőrösi-Szabó: Azelemi népoktatás enciklopédiája. Budapesta, 1911, vol. I, pg. 268.

școală, ci și în lunile de vacanță. În acest fel copilul nemiaghiar vrând, nevrând, trebuie să învețe limba statului” (1).

O altă revistă ungurească, care apare în Maramureș, (*Máramarosi tanügy*) zice la 1913:

„Ar trebui interzis cu desăvârșire învățământul nemiaghiar. Aici nu-i altă scăpare”.

Așa departe încă nu putea merge deodată Apponyi; aceasta avea să se facă abia mai târziu. Deocamdată Apponyi prescria numai ceea ce am amintit la alt loc, specificând că

„nici o jumătate de zi nu-i permis să treacă fără exerciții de scris și de citit unguresc”

și că

„orele de limba maghiară să fie așezate între 8—10 dimineața și între 2—3 d. a.”

Copiii trebuie să învețe atâta ungurească în cât

„la finea clasei a II-a să poată ceti în 7—8 secunde o propoziție de 10 silabe; la finea cl. III-a aceeași propoziție în 4—5 sec., la finea cl. IV-a în 7—8 sec. o propoziție de 18—20 silabe” (2). Limba maghiară se va întrebuița nu numai în orele de limba maghiară, ci și în pauze, și la excursii. Încă din cl. III-a „limba de conversație e dela sine înțeles, cea maghiară”. La excursii „îi dăm pentru întâia oară copilului în mână steagul național maghiar, somând totodată pe fiecare copil să-și facă și el nu astfel de steag din hârtie colorată” (3).

Bine înțeles că cu dispoziții ca acestea, de cari sunt foarte multe în lege, și pe cari au fost puși să le execute oameni fără scrupul, ca revizorii unguri, s’a ajuns în curând la o destrămare totală a școlii românești ca organizație, ca muncă și ca spirit.

Vom ilustra în cele următoare situația în care a fost adusă școala noastră din unele părți ale Ardealului prin mărturisiri de ale învățătorilor înșiși.

„În împrejurările existente — zice unul din ei — se luptă cu mari greutate organele noastre școlare a satisface cerințelor ce li se impun! Dacă sistemul actual va avea lungă durată, vor apune și aceste puține școli ce le mai avem.

(1) Evangelikus népiskola din Șopron în Lupta, Budapesta, 1907. Nr. 57, pag. 6.

(2) A magyar nyelv tanításának tanterve a nem magyar anyanyelvű népis-kolákban, Budapesta 1908, pg. 20.

(3) *Ibidem*, pg. 54.

„Învățătorii își dau silința și la obiectele cu limba română, dar mai mult la limba maghiară, fiindcă se tem de inspectorul regesc școlar”.

„Învățătorii, pe cât numai pot, își fac datoria, mai ales în ce privește studiul limbei maghiare, de multe ori în detrimentul celorlalte obiecte de învățământ”.

„Mersul învățământului e mulțumitor, mai ales răspunsurile elevilor din limba maghiară au desmințit pe deplin afirmațiunea inspectorilor regești, că în școlile noastre nu s'ar propune în deajuns această limbă”.

„In celelalte comune, pe unde în trecut aveam școli, acum școlile sunt închise din partea organelor administrative, din lipsa de edificii corespunzătoare și de învățători calificați — iar în câteva locuri și sunt înființate școli comunale”.

„Dacă cercetăm starea învățământului în prezent, constatăm o înaintare îmbucurătoare față de starea învățământului înainte de asta cu 3—4 ani, dar dacă ne întrebăm, cam câte erau catedrele de pe cari răsuna glasul dascălului român confesional și câte sunt catedrele în prezent, cu durere trebuie să răspundem: că numărul catedrelor din trecut s'a redus foarte. Și dacă numărul școalelor era înainte de asta cu trei ani peste 30, astăzi numărul s'a redus la 14. Reducerea asta nu s'a făcut de bună voie, ci din silă. Bunurile pierdute ni-au fost răpite! În nici un tract nu a fost răpirea atât de îndrăzneță ca în tractul acesta, dovadă notariatul Burjoc, în care toate școalele confesionale au fost închise și în locul lor, după trei ani, au fost deschise școli comunale și una de stat. Pierderile suferite se datoresc noiei legi școlare”.

„Limba română începe a-și face calea spre apus, — în unele locuri lipsește pondul care ar trebui să se pună pe această limbă, dominantă doar până acum. Las' că și împrejurările sunt foarte critice, pretensiunile prea fără temei, așa că bietul învățător nu mai știe ce-i de el, dar totuși după multe sbuciumări de-a se face tuturor toate, singura mângâiere trebuie să ni-o aflăm fiecare în limbă, tezaurul moștenit dela străbunii noștri”.

„Învățătorii dela școalele cu ajutor de stat, onoare excepțiilor, ar fi să fie mai responsabili conștiinței lor naționale, făcându-și datoria față de pretenziunile statului, să nu negligeze limba mamei lor, care e viața neamului nostru, nici să aducă pe copii de a nu poseda nici una, făcând din ei niște papagali fără cap și inimă, fără cu mașinărie în ei”.

„Învățătorii, mai cu seamă cei ce au ajutor dela stat, au pus mare pond pe limba maghiară, în cât în unele comune copii de școală pe orice trecător îl salută în frumoasa limbă a statului”.

„Multă confuzie a cauzat și cauzează studiul limbei maghiare. Învățătorii tind a face spor din acest obiect, ca să nu dea de furcă cu inspectorii școlari. Cu vreme și fără vreme ocupă ei băieții cu această limbă, cari la întrebările

puse răspund când ungurește, când românește, — de priceput pricep mai puțin. Mulți neglijează pentru limba maghiară studiile importante ca religia, limba română și științele naturale (1)''.

D-l *Iosif Stanca*, învățător în părțile Aradului, spune într-o carte de-a d-sale următoarele:

„Un învățător, care și la noi trece printre cei buni, ne povestește cu oarecare mândrie, că el în școala sa de când cu legea asta nouă toate obiectele precum și toate materiile de învățământ le predă mai întâi în limba maghiară și în locul al doilea, le traduce de pe ungurește pe românește. Și auzim că inspectorul școlar e încântat de el» (2).

Și mai departe d. Stanca:

„In școala mea, — ne povestește un învățător — singurele cărți românești sunt cărțile de cetire; celelalte toate sunt ungurești. Să vezi numai când vine inspectorul cum zâmbeste pe sub mustață, fiind totdeauna mulțumit cu mine. Un singur inconvenient îl am și acesta e: nu sunt privite cu ochi buni din partea forurilor noastre superioare. Când aud că vine protopopul poruncesc elevilor să le vâre care numai unde poate, scoțând numai pe cele românești pe banca» (3).

Un alt învățător din părțile nordice ale Ardealului (comit. Solnoc-Dobâca) spune:

„In comitatul Bistrița-Năsăud, fără considerare că au școlile ajutor dela stat sau ba, cele patru studii, adică: computul, geografia, istoria și constituția se predau numai ungurește. Iar în Sătmăr în clasa I nici nu se ocupă cu limba română de loc... Chiar și în comitatul nostru (Solnoc-Dobâca) în multe locuri numai ca să se poată produce ceva rezultat în sensul legii XXVII—1907, afară de religie, cetit și scris, — celelalte studii se propun numai ungurește. Iar ca copiii totuși să știe la examen și românește ceva, către finele anului școlastic își rupe învățătorul câteva săptămâni și-i pregătește în mod deosebit» (4).

Astfel de efecte a produs legea lui Apponyi în școlile *românești* din țara întreagă. Să vedem ce a produs ea în special în Țara Oltului.

(1) Cf. Dr. O. Ghibu, *Cercetări privitoare la situația învățământului nostru primar și la educația populară*, Sibiu, 1911, pg. 5—25.

(2) Iosif Stanca: *Școala română și învățătorul român din Ungaria în lumină adevărată*, Arad, 1911, pg. 17.

(3) *Idem*, pg. 19.

(4) I. Canciu în *Gazeta Transilvaniei*, 1912, No. 173.

a) Școlile din Țara Oltului.

Ravagiile pe cari le-a produs în țara lui George Lazăr legea lui Apponyi, încăpută pe mâna unor revizori școlari șoviniști, au fost deadreptul îngrozitoare. Asupra stărilor create în special de revizorul Szabó Elemér în această parte a țării a atras mai întâi atenția lumii românești un articol din „Tribuna” (Arad, 1910, No. 213), în care se arătau mijloacele de omorâre a sufletului românesc, întrebuițate fără nici un scrupul de acest om în întreg cuprinsul țării Oltului. Se arăta anume că Szabó a impus învățătorilor dela școlile românești să înceapă predarea scrisului și a cetitului unguresc încă din cl. I, înainte de cel românesc, — contrar legii, care cere acele lucruri numai în cl. II, — că a eliminat aproape toate cărțile de școală românești, introducând cu dela sine putere pentru toate materiile, afară de l. româna și religie, cărți ungurești, — că a impus învățătorilor ca anumite materii să le predea de-adreptul în ungurește și numai în ungurește, — că a sedus comisia administrativă a comitatului ca să dea ordin în sensul ca școlile românești să fie provăzute mai întâi de toate cu manuale de geografie și istorie cu text maghiar, — că a impus învățătorilor să scrie numele de familie ale copiilor cu ortografie ungurească, — că tratează cu elevii români la inspecții într’un mod brutal ș. a. ș. a., cu un cuvânt că acest om lucrează din răspuțeri pentru maghiarizarea completă a școalelor susținute de noi.

Articolul din chestiune a avut ca urmare un interes mai viu pentru problema școlară din Țara Oltului. Ce e drept, Szabó a fost în curând transferat de ministru în nordul Ungariei, între Slovaci, dar relele semănate de el nu au conținut cu totul. Acestea fuseseră atât de adânci și atât de multe în cât nici nu se putea ca ele să înceteze deodată. Iată, după informațiile noastre, câteva cazuri, cari se leagă de numele și de activitatea lui Szabó, în țara Oltului. Ele sunt autentice și ni s’au comunicat de persoane absolut de bună credință.

La 1910/11 la școala din *Porumbacul inferior* erau numai trei ore de limba română și 22 de limba maghiară, în loc de 5½ de l. română și 13 de l. maghiară. Pentru aproape toate materiile erau numai cărți ungurești. În cl. I—II și rugăciunea se spunea ungurește la începutul lecțiilor. Copiii ceteau cu accent unguresc. Învățătorul, la porunca revizorului, făcea colectă de bani printre elevi, pentru fondul Eötvös din Budapesta.

În *Glămboaca* intrând în școală erai salutat cu „*Ió ȱapot*”! Pe vigneta registrului de clasificății al școlaei cuvântul „român” era șters cu cerneală, de revizorul ungar, ceeace însemna că școala e pur și simplu o școală gr. or nu o școală gr. or. română.

La *Arpașul de sus* orarul era afișat pe părete pe o hârtie încadrată de însuși învățătorul, în culorile roș-alb-verde. De o parte și de alta a textului scris, pe alb, cu cerneală roșie și verde, era câte un steag unguresc, desemnat de învățător, ca să îmblânzească furia revizorului.

Învățătorii din *Toderița*, oameni de legea veche, au fost siliți de inspector să-și lepede portul românesc la bătrânețe, și să se îmbrace nemțește. Au trebuit să-și scrie și numele ungurește, în loc de Sbârneciu — Szbernecs!

La *Zernești* însuși comitetul parohial a constatat în mod oficial (Protocol din 15/26 August 1910, No. 104, p. 3) că „la propunerea limbei maghiare învățătorii au întrebuințat nu numai o-rele prescrise în plan, ci și timpul destinat celorlalte obiecte”.

La *Sâmbăta de jos* Szabó a dat ordin ca să se puie inscripții ungurești și pe privăști!

Învățătorul din *Luța* a serbat cu elevii toate sărbătorile naționale ungurești, ca 15 Martie, 11 Aprilie și ziua aducerii în țară a osemintelor lui Rákoczy.

Pe învățătorul din *Șercăița* l’a îndemnat să nu mai asculte de autoritățile românești.

Către învățători a zis cu prilejul primei întâlniri cu ei, să-și maghiarizeze numele. Acelaș lucru l’a făcut și în comitatul în care a fost transferat mai târziu, printre Slovaci (1).

Către învățătorul din *Hurez* a zis că nu trebuie să ia mult material cu elevii, — ajunge dacă face puțin patriotism”.

Un învățător destoinic din *Zernești* a fost suspendat pentru că la alegerile de deputat a ținut un discurs, care *s’a dovedit* că n’a fost agitatoric. Mai bine de un an acest învățător a fost lipsit de salar, și târît dela Ana la Caiafa până să i se dovedească nevinovăția.

Pe orarul din *Poarta Branului* era scris de mâna învățătorului, ungurește: „Geografia se predă în limba maghiară, Aritmetica în ambele limbi, paralel”.

Szabó impunea învățătorilor să cumpere cărți ungurești ostile culturei noastre. Așa d. ex. li-a impus cartea lui Dr. M. L. Kaposi: „*Despre chestiunea de naționalități* din punct de vedere

(1) Dr. O. Ghibu, *Anuar pedagogic pe 1913*, pg. 122.

psihologic”), Budapesta, 1908, 53 pg. 2 cor. și „*Proiectul de lege al lui Andrássy din punctul de vedere al naționalităților* (Budapesta, 55 pg. 2 cor.) Apoi alte cărți ungurești, ca d. ex. volumul de nuvele „*Titokban*” („În taină”) a lui *Lőrinczy György*, inspector școlar în comitatul Komárom, care a introdus în școlile lui în schimb, cărțile de Aritmetică ale lui Szabó. Mai departe li-a impus să cumpere toate cărțile și rechizitele școlare dela ovreii *D. Thierfeld* din Făgăraș sau dela *Lampel* din Budapesta, de oarece acesta dă de fiecare carte cumpărată de învățătorii din comitatul Făgărașului 1 filer pentru fondul învățătorilor unguri din acest comitat.

Szabó împărția printre învățători cărți ungurești pentru a le da ca premii copiilor. Așa se da d. ex. cartea lui *Sztanko Béla*: *Szövegkönyv a jő-és székvárosi népiskolák II oszt. számára*, — o carte anume pentru copiii de ungur din Budapesta, dată copiilor românești de pe sate!

În suplimentul „pedagogic” al organului „*Fogaras és vidéke*” scria, sfătuind pe învățători:

„Se susține cu multă tărie concepția că e mai ușor a trece dela cetirea maghiară la cea română, decât invers”.

Deci în școlile românești învățătorii vor preda întâi cetitul unguresc și numai după aceea pe cel românesc, cum s’a și întâmplat, de frică, în toate școalele.

În preajma alegerilor pentru Cameră, în 1910, a făcut tot ce i-a stat în putere pentru a-i sili pe învățătorii români să voteze contra candidaților români, la Făgăraș și la Arpaș. Mai întâi a trimis pe învățătorul *Recker* dela școala de stat din Zernești prin diferitele sate românești ca să-i cheme pe toți învățătorii români la Făgăraș pe o anumită zi, când își ținea candidatul ungur vorbirea de program. Pe învățătorii cari nu s’au dus să asculte această vorbire, i-a inspectat în zilele următoare. Inspectia a constatat în întrebarea: „cum stăm cu alegerea?” Pe cei pe cari i-a găsit tari i-a îndrumat să stea acasă, să nu se ducă la alegere, dacă nu vreau să voteze cu ungurii. Dela sine înțeles că toți acei învățători cari totuși au votat cu candidații români, au fost supuși celor mai neauzite șicane. Li se excepționa școala, ca necorespunzătoare. Dacă asta nu se putea, li se excepționa sporul în învățământul limbei maghiare. Și dacă nici aceasta nu se putea, li se băga de vină că spiritul patriotic nu-i cultivat în deajuns. E epocală sentința adusă față de învățătorul din *Comana de sus* precum și motivarea ei:

„La 2 Maiu a. c. (1910) a fost de față (învățătorul) la primirea candidatului de deputat naționalist român, și cu acest prilej n'a protestat în contra cuvântărilor rostite împotriva învățării limbei maghiare și împotriva națiunei maghiare și nici împotriva însemnelor interzise (tricolorul românesc N. A.) ceeace trezește aparența că învățătorul din chestiune însuși consimte în sufletul său cu direcțiunea anti-patriotică și că tocmai acest motiv intern l'a determinat să neglige predarea limbei maghiare și cultivarea idealului unguresc" (1).

Învățătorului din *Galați* care a votat cu Românii, nu i-a dat întregire de salariu, în speranța că Gălățenii vor renunța la școală neputându-l plăti singuri pe învățător, și se va face în loc școală ungurească. Gălățenii însă nu s'au lăsat, ci și-au făcut școală nouă, dar Szabó și-a găsit să excepționeze locul pe care se face școala. Autoritățile însă aprobă ca școala să se facă pe locul designat de săteni. Școala se face. Szabó denunță pe învățător că n'a arborat pe școală tricolorul unguresc în ziua încoronării (8 Iunie), deși legea nici n'o cere aceasta și deși nici autoritățile administrative (pretura) nu-l arborase...

Și alte suferințe și suferințe de cazuri ca acestea s'ar mai putea înșira despre suferințele învățătorilor și ale școlilor din acest comitat, dacă acestea n'ar fi ajuns să caracterizeze pe deplin situația.

b) Școlile din ținutul Zărandului.

Al doilea comitat în care avem noi preponderanța numerică covârșitoare și în care tradițiile vieții noastre naționale sunt mai puternice decât ori unde, poate, e al *Hunedoarei*, care cuprinde și Zărandul de odinioară. Și aici s'a pornit cu toată furia dela 1907 încoace opera de desorganizare a vieții românești. S'au găsit și aici doi revizori conduși de cea mai neîmpăcată ură față de noi.

Asupra stărilor din acest comitat avem o mică monografie de Dr. A. Micu intitulată: „*Starea învățământului în comitatul Hunedoarei*”, (Arad, 1913, 47 pag.), din care extragem, fără comentariu, următoarele două părți: (pg. 6—10).

„Comitatul Hunedoarei constă din 420 de sate, toate locuite de români, ortodoksi și uniți. La 1906 erau în acest comitat 30 de școli gr.-cat. și 222 gr.-or.

Românii gr.-or. locuiesc în 397 de sate dintre cari 269 sunt

(1) Dr. O. Ghibu, *o. c.*, 131.

parohii matre iar 128 filii, cari aparțin alor nouă protopopiate: Deva, Dobra, Geoagiu, Hălmagiu, Hațeg, Hunedoara, Ilia, Orăștie și Zarand. Fiind partea cea mai mare a comitatului muntoasă și locuitorii săraci, ei sunt și culturalicește cam rămași îndărăt. Cu toate acestea, ei au avut la 1906 nu mai puțin de 252 de școli, cu 260 de învățători. Intre aceste școli unele, ce e drept nu erau deplin corespunzătoare și și printre învățători erau unii cari nu corespundeau pe deplin cerințelor, dar asta e în firea lucrurilor la un popor care trăiește în astfel de împrejurări. Evoluția nu merge în salturi mari — și așa nici în acest comitat nu s'a putut realiza pe toată linia un progres pe deplin mulțămitor în timp de câteva decenii. Chestia școlară era însă în plin progres, și an de an se puteau înregistra tot mai multe clădiri școlare bune, tot mai mulți învățători calificați și salarizați mai bine, etc. La 1907 a venit legea lui Apponyi, care urcă salariul învățătoresc la 1000 cor. plus cvincvenalele de încă 1000 cor., plus banii de cvartir. Poporul sărac, în cele mai multe părți ale comitatului n'a putut face față tuturor pretențiunilor legii; n'a putut să-și edifice pretutindeni în grabă local nou de școală, și mai cu seamă, n'a putut să urce salariul învățătoresc la suma stabilită de lege. Și atunci s'a adresat către stat. Însă statul, prin organele sale de inspecție, a opus cele mai mari rezistențe, refuzând ajutorul cerut, sub pretextul că edificiile școlare nu sunt corespunzătoare. Sub acest pretext însă nu numai s'a refuzat ajutorul cerut, dar, declarându-se închise 135 de școli românești, în locul lor s'a pus imediat în curgere ridicarea de școli nouă de stat și comunale.

Mijloacele cu cari s'a lucrat în acest timp au fost dintre cele mai caracteristice. Notarii comunali, puși la cale de superiorii lor, au băgat în mintea oamenilor noștri ideea, că școlile românești cer jertfe așa de mari, în cât ele îi ruinează pe susținători și că e mai bine ca comunele bisericesti să nu mai susție școli, că apoi face statul școli, cu cari oamenii nu mai au nici un fel de cheltuială. Îmbătați cu astfel de promisiuni, oamenii în foarte multe locuri au trebuit să se lase de școală, căci organele administrative au hotărât, că în edificiile respective, „nefiind ele de loc corespunzătoare”, nu mai e peste tot permis să se ție școală. Oamenii și-au pus nădejdea în stat, s'au lăsat fără școală, iar statul nu li-a dat nimic din ce așteptau, și nu li-a dat nimic fiindcă nici statul n'are bani ca să poată face tot ce vrea. Și așa în zeci de sate, cari aveau o școală destul de potrivită cu trebuințele lor, a încetat orice instrucție; copiii, cari ar fi

putut umbla la școală, stau pe uliți și sporesc pentru încă o jumătate de secol numărul rușinos de mare al analfabeților din țara noastră (în comitatul Hunedoarei: 79%).

În protopopiatele ortodoxe astăzi starea e următoarea:

Protopopiatul	Obligați a cerceta școala	Cercetează școala conf. română	Cercetează școli străine	Cu totul	În procente
Deva . . .	4.327	593	1.554	2.147	49%
Dobra . . .	2.187	435	181	616	26%
Geoagiu . .	3.887	530	561	1.091	28%
Hălmagiu 1	991	152	150	302	33%
Hațeg . . .	4.377	729	1.724	2.453	55%
Hunedoara .	2.680	136	1.151	1.287	47%
Ilia	4.216	771	1.110	1.871	43%
Orăștie . .	3.219	2.313	210	2.553	79%
Zarand . .	6.234	1.779	324	2.123	29%
Laolaltă . .	32.108	7.488	6.955	14.143	43%

Așa dară din 32.108 copii în vârstă de școală în anul 1911/12 numai 14.143 au fost înmatriculați (43%). Din aceștia numai 7.488 au cercat școli românești, ceilalți au urmat școli ungurești, de stat sau comunale. Din 32.108 inși au cercetat așa dară numai 7.488 o școală potrivită cu trebuințele lor trupești și sufletești; o școală în care li se poate da o educație și instrucție firească. Din totalitatea elevilor obligați cercetează așa dară 43% școala, dintre cari însă numai 22.5% cercetează școli românești, iar 20.5% umblă la școli ungurești. În loc de 93% umblă la școli românești numai 23%; cu 70% mai puțin deci!

Cifrele acestea stau, până la un loc în raport direct cu numărul școalelor confesionale ortodoxe dela 1907 încoace. Iată câte școli confesionale avea biserica ortodoxă la 1907 și câte are astăzi în cele nouă protopopiate:

1) Acest protopopiat se ține de diecesa Aradului, în vreme ce celelalte opt se țin de arhidieceza Transilvaniei, cu sediul în Sibiu. Din protopopia-tul Hălmagiuului, constător din 50 de comune, numai 19 aparțin comitatului Hunedoarei.

Protopopiatul; anul 1907; anul 1912.

Deva	22	12
Dobra	20	8
Geoagiu	26	7
Hălmagiu	6	3
Hațeg	13	9
Hunedoara	18	3
Ilia	37	14
Orăștie	25	21
Zarand	35	13
La olaltă	202	90

Câtă vreme deci la 1907 aveam cu totul 202 școli, azi avem abia 90; în cinci ani s'au închis 112 școli confesionale. În cele mai multe sate unde au funcționat aceste școli, azi nu este nici un fel de școală; în câteva s'au ridicat școli comunale, bine înțeles pe *cheltuiala credincioșilor noștri, înșelați în așteptările lor*".

Deosebit de interesant și de caracteristic e pentru stările din comitatul Hunedoarei cazul cu *școala confesională română din Cebea*, locul unde își doarme somnul de veci Avram Iancu. Iată ce ne spune în privința ei d. A. Micu:

„D-lui Benkő (inspectorului școlar) îi era un mare spin în ochi această școală românească cu doi învățători, din care cauză și-a și propus să o desființeze. Pe altă cale nu o putea face această, decât ridicând în Cebea o școală de stat, pentru care a angajat bugetul țării cu cheltueli foarte considerabile. D-l Benkő promise guvernului că, dacă-i va da mână de ajutor va maghiariza cea mai periculoasă comună din câte există, — comună care vorbește mai elocvent poporului prin gorumul lui Horia și prin mormântul lui Iancu. Guvernul ademenit de asigurările atât de mult promițătoare ale organului său, s'a pus pe lucru și i-a dat d-lui Benkő tot ajutorul cerut. Dar, minune, la școala de stat din Cebea nu s'a înscris, pe lângă toată stăruința d-lui Benkő, decât doi elevi, un țigan și un jidan”.

„Cercat'au organele administrative cu fel de fel de promisiuni și terorizări, — în satul care sălășluiește cele mai sfinte rămășițe pământești ale eroului nostru dela 1848, nu s'a găsit nici un român, care să-și trimită copiii la o școală de desnaționalizare. Ce era prin urmare de făcut? Învățătorul de stat, un ungur neaoș, a înțeles și el situația ridicolă, în care era adus de a maghiariza pe un pui de țigan și pe unul de jidan și de a fi, expus batjocurei unui sat întreg — și și-a luat într'o bună dimineață tălpășița”.

Ascultați acum raportul d-lui vicepeșan către comisiunea administrativă: „Școala de stat din Cebea a trebuit să o sisteze pe un timp oarecare d-l ministru, din cauza greutăților provocate de agitațiile naționaliste vehemente”!

c) Școlile din Săcuime.

În Săcuime, între Ciuc și Odorheiu, este un sat care se cheamă *Oláhjalú* (*Satul românesc*). Pe platoul ce se ridică deasupra acestui sat este un loc numit de sute de ani *Akasztója* (*Furcile, Spânzurătoare*). Acest sat ni-a păstrat prin însăși aceste două numiri istoria sa și a Românilor din Săcuime peste tot. Expuși la bunăvoința nemeșilor, cari au fost totdeauna una din cele „trei națiuni”, Românii au fost prigonți și maltratați pentru limba, obiceiurile și religia lor. Mulți au fost spânzurați, mulți pentru a scăpa de o moarte așa de feroasă, au consimțit însă să se lipsească de limba lor, atât de neplăcută domnilor săcui. Astăzi avem zeci de mii de Români desnaționalizați, în Săcuime.

În comitatul Treiscaunelor mai avem însă, pe lângă vre-o 6 mii de Români maghiarizați și vre-o 22.000 de Români buni, care odinioară erau în atârănare ierarhică de Moldova (antimisul dela biserica din Brețcu e dela episcopul Iov din Roman) și cari de câteva decenii încoace sunt expuși maghiarizării. E în adevăr un fenomen foarte ciudat: Săcuii trec cu zecile de mii în România ca servitori, birjari, meseriași, etc., unde învață limba românească și de unde în fiecare an trimit în Ungaria două milioane de lei, câștigați ușor pe pământul răbdurii al României. Și cu toate acestea românii din Săcuime sunt asupriți la ei acasă, și încă, în parte chiar cu bani trimiseși din România. Pe lângă sprijinul din România, Săcuii se împărtășesc de un sprijin foarte efectiv din partea guvernului unguresc, care pentru nici o parte a țării nu cheltuiește atât de mult ca pentru Săcui, de cari se teme să nu fie înghițiți de România. Milioane peste milioane varsă an de an guvernul în săcuime și unicul rezultat e că emigrarea în România nu se poate zăgăzui. Până acolo a mers guvernul în atitudinea lui față de săcui încât pe seama copiilor emigranților în România a făcut internate (în Brețcu în Predeal și în Poiana-sărată) unde aceștia sunt crescuți pe banii statului și apoi dați la meserii sau la studiu. Pe de altă parte două societăți, *Emke* și *Székely Akció* lucrează cu jertfe peste jertfe pentru înaintarea săcuilor, cari cu toate acestea mai sus de servitori și de birjari n'au putut-o duce până acum.

Și cu toate acestea, dacă n'ar fi România, săcuimea n'ar putea exista.

Și acum să vedem care e atitudinea Săcuilor față de școlile românești din Treiscaune. Iată ce scrie în această chestiune d-l Gh. Popp, unul dintre puținii intelectuali români din Treiscaune, într'un articol: „*Românii și școalele românești din Treiscaune*” (publicat în „Românul” din Arad, No. 125 din 1913).

„Răzniți de marele bloc românesc al Ardealului, risipiți printre săcui sau tivind cu satele lor marginile comitatului, trăesc vre-o 30.000 Români în comitatul celor trei scaune săcuiești. Cei mai îndrăsneți din ei au coborât dela poalele răcoroase ale munților și au înaintat pe șes, spre inima comitatului. S'au așezat printre săcui, și-au schimbat traiul, devenind din cio-bani plugari, s'au gospodărit, dar au plătit îndrăsneala ace-scei înaintări cu prețul naționalității lor, azi pierdută. Codrul, „frate cu Românul”, a apărât de primejdia asta pe cei ce i-au ramas credincioși, dar marea văluroasă a câmpiilor ce se îndoiesc de vântul Nemirei i-a înghițit pe ceilalți.

Mii de Români au pierit pe șesul nostru prin desnaționalizare. Doar iurnurile bisericilor și bisericuțelor românești se mai înalță, purtând în vârf crucile românești, acolo, unde odinioară se vorbea românește. *Un vast cîntirim* cu asemenea cruci mute e azi șesul comitatului nostru. Numai uneori ele prind a vorbi în limba de dangăt a clopotelor. Glasul lor plânge în tremur sfios dezastrele și pierderile, sau amintește povestea nescrisă și neștiută de nimeni a atâtor lupte petrecute între majoritățile săcuiești, trufașe și biruitoare și între minoritățile slabe, părăsite ale Românilor.

Nicăieri poate nu te va revolta mai mult ca aici minciuna poveștii ungurești cu „clopotele amuțite”. Sunt clopote amuțite, dar acelea sunt ale noastre. Glasul lor, e drept, mai răsună și azi, dar graiul lor nu mai e înțeles de credincioși. Chemarea lor răsună în pustiu, fără să mai trezească un fior de răspuns vibrător și cald în inimile lor. Mai dureroasă, mai sfâșietoare decât tragedia clopotelor amuțite, cred, e tragedia clopotelor a căror chemare duioasă și stăruitoare, răsună în pustiul inimilor moarte, pierdute, înstrăinate...

Să mi se ierte aceste note duioase și sentimentale. Ori de câte ori prind să aștern pe hârtie câte ceva despre comitatul nostru, fără să-mi dau seama, mă cucerește jalea și melancolia. Ca omul care își face o cruce și se închină de câte ori trece pe

lângă țințirumul cu morții săi scumpi, asemenea și eu, înainte de a vorbi de cei vii, de cei ce sunt încă, trebuie să vărs prinosul unei lacrimi pe mormântul celor ce au murit, deși trăiesc încă...

Nu a fost însă totdeauna astfel. Azi biserica singură mai străjuește peste mormântul atâtor parohii pierdute. Odinioară însă, alături de ea, se afla și școala românească în fiecare sat. Pe lângă preotul român lucra și dascălul nostru. El deprindea pe copii cu cetitul și scrisul românesc, cu graiul moșilor și strămoșilor, dacă nu al părinților. Tinerele mlădițe proptite astfel începeau să se îndrepteze. Câte un dascăl mai harnic începea să lase urme tot mai adânci. Sunt bătrâni cari și astăzi mai rostesc, cu lacrimi în ochi. „Tatăl nostru” românește. După două-trei generații, poate, am fi avut nădejdea de a întoarce prin școală, pe cei pierduți, la limba și conștiința națională.

Școala singură mai era în stare să facă minunea asta. Acum însă ne-a pierit nădejdea. Cu 20-30 de ani în urmă aveam nu mai puțin de treizeci și patru de școale românești. În sate unde nimeni nu știa românește dascălul nostru se trudea să răsădească floarea pierdută a graiului național. Aveam școale în sate ca Cernatu, Ozun, Mîkouifalu, Doboli și altele. *Mîna de fier a lui Șaguna*, marele său talent de organizator le-a făcut să răsară pe acest pământ sterp și neprielnic.

Din 34 de școli câte ne-au mai rămas astăzi? *Nouă* școale românești. Încă înainte de legea lui Apponyi, cele mai multe au apus. Parohiile au scăzut, credincioșii s'au împuținat și n'au mai putut să plătească lefurile învățătorilor. Administrația și-a dat tot concursul binevoitor spre a grăbi o evoluție ce-i convenea. Legea Apponyi n'a mai găsit decât o singură comună desnaționalizată, cu școală românească, anume Doboli. O cunoscută dispoziție a legii impune limba de predare ungurească, dacă 20% din elevi, sau 20 din ei, vorbesc limba maternă ungurească. E încă una din cursele și ghimpii acestei legi.

Și cu toate acestea școala din Doboli n'a fost zadarnică. Din toate parohiile maghiarizate nicăieri conștiința națională nu e încă așa de vie ca aici. *Oláh vagyok* (sunt român), spun și azi locuitorii cu mândrie. Ei disprețuesc pe Săcuii mai săraci ca ei și trăesc în vecinice conflicte și ciocniri naționale cu acei a căror limbă o vorbesc. E școala românească, a cărei lucrare pătrunde parecă și dincolo de mormântul național. Minunată și mișcătoare dovadă a puterii de trezire națională a aceluși umilit și sfânt lăcaș de învățătură românească.

Cum stăm însă în prezent cu școala românească în comitatul nostru? Nu mai putem, ce-i drept, să aspirăm la reînființarea școalelor pierdute, la recucerirea parohiilor desnaționalizate. Deși mai sunt și azi optimiști, între ei un om nu mai puțin însemnat ca însuș d-l N. Iorga. Un preot tânăr, om de legea nouă, iubitor de carte și cultură românească, îi zugrăvise starea disperată a parohiei sale desnaționalizate. Răspunsul d-lui Iorga e vrednic de a fi reprodus: „Nu dispera, căci nu știm clipa când ne va fi dat să vedem minunea cu ochii”, scria marele optimist.

Deocamdată nu putem, ce-i drept, să gonim visuri. Putem cel mult să ne închinăm idealului, din vreme în vreme spre a nu-l uita. Putem să ne amintim că, douăsprezece luni în urmă, nimeni dintre locuitorii Adrianopolului n'ar fi visat că azi se va afla sub stăpânirea bulgărească. Să nu renunțăm deci la visuri, să nu lepădăm credința în minuni. Atunci când se va crede că-i mai bine fortificat și redutabil poate să cadă — Adrianopolul nostru!

Cu o viclenie perfidă autoritățile au închis deodată șase școli și anume în Zagon, Teliu, Hăghig, Arini, Zăbala și Dobârlău pe motiv că nu... au primit la timp dela guvern rezoluția (negativă de altfel) la cererea lor de ajutor de stat. Și cum vinovatul pentru această întârziere nu poate fi decât tot guvernul, care a pus acea motivare pe hârtie, veți înțelege că e vorba de un cap de operă de machiavelism cinic al d-lui Zichy. Bietele comune încercară să-și salveze școala prin urcarea birului bisericesc. Prea târziu. Trecuse tot din vina guvernului, cum am văzut, terminul fatal de 1 Octomvrie 1910 al legii lui Apponyi.

Afară de aceasta autoritățile își mai permisă ca zorzoană și unele abuzuri suplimentare. La Dobârlău, lista birurilor bisericești fu pur și simplu cenzurată de Măria Sa solgăbirău. Cu creionul în mână d-sa declară:

— Țsta nu-i în stare să plătească.

— Nici ăsta.

Și așa, cei săraci fură declarați din oficiu „incapabili” de a plăti birul sau „repartiția” pusă pe ei. Se înțelege, e vorba numai de birul bisericesc, căci la cel comunal sau de stat n'am auzit încă să se procedeze la fel... Cu lista cenzurată în acest fel comuna bisericească fu declarată incapabilă de a plăti pe învățător și școala astăzi e închisă.

La Zagon cam acelaș lucru. Oamenii votează leafa învățăto-

rilor și d-l protopop C. Dimian se prezintă se redeschidă școala. Jandarmii sosesc și ei și o închid din nou, împiedică pe protopop în exercițiul funcțiunei amenințându-l cu un proces de nesupunere față de legea Apponyi.

Cum stăm azi cu învățământul în comitatul nostru? Numărul total al Românilor din Treiscaune se ridică peste 30.0000. Din aceștia scădem vre-o 6.000 de români maghiarizați. Restul de 24.000 arată un spor foarte repede. În 20 ani ei s'au ridicat dela 14⁰/₀ la 16⁰/₀ din totalitatea comitatului. Românii de aici sunt poate mai proliferi decât ori unde. După numărul comunelor și al copiilor ne-ar trebui, pentru ei 24.000 români curați, vre-o 27 de școli cu vre-o 72 de învățători români. Ce avem însă în realitate? În loc de douăzeci și șapte de școli avem nouă școli, și în loc de șaptezeci și doi avem abia cinsprezece învățători români!"

6. Spiritul literaturii didactice de curs primar dela 1879 încoace.

Procesul de maghiarizare a școlilor noastre se poate urmări pas de pas și pe baza *literaturii didactice* din ultimii 35 de ani. Manualele din *toate* obiectele de învățământ au fost silită din partea ministerului de culte să îmbrățișeze din an în an tot mai mult, în locul materialului cerut de principiile educației material referitor numai la unguri, și a trata întreg acest material nu numai în limba ungurească ci și în spirit din ce în ce mai exclusiv unguresc. Acest minister și-a fixat de problemă să interzică toate cărțile de școală românești cari nu-i conveneau din punct de vedere unguresc, în locul cărora cerea să se puie cărți după placul lui.

Iată câteva exemple numai, căci dacă am voi să fim cât 'decât complecți, ar trebui să scriem volume întregi.

Zaharie Boiu, autorul care a scris de sigur cele mai frumoase și mai avântate cărți de școală românești dela noi, avea în Abecedarul său dela 1862 printre alte exerciții de cetit și cuvintele: „*roma*” și „*romanii eroi*”. Aceste cuvinte, cari puteau fi periculoase din punctul de vedere al „ideei de stat maghiar”, după 1879 au trebuit înlocuite cu altele la porunca ministrului. Și Boiu a trebuit să pună în locul Romei: „*râma*”, și în locul romanilor eroi: „*râmă mereu*”! În Geografia sa dela 1869 Boiu avea capitole speciale, foarte frumos scrise,

despre Viena, București, Iași, Roma, Paris, Londra; și pe lângă textul geografic în proză, dădea și unele poezii, menite a întări alipirea de pământul strămoșesc, cum era: *Limba românească*, „*La Basarabia*”, „*Adio Moldovei*”, „*Dulce Bucovină*” și „*Macedoneanul*”. Această carte a fost oprită de a mai apărea în alte ediții. A fost oprită și *Istoria lui Boiu*, apoi *Istoria lui Ioan Tudulescu* (1876), precum și a lui *At. Marienescu*, cari toate erau scrise și cu considerare la Români. În locul lor a fost pusă o istorie seacă și moartă a lui *Meletie Drăghiciu*, luată din ungurește (Timișoara 1875), și istoria lui *Dr. Kis Aron*, tradusă la 1886 din ungurește. Despre Români nu mai era permis să se facă vre-o amintire în istorie.

Orice manual de istorie pentru școala primară ar lua cineva astăzi în mână, ar găsi numai lucruri cari i-ar strânge inima. Iată d. e. prima pagină din *Istoria Ungariei de I. Dariu*, un foarte fecund autor de manuale (ed. VIII, Brașov, 1907):

„Țara noastră se numește Ungaria (Magyarország). Ungaria este patria noastră. În patria noastră locuiesc mai multe popoare. Între aceste popoare se numără Ungurii sau Maghiarii, Românii, și Sașii. Toate aceste popoare formează azi națiunea politică maghiară, una și nedespărțită. Cetățenii a căror limbă maternă nu este cea maghiară formează naționalități după limba ce o vorbesc”.

Să luăm o altă istorie, cea de *Iosif Marian*, pentru greco-catolici. (Blaj 1910). Pagina primă:

„Patria noastră se numește Magyarország (Ungaria). Ea în timpurile cele vechi a fost locuită de alte popoare, între cari aflăm și pe Români. Dela aceste popoare, prin anii 889 și 895 d. Chr. au cuprins'o Ungurii, un neam trainic și viteaz, care a știut să rămână stăpânitor până în zilele noastre...” „Între astfel de împrejurări un popor nou și trainic veni să cucerească toate țărișoarele acestea, și să înființeze în locul lor, un singur stat puternic și cu viitor; acesta a fost poporul maghiar”.

Să luăm apoi *Istoria* în două limbi, a lui *F. Ilie* și *Victor Boțan* (care iscălește Boczán), tipărită la Șimleul Silvaniei (1910). Pagina primă:

„Iubita noastră patrie e Ungaria. Aceasta este o țară așa de cultă, avută și liberă, în cât abia are păreche...” „Sub domnia lui Francisc Iosif I, țara, în mod necugetat până aci, se sporește în avuție, cultură și suferințele Ungurilor, Ro-

mânilor, Slovacilor și altor compatrioți de limbi străine au încetat” (1).

Culmea învățământului istoric o ajunge cartea bilingvă a lui *Benedek Elek*, scrisă din însărcinarea ministerului (Budapesta, 1908), carte pe deantregul antidinastică. La 1848 zice că Viena :

„a început agitația Ungurilor nemaghiari. În Ardeal Românii ademeniți omorau pe cetățenii fără scut, aprindeau și jăfuiau orașele și satele (pg. 157). Vitejia, simțul de jertfă, bărbăția ungurească a înfrânt din propria sa putere răscoalele ungurilor de limba nemaghiară, a umilit oștirea austriacă, (15).— Și, ultimul citat, care caracterizează deplin mentalitatea pe care guvernele ungurești vor s'o înculce prin chiar ajutorul școalelor românești Românilor: „Arpad a câștigat cu o mână de oameni țara aceasta, care azi dă locuința și pâne la un popor de 20.000.000 de suflete. În istoria universală este cazul, când o mână de popor a câștigat nenumărate teritorii și țări, dar caz ca al Ungurilor este unul, al lor, cari nu numai au câștigat, ci au și ținut mai mult decât o mie de ani acest pământ. Faptul acesta își are tâlcul în caracterul seminției ungurești. Seminția ungurească a adus cu sine din patria străveche indulgență față de alte seminții și religii, sinceritate populară, marini-mozitatea, cinstea trăsurilor alese ale altor popoare și astfel nu-i mirare, că cei mai aleși ai străinilor, ce s'au pri-pășit pe pământul acesta în decursul celor o mie de ani, deveniră unguri cu trup și suflet... Despre minunata putere farmăcătoare (!) a sufletului unguresc mărturisește și împrejurarea că între figurile mari ale istoriei națiunii ungurești e un rând întreg de bărbați cari, după obârșie, au fost străini, dar deveniră unguri din tot sufletul și din toată inima și au câștigat mărirea numelui unguresc. Bărbații aceștia s'au crescut cu toții la sinul culturii și spiritului unguresc, cu puterea culturii ungurești și-au câștigat numele, cinstea și avuția și ca unguri li-a trecut numele și vestea peste granițele țării. Oștire întreagă de diplomați, căpitani, învățați, poeți, și artiști dovedesc puterea sufletului unguresc, ce cucerește veșnic. Hunyadi-i, Zrinyi-i sunt tot așa de patrioți ca și Rákoczy-i și Bethleni-i, deși cei de mai înainte fuseseră de obârșie străină» (2).

Acesta este învățământul istoric în școlile românești după 1907. Cine mai poate avea vre-o îndoială cu privire la misiunea lui și la misiunea școlii din Ungaria, fie ea românească sau ungurească? Căci în școalele românești numai *limba* mai e românească, în parte, spiritul întreg trebuie să fie unguresc. De

(1) Dr. O. Ghibu, *Anuar pedagogic* 1913, pg. 123 și urm.

(2) Dr. O. Ghibu, *o. c.*, pg. 121—122.

aceea și vechile „școale naționale”, prefăcute mai târziu în „școale românești”, (1) azi sunt simple „școale cu limba de propunere românească”. E vorba numai de limbă așa dară, spiritul românesc e exclus. Să observăm acelaș lucru și în cărțile de Geografie.

Despre geografia lui Z. Boiu am vorbit. Să luăm *Geografia lui Dr. N. Pop*, ed. VII Brașov (1894) și ed. X. 1911. La 1894 se zicea, între altele:

Ed. VII. 1894
Se vor deosebi locuitorii din comună după naționalitatea și confesiunea lor (fig. 7).

Ed. X. 1911.
Se vor deosebi locuitorii comunei după *limba* și confesiunea lor.
Toți locuitorii patriei noastre formează la o laltă națiunea politică ungară (magyar politikai nemzet) orișicare ar fi naționalitatea și religia lor (fig. 45).

Ediția dela 1911 dă și ilustrații, dintre cari însă nici una nu-i românească. Aproape tot ce spune se referă numai la unguri. Se amintește „sediul societății Emke” (care desnaționalizează pe români!); statuia celor 13 martiri ai libertății ungurești din Arad, local natal al poetului Arany, dar nimic ce e românesc.

Geografia lui I. Vuia ed. VII (Arad 1910) vorbește și despre orașele în cari se află școli secundare românești, amintește „Asociațiunea”, Fondul de teatru. Ed. IX a acestei cărți „tipărită cu ajutor stat” (Arad 1912), nu mai amintește aceste puține lucruri românești, în schimb amintește însă școlile din Debrețin, Kesthely, Kolosvár etc. Ea începe cu aceste cuvinte ale lui Francisc Deák:

„Intru toate și totdeauna să ne fie cea mai sfântă patriă”,

după care urmează imediat descrierea pe larg a Budapestei. Se dau ilustrații numai ungurești: biserica regelui Matia, Podul de lanț, Parlamentul etc.... Apoi Arpád călare pe un cal alb, frumos, etc. In geografie!

Geografia lui I. Dariu, ed. VIII (Brașov 1907) dă, la Brașov, Statuia lui Arpad de pe Tâmpa, dar nu dă și liceul românesc de acolo, sau vre-o altă ilustrație românească. Despre cele mai românești comitate: Sibiu, Brașov, Făgăraș, Târnava-mare, Târnava-mică, Murăș-Turda, Alba inferioară, Huniedoara, Caraș-Severin, Cojocna, Solnoc-Dobâca și Sălagiu dă laolaltă patru pagini, pentru ca despre Budapesta singură să dea 41/2 pg. In ediția

(1) Școalele confesionale greco-catolice se numeau încă și la 1891 „școale naționale”. Cf. Șematismul diecezei Lugojului pe anul 1891, *passim*).

a IX, varianta I (1912) se amintește locul natal al lui Arany și Petőfi, Statuia martirilor unguri dela Arad, și a lui Csokonai Vitéz Mihály, fără ca să se facă amintire și de vre-un loc important din punct de vedere românesc. Interesantă e soarta acestei ediții a IX. Când autorul a înaintat-o spre aprobare la minister, ea a fost excepționată aproape în întregime. Deși era tipărită ea a trebuit să fie radical schimbată, tipărindu-se de nou trei sferturi din ea, altfel ministru amenința că va opri cu totul cartea (1). Autorul a schimbat-o așa dară aproape cu totul, dând-o într-o a doua variantă a aceleiași ediții (1913). Progresul pe care l-a făcut ediția aceasta sub raportul patriotismului maghiar e evident din exemplul de mai jos, care citit cu atențiune spune atât de mult; el e și o istorie a politicei și o istorie a învățământului nostru.

Ed. VIII 1907.

Locuitorii comunei după naționalitate

Locuitorii din comuna noastră vorbesc în partea cea mai mare limba românească, deci suntem Români românok. Aceia cari vorbesc limba maghiară se chiamă Maghiari (magyarok ș. a. În comuna noastră sunt Români și.... Limba românească fiindcă am învățat-o mai mult dela mamele noastre, se mai chiamă și limba noastră maternă (anyanyelvünk). Celelalte limbi față de limba noastră maternă se chiamă *limbi străine* (idegen nyelvek). Toți oamenii cari vorbesc aceeași limbă maternă, formează o *naționalitate* (nemzetiség) sau un *popor* (nép). Toți oamenii, a căror limbă este cea românească, formează *naționalitatea românească* (poporul românesc). Ce se înțelege sub națiunea maghiară? pg. 13.

Ed. IX, varianta I (1912)

Locuitorii comunei

Cei mai mulți locuitorii din comuna noastră vorbesc limba.... Noi vorbim *limba românească*, deci noi suntem *Români*. Pentru noi limba românească este *limba noastră maternă*. *Maghiarii* vorbesc *limba maghiară*. Aceasta este limba lor maternă (anyanyelv). Noi învățăm pe lângă limba noastră maternă și limba maghiară (magyar nyelv pg. 6).

Ed. IX, var. II, (1913).

Locuitorii comunei

Comuna noastră se află în *Ungaria* (Magyarország). Ungaria e *patria noastră* (hazánk). Locuitorii Ungariei sunt *cețățeni ungari* (magyar állampolgár). În patria noastră se vorbesc mai multe limbi. Dintre limbile, vorbite în patria noastră, cea mai însemnată este *limba maghiară* (magyar nyelv) pentru că aceasta este *limba statului* (államnyelv) și limba comună de înțelegere între toți cetățenii patriei noastre?

— Noi ce limbă vorbim? pentru noi limba românească este limba noastră maternă (anyanyelvünk) (pg. 6).

(1) Vezi D. Lupan în *Românul* din Arad No. 250, 1913.

Să mai amintim și *Geografia* de Vasile Goldiș (Brașov, 1900). Ea dă terminii și în limba maghiară, în parantez. În partea II împarte locuitorii după naționalitatea lor (pg. 59), în partea a II zice:

„După limba lor în Ungaria, iubita noastră patrie -- aflăm înainte de toate (!) Maghiari, apoi Germani, Români. Dar toate aceste popoare împreună formează numai o singură națiune politică, națiunea politică ungară” (pg. 6).

Ca și Istoria și Geografia s'a dat și în două limbi, de aceeași Ille și Boțan, la Șimleu (1909). Aceiași anunțaseră chiar și o *Aritmetică* bilingvă (Cf. *Gazeta Transilvaniei*, 1912, No. 200). Afară de aceasta a anunțat și I. Leșian, fostul președinte al reuniunii învățătorilor gr.-cat. din comitatul Sătmár și Ugocea, o Istorie și o Geografie bilingvă (*Gazeta Transilvaniei* 1912, No. 200). Ba un învățător din nordul Ardealului, cu numele *Ioan Porumb* a dat încai o Geografie care nu numai ca spirit e ungurească, ci și ca limbă (Baia mare 1912). Ea e curat ungurească, afară de câteva cuvinte românești, pe cari le pune înaintea unor lecții dela începutul cărții, pentru a se traduce în ungurește. Un al român, *George Codrea*, care iscălește Kodrea, a dat în ungurește a *Geografie a comitatului Făgărașului*, pentru școlile ungurești și pentru cele românești, (în colaborare cu cel mai mare dușman al școalelor românești, inspectorul *Szabó Ebmér* (Budapesta 1910).

Manualele de *Constituția patriei* sunt la fel cu cele de Geografie și Istorie: o operă de arhitectură pe baza celei mai intransigente idei de stat maghiar. Cu prilejul aprobării ed II-a a Constituției patriei de V. Goldiș (1899!) recenzentul ministerial *Dr. I. Dengi* zicea:

„Trebuie să recunoaștem că noțiunea Ungariei precum și toate acele noțiuni cari sunt în deosebi necesare (pentru „educația patriotică” N.A.) sunt date și în limba maghiară și în general această ediție e mult mai patriotică decât cea dela 1894, unde Românii figurează ca cetățeni deosebiți”.

Tot cu acest prilej cere recenzentul ca la ediția viitoare toți terminii tehnici să fie dați și în ungurește!

Și pentru Constituția patriei au apărut cărți bilingve: a lui *Andrei Pora* (Șimleu). Ba chiar și luminatul profesor dela Brașov, d. *Nicolae Sulică* a dat o carte bilingvă de constituție, în colaborare cu un inspector școlar ungar, d-l *I. Erödi* (Brașov, 1910).

Manualele de *limba maghiară* nici ele nu lăsă nimic de dorit ele dau și spirit patriotic și limbă ungurească din belșug. E caracteristic că manualele de limbă maghiară apărute între 1880 și 1890 nu cuprind material pentru educația patriotică, scopul lor era numai învățarea limbei maghiare, nu și pregătirea pentru ideea de stat și pentru patriotism unguresc. Tendința de maghiarizare și a sentimentelor apare abia după 1890. Iată d. e. ce progres a făcut dela 1894 până la 1905 în diferitele ediții ale aceleiași cărți ideea de stat maghiar. În cartea de V. Goldiș, în colaborare cu inspectorul ungar F. Kóos:

1894. Ed. I.

Comuna noastră e în Ungaria. Noi toți suntem în Ungaria. În Ungaria locuiesc mai multe popoare, anume: Maghiarii, Români, Germanii, Slovaci și Sârbii. Noi suntem Români. Noi ne iubim foarte mult patria. Patria noastră e o țară foarte frumoasă. În ea locuiesc părinții noștri și rudeniile noastre. Căpetenia țării e Regele. Regele Ungariei e Maiestatea Sa Francisc Iosif I. În țară sunt multe comune pg. 61).

1905. (Ed. V).

Comuna noastră e în Ungaria. Ungaria e dulcea noastră patrie, pentru că toți suntem patrioți maghiari. Locuitorii patriei vorbesc diferite limbi. Cei mai mulți vorbesc în limba ungurească. Aceasta e limba oficială a țării. Mulți vorbesc românește, nemțește, slovăcește și sârbește. Toți aceștia sunt fii dulci ai patriei maghiare și ca atari sunt frați. Noi vorbim românește. Patria noastră, Ungaria o iubim foarte mult. Patria noastră e o țară foarte frumoasă. Aici locuiesc părinții noștri și rudeniile noastre. Cei mai înalți munți ai Ungariei sunt Carpații, cele mai mari râuri: Dunărea și Tisa. Căpetenia țării e Regele. În țară sunt multe comune.

Țării sfinte a maghiarului,
Patriei noastre iubite și scumpe
Să-i deă D-zeu doi prieteni:
Pace și libertate (pg. 81).

Tot la Goldiș (1894) găsim poezia lui *Posa Lajos*:

Sufletul meu n'are altă patrie
Decât regiunea Dunărei și a Tisei.

În *doua carte de cetire*, ed. III, de V. Goldiș găsim la pg. 1 o rugăciune ungurească cu nota:

„Rugăciunea aceasta maghiară școlarii s'o memorizeze și să o reciteze în decurs de mai multe săptămâni la începutul orei de limba maghiară”.

Abecedarul maghiar de asesorul consistorial din Sibiu M.

Voilean în colaborare cu directorul ungur P. Bod, 1897, introduce și el rugăciuni și piese de educație religioasă (legende). *Gesinnungsunterricht!*

Cartea de limba maghiară a lui *I. Dariu*, în colaborare cu inspectorul *I. Erödi*, e deadreptul infamă mai ales prin Prefața ei, care apelează la învățători ca să se jertfească cu toții pe altarul limbei maghiare. Dă și ilustrații. Sub pajura Ungariei e tipărit pentru copiii de Români:

„Nici nu e maghiar, cine nu cutează a muri pentru ea”.

Cărțile de limba maghiară de *I. Vuia* (Arad 912, 1913) dau ilustrații numai din istoria Ungariei, Arpad, etc., Deci ilustrații ungurești în cartea de limbă maghiară, în cea de istorie, în cea geografică, și, cum vom vedea, și în cărțile de cetire românești. Dă piese întregi despre Budapesta, însă nimic despre regiunile locuite de Români. Despre Români aceste cărți, făcute pentru copiii români, vorbesc ca despre o nație străină. Iată două exemple. Despre poetul maghiar d. Arany spune că:

„a tradus pe limba noastră (ungurească!) frumoase opere străine”.

Intr’alt loc dă următoarea conversație între învățător și elev:

„Și Românii sunt fiii dulcii noastre patrii? — întrebă într’o zi în școală Puskás Iános pe învățătorul. Da dragul meu, îi răspunde acesta, — și Românii sunt fiii dulcii noastre patrii. Și ei s’au născut și au crescut în această patrie, întocmai ca și noi, și după moarte și mormântul lor îl va acoperi pământul acestei patrii”.

Cărțile de limba maghiară scrise anume pentru români de ungurul *Láng Mihály* și premiate de Academia maghiară, bâjbăie de patriotism. Numai: patrie și iarăși patrie ungurească.

Libertate și glorie —
Asta-i trebuie Maghiarului,
Libertate și glorie —
Astea se potrivesc cu Maghiarul.

Acesta e motivul principal al cărții lui, care (cea pentru cl. V—VI; Budapesta 1909) dă din 60 de piese de cetire, 35 cu subiecți național maghiar!

Acest autor a scris și două cărți de metodică a limbei maghiare în școalele românești, cari cărți au fost premiate de Academia maghiară și traduse apoi și în românește de *I. Leșianu* (care iscălește *Lésián*), președintele reuniunii învățătorilor români gr. cat. din Sătmar și Ugocea (*„Indreptariul practic la în-*

vățarea scriso-cetitului maghiar, în școalele populare române". (Budapesta 1906). Iată de ce principii se conduce Láng:

„Pe când în toate școalele de stat, chiar și în comunele locuite de naționalități, învățătorul conduce pruncii la câștigarea cunoștințelor numai cu ajutorul limbei maghiare, în școalele cele românești, d. ex. pruncii își câștigă primele cunoștințe în limba lor maternă și apoi simpluminte (!) le deprind pe acestea și în limba maghiară. Dacă însă întâiu la exprimarea cugetelor și a cunoștințelor sale pruncul se deprinde a se folosi curat numai de limba maghiară, atunci el cu mult mai ușor va învăța limba maghiară, decât când prima dată i se predau cunoștințele în limba maternă și numai după aceea în limba maghiară (v. II p. 5—6).

„În școalele românești pentru aceea se propune limba maghiară, ca pruncii români, odinioară mai ușor să se poată fericii în patria lor, în Ungaria. Acela care nu cunoaște limba maghiară suferă mult desavantajiu atât material cât și moral pe terenele carierelor publice, a comerțului și a economiei. Limba oficioasă a statului e limba maghiara, altă limbă nu poate să fie, de oarece națiunea maghiară a fondat și susținut această țară în decurs de un mileniu de ani. Cunoașterea limbei maghiare face ca rasa caracteristică a poporului românesc să devină mai nobilă, mai cultivată”.

Cât îl privește pe traducătorul român, președinte de reuniune românească, el se mulțumește să dea binecuvântarea aceasta:

„Eu bine sperez și cred, că on. colegi cu năzuință deplină se vor strădui spre a rezolva această problemă folositoare, ce există în însușirea limbei maghiare. Fie dar binecuvântarea lui Dumnezeu peste lucrarea D-voastră...” (1).

Cartea lui Szabó-Dirle (Arad, 1909, editura tipografiei diecezane!) zice încăi:

„*Limba noastră maternă e cea românească, limba noastră națională e limba maghiară*” (41).

Această concepție ingenioasă se găsește și în cartea conducătoare pentru propunerea limbei maghiare a Românului renegat D. Grama, subinspector ungar la Kecskemét (1903). La pag. 44 zice.

„Acei cetățeni pe cari în copilăria lor mama i-a învățat limba maghiară, sunt cetățeni de limba maghiară. Dar mai sunt și cetățeni de limba românească, slovacă, nemțescă, sârbească, etc., care poate fi așa dară *limba maternă*

(1) O. c., pg. 201.

familiară a cetățenilor?... Limba maghiară o numim limba maternă națională”.

Și cărțile de limba română au introdus spirit unguresc și limbă ungurească. Încă pe la 1894—5 (anul nu e indicat) publică renegatul *D. Grama* un Abecedar, în colaborare cu protopopul *Dr. Traian Putici* din Timișoara, în care, la pag. 42 dă o ilustrație reprezentând steagul unguresc cu cele trei colori ale lui, după care urmează încă din cl. I introducerea în patriotism:

„Ungaria e patria noastră. Toți oamenii din patrie suntem frați”.

La 1902 în Abecedarul ilustrat al lui *St. C. Alexandru* (Brașov) găsim chipul regelui Francisc Iosif I, o piesă despre patrie, precum și asigurarea că

„Maghiarul e om bun” (pg. 28).

Abecedarele lui *I. Vuia* cuprind și ele în edițiile din urmă piese despre Ungaria, în versuri și în proză. Incai cărțile de citire băjbăie de patriotism, începând dela cele de *N. Sulică* (cele mai vinovate), până la cele de *Dr. I. Stroia* și de *I. Vuia*. Legende și tradiții ungurești (dar nu și românești) copleșesc cărțile de Stroia. Până și numele de botez ale unor persoane istorice se dau în ungurește, ca d. ex. regele Mátyás, prințul Károly, etc.

Sulică dă o grămadă de ilustrații din istoria Ungariei, Vuia de asemenea (Sf. Stefan, Sf. Ladislau, I. Hunyadi, P. Kinizsi, Statuia regelui Matia și Fr. Deák).

Deci și cărțile de limba românească, puse în serviciul maghiarizării sentimentelor!

Și cărțile pentru celelalte materii au avut să suporte influența limbei maghiare. Până și în cele de Istoria naturală (de *Gh. Chelariu*, Brașov, 1913) se dau titlurile și în limba ungurească. „*Cartea de cântece*” de *T. Popovici* (Sibiu, 1911), ministerul n’o tolerează în școlile primare fiindcă nu cuprinde și cântări ungurești.

Pentru progresul pe care l’a făcut maghiarizarea literaturii didactice e caracteristică și emblema ce se punea în deceniile trecute pe coperta cărților de școală cari se tipăreau în tipografia lui I. Ciurcu din Brașov. Era anume o marcă cu inscripția: *Știință și progres*. Astăzi ea e înlocuită până și pe cărțile de Istoria naturală și de Economie cu — pajura Ungariei!

7. Situația morală a învățătorimii române.

Care e situația morală a învățătorului român de sub stăpânirea legii lui Apponyi? Iată în privința aceasta câteva mărturisiri de ale învățătorilor înșiși. Unul exclamă, după o carieră dascălească de peste 20 de ani: „Uneori îmi vine să le închin toate, când văd atâtea torturi pe elevi (din cauza limbii maghiare”).

Altul zice: „Starea noastră e la un așa numit „Totenpunkt”, de unde nu ne mai mișcăm, iar ceilalți în jurul nostru se mișcă. Starea aceasta trebuie să o atribuim multor cauze, dintre cari la nici un caz nu se poate lăsa afară poziția aceea grea, care ne-a creiat-o fatala soartă a noastră prin legile bilingvismului, care ne-au adus pe bieții de noi acolo, de ne trece gustul de a ne mai ocupa și cu literatura sau știința, căci necazurile mari ale zilelor noastre ne răpesc vremea cea mai multă cu școala, pentru ca să producem ceva, — să nu fim prizonieri până la extremi.

Și iarăși altul zice: „Și activitatea intrașcolară a învățătorului e destul de anevoioasă, mai ales că trebuie a se preda materialul de învățământ în două limbi, o adevărată tortură atât pe elevi cât și pentru sărmanul dascăl, care afară de mica pauză dela amiază, de dimineața până seara petrece între cei patru pereți ai școlii, când apoi aproape beat și amețit de aerul cel corupt și infect, și consumat și trupește și sufletește... se depărtează spre casă, ca să se recreze”.

„Așa e de îngreuiat planul de învățământ, în cât bietul învățător voind a-l executa punctual trebuie să muncească din răsuputeri a înzestra pe școlari cu cunoștințele diferite și enorm de multe, prescrise de plan, așa că el nici nu mai ia în băgare de seamă că cutare elev s'a purtat obraznic, că cutare n'ascultă nici de părinți, nici de nimeni, că altul fură, injură și alte apucături imorale de acest fel. De se întoarce la de acestea, cum i s'ar cădea a face, nu poate executa planul și beleaua-i gata: retragerea ajutorului de stat, suspendarea, ori pensionarea fără vreme, și alte daraveri de acest fel”.

„Planurile de învățământ — zice un altul — pun azi mai mult pond pe instrucție decât pe educație. Știm cu toții că azi, cu legile apponyiane suntem foarte împovărați și în școală mult spor pentru viață nu mai putem face, nici ca în trecut”.

Situația morală a învățătorilor români se poate înțelege, în

---

(1) Dr. Ghibu, Cercetări, etc., fig. 29—30.

general, foarte exact, din aceste mărturisiri. Bine înțeles că ar trebui să fie din cea mai aleasă stofă de eroi învățătorii, pentru ca cu toții să se poată ridica peste această situație și să poată lucra după principiile bune ale pedagogiei și conform postulatelor noastre naționale. Dar e ușor de înțeles de ce stofa de erou se găsește abia ici și colo, și deci mai adeseaori dai peste oameni șovăitori, ba chiar peste oameni căzuți suflctește. Regretatul dr. Al. Bogdan semnala, la 1909 un caz deosebit de dureros chiar despre unul dintre cei mai de seamă învățători de-ai noștri, caz caracteristic pentru situația generală a învățătorilor... Unul dintre cei mai buni învățători — zice B. — a alunecat până la complimente politice față de limba ungurească, când era vorba despre el mai bun metod de propunere în școala primară, zicând că bunica poporului român din Ungaria e limba românească, iar mama e cea ungurească” (1).

De altfel trebuie să mărturisim că curajul, eroismul, se plătește foarte scump. Toți acei puțini învățători cari l’au avut așa cum a trebuit, au fost siliți să iese din învățământ. Un caz tipic e al d-lui *Dariu Pop*, învățător în Băsești (comit. Sălăgiului), care a fost condamnat la pierderea oficiului și la patru luni închisoare pentru următoarele cuvinte adresate învățătorilor, într’un articol din „*Românul*” :

„Dascăli Sălăgeni! Nu fiți slugarnici, mai ’nainte de toate! Lăpădați masca de slugă ce o purtați înaintea corupătorilor voștri! Cinc e Român, Român să fie, iar cine nu, al lor să fie! Aleagă-se neghina din grâul curat! Nu vă faceți sau nu lăsați să vă facă de rușine înaintea milioanelor de Români, ai căror factori sunteți. Aveți cea mai mare răspundere înaintea neamului. Grijiți că pe drumul ce l’ați apucat, vi-ți alege cu harkiri; vă veți sinucide în modul cel mai scârbos”.

Martiriul d-lui Popp, care astăzi e un modest funcționar la direcția căilor ferate române, nu e de natură de a îmbărbăta pe mulți. Astăzi majoritatea absolută a învățătorilor români, fără a avea în viața publică rolul pe care și ei ar dori să-l aibă, ’sau redus înșiși la rolul dintre cei patru pereți ai școalei, unde își dau silința de a face nu numai ceeace le cere Chesarul, ci și ceeace e al lui Dumnezeu.

După oscilări simptomatice de ani de zile sufletul lor și-a mai venit totuși în fire. Astăzi ei nu mai cad așa de ușor

---

(1) Revista Generală a Învățământului, București 1908, pag. 31; «Tribuna» (Arad) 1909 No. 155 și «Românul» (Arad) 1913. No. 240.

în greșelile în cari au căzut în primii ani după intrarea în vigoare a legii lui Apponyi, ba ei își dau înșiși seama de greșelile făcute, pe cari caută a le înlătura cu totul. Dovadă despre aceasta au dat mai ales învățătorii ortodocși din arhidieceza Transilvaniei cu prilejul conferințelor anuale din 1913, când în legătură cu discuția asupra predării limbei maghiare, au adus niște rezoluții foarte cuminți, cari apoi au fost imitate și de învățătorii gr. cat. așa că, mai ales după ce și învățătorii din dieceza Aradului s'au pronunțat în acelaș sens, putem vorbi de un fel de unanimitate a învățătorilor din Transilvania și Ungaria în aceeași chestie, care e cea mai mare dintre toate câte privesc școala primară de acolo. Iată rezoluțiile din chestiune: (1).

„1. Metodul direct, preconizat de Planul de învățământ, e un metod natural, cu toate acestea în împrejurările actuale de viață a școlii noastre, scopul fixat în § 19 al art. de lege XXVII din 1907 nu se va putea ajunge nici chiar pe lângă primejduirea sănătății învățătorului.

„2. Nu putem atribui ca o vină a metodelui, ci mai mult ca o consecință firească a împrejurărilor în cari trebuie să funcționeze actualmente școala noastră, că, cu toată străduința depusă de noi în favorul instrucției limbei maghiare, până acum nu ne-a succes nicăiri și nici într'un singur caz să realizăm pretențiunile legii fixate în § 19 al art. de lege XXVII din 1907.

„3. Acelorași împrejurări atribuim faptul, că aproape întreg învățământul din limba maghiară e mehanic și deci, de puțină durată. Trebuind să predăm în limba maghiară un material foarte vast, nici pe lângă cea mai mare trudă nu-l putem prelucra în mod pedagogic și așa, vrând-nevrând, trebuie să ne mulțumim cu mehanizarea lui.

„4. Recunoaștem că în această formă nu pregătim pentru viață și nu servim scopurile adevărate ale educației, precum ni se impune din partea Pedagogiei și din partea Planului de învățământ și a circulației consistoriale No. 11.433 școl. 1910 și din parte-ne regretăm mult acest lucru, dar pentru acestea nu putem fi făcuți noi răspunzători.

„5. Experiențele noastre din ultimii ani ni-a confirmat convingerea, că surmenajul cel mare, pe care îl comitem în contul elevilor, prin impunerea în măsură prea mare a limbei maghiare, e în defavorul dezvoltării intelectuale,

---

(1) Cf. Darea de seamă despre conferințele învățătorilor dela școlile greco-orientale din Arhidieceza Transilvaniei, ținute în anul 1913, Sibiu 1914, pag. 51. Apoi: Az erdélyrészi gör. kel. román tanítóí ért ekezetek véleményei a magyar nyelv előadására tárgyában, Sibiu 1914 și Foaia școlastică din Blaj, 1914, pag. 504.

morale și fizice a elevilor. Aceasta se vede și din interesul descrescând al copiilor față de acest învățământ.

„6. Aceste constatări ținem să le aducem la cunoștința Preaveneratului consistor în legătură cu concluzul congresual No. 63 p. b. din 1912 și cu concluzul sinodal No. 54 pct. 8 din 1913 și să-l rugăm tot odată să binevoiască a face toți pașii posibili ca să ni se creeze alte cadre, mai potrivite pentru desfășurarea activității noastre educative”.

Ce e drept, ușurarea așteptată încă n'a urmat, dar și fără ea, e un câștig mare, că învățătorimea, care după 1907 timp de câțiva ani părea a merge spre totală ruină morală, s'a recules și și-a dat în mod conștient seama de ce are să facă pentru sufletul ei și pentru viața neamului.

La 1913 învățătorimea de ambele confesiuni se pregătise să țină chiar un congres comun la Cluj, — cel dintâi — în care să desbată mai multe chestiuni vitale ale ei, între cari cea mai importantă ar fi fost de sigur „dificultățile în învățământ”, dar guvernul, speriat de trezirea conștiinței învățătorilor, pe care o credea îngropată, a oprit ținerea congresului în momentul din urmă, cecace i-a amărit și îndârjit și mai tare pe învățători. Vrând să ne facă un rău, guvernul ne-a înarmat și mai tare în contra lui prin această opreliște, foarte caracteristică în felul ei.

B. 1. Școli populare superioare și școli civile.

Afară de școlile populare propriu zise, cu două cursuri (cursul de toate zilele dela 6—12 ani și cursul de repetiție, dela 12—15 ani) art. de lege XXXVIII din 1868 mai prevede și școli populare superioare, cu un curs de 3 ani pentru băieți și de doi ani pentru fete. Astfel de școli sunt în țara întreagă numai 9 cari sunt toate ungurești.

Foarte apropiate de aceste școli, și ca scop și ca organizare, sunt școlile civile, de cari sunt cu totul 486 (182 pentru băieți și 304 pentru fete). Deosebirea între ele e că în școala poporală superioară se intră cu 6 clase primare, iar în cea civilă cu 4 și că băieții care termină școala civilă fac cu totul 9 ani de școală, iar cei cari termină școala civilă fac numai opt (la fete numărul anilor în ambele școli e egal). Legea dela 1868 obliga pe fiecare comună cu peste 5.000 de locuitori să organizeze câte o școală poporală superioară, cu toate acestea aceste școli n'au progresat din cauza organizării lor. Timpul a socotit mai bună organizarea școlilor civile, pe cari le-a și dezvoltat într'un grad destul de mare.

Puținele școli superioare, cari în primele decenii aveau un caracter de cultură generală, s'au prefăcut încetul cu încetul în școli cu caracter special agronomic și industrial.

Școlile civile au un caracter de cultură generală. Programul lor e foarte apropiat de al cursului inferior al școlii secundare. În unele se predă chiar și limba latină în mod facultativ. Trecerea din școala civilă în gimnazii e relativ ușoară, și se face printr'un examen de diferență la 2—3 materii. Cu 4 clase civile se poate intra ori unde se poate cu 4 clase de liceu (în școala normală, școala militară, școala comercială, etc.)

Școli populare superioare și școli civile au cercetat în 1912 94.165 elevi și eleve, dintre cari 2.382 români. Dintre aceștia 1.114 au cercetat școli de stat, 540 școli comunale, 312 rom. cat., 204 gr. cat., 56 gr. or., particulare 106, evanghelice 26, reformate 4.

Școli civile de băieți românești nu sunt. Sunt numai 4 școli de fete și anume: în Sibiu (susținută de „Asociațiunea pentru literatura română și cultura poporului român”), Blaj, Beiuș, și Arad (toate confesionale).

Limba de predare în aceste patru școli e cea românească, dar și limbei maghiare i s'a asigurat un teren considerabil. Se predă în mod obligat și limba germană, apoi în mod facultativ și limba franceză, ba la școala din Beiuș chiar și cea engleză. Planul de învățământ e impus de minister; manualele de asemenea. Aceste manuale în timpul din urmă sunt ca spirit execrabile. Aproape toate sunt traduse din ungurește. Până și Matematica și Igiena, ca despre Istorie și Geografie nici să nu mai amintim. Inspectorul unguresc are un drept de amestec aproape nelimitat în aceste școli. E ușor de înțeles ce pot face ele pentru educația fetelor noastre.

2. Învățământul normal.

În Ungaria sunt 91 de școli normale și anume 49 pentru învățători și 42 pentru învățătoare. Afară de acestea mai sunt 9 școli normale pentru pregătirea conducătoarelor grădinițelor de copii și 7 școli normale pentru pregătirea profesorilor și profesoarelor de școli civile. Cele 16 din urmă sunt toate ungurești, afară de una, cea din Brașov, care e pe jumătate sâcască. Școlile normale de băieți au fost cercetate în 1912 de 4.774 elevi, dintre cari 419 români; (369 la școli românești; restul la unguri) cele de fete au fost cercetate de 41 eleve române.

Dintre școlile normale șapte sunt românești și anume: trei ortodoxe și patru greco-catolice (unite). Cea mai veche e cea din Arad, înființată la 1811, prin bună voința Împăratului, care în acel an înființase încă două școli normale ortodoxe, una sârbească la Zombor, și una grecească la Buda. Motivul fondării acestor școli a fost în prima linie politic, în a doua confesional. Împăratul voia să se crească generații de cetățeni credincioși, — la cultura lor națională n'avea nici un motiv să se gândească. Dumnezeu a vrut ca totuși să se gândească cineva, și la aceasta și astfel i-a dat școlii din Arad a seamă de profesori cu suflet românesc înflăcărat, cari au făcut încă dela început din această școală un focar de cultură națională. A doua școală a fost cea dela Sibiiu, care s'a dezvoltat ca o secție deosebită din însuși seminarul teologic (1853). Ca și cea din Arad și ca și cea din Caransebeș, ea e și astăzi numai o secție a seminarului, având acelaș director și acelaș corp didactic, în mare parte.

La 1840 fondul grănițeresc al regimentului I românesc a înființat o preparandie în *Orlat* (lângă Sibiiu) care însă nu s'a putut susține decât vreo doi ani. La 1859 fondul grănițeresc al regimentului II-lea a înființat o preparandie la *Năsăud*, care s'a susținut până la 1868, când ea s'a mutat la Gherla, intrând sub scutul Consistorului gr. cat. de acolo. Această preparandie a avut norocul să aibă câțiva profesori de ispravă, ca *V. Petri*, inițiatorul unei frumoase mișcări pedagogice-literare (a redactat și „*Magazinul pedagogic*”, 1867—1870). În Gherla ea s'a deschis la 1869. La 1861 a înființat „*Asociațiunea pentru cultura poporului român din Maramurăș*” o preparandie în *Sighetul Marmăției*, care a durat până la 1870 (1).

La 1868 se deschide o preparandie pe seama românilor și la Deva, și anume o preparandie de stat, înființată de baronul Eötvös pe baza legii de naționalități dela 1868. Majoritatea obiectelor în această școală se predă în limba română de către profesori români buni, ca *V. Petri*, venit dela Năsăud, *I. Candrea*, fost mai târziu profesor la școala normală din Sibiiu, și *I. Lăzăriceșu*, autorul destul de bun pentru timpul său, al Poeticei și al Istoriei literaturii române. Dar limba și spiritul românesc au domnit puțin în această școală. Urmașii lui Eötvös au maghiarizat-o pas de pas, așa că ea încă înainte de 1880 a ajuns cu totul ungurească. Astăzi ea e un focar de șovinism unguresc. Directorul ei, d. *Barabás* (alias *Barna Endre*) e cel mai neînfrânat campion al

(1) Enciclopedia română I. 292.

maghiarizării, lucrând prin toate mijloacele în direcția aceasta.

Cea dintâi *școală normală greco-catolică*, s'a deschis în *Blaj*, a doua la *Gherla*, 1869 (în locul celei grănițerești din Năsăud), a treia în *Oradea mare*.

Înainte de înființarea școlii normale din *Blaj* pregătirea învățătorilor se făcea în cursuri de câteva luni organizate pe lângă seminarul teologic de acolo, așa că începutul preparandiei la gr. cat. e de fapt, ca și la preparandiile ortodoxe, tot în școlile teologice, în seminarii. Azi preparandiile gr. cat. sunt însă cu totul independente de seminarii, prin ceace se deosebesc de cele gr. or.

Dintre cele trei preparandii gr. cat. două, cea din *Gherla* și cea din *Oradea mare*, sunt numai în parte românești. Patru sau cinci materii, dintre cele mai principale (Istoria, Geografia, Constituția patriei, Maghiara și Economia) se predau în limba maghiară. Vina acestei situații o poartă înșiși episcopii de pe vremuri, din *Oradea mare* și din *Gherla*, cari n'au îndrăsnit să lupte până la sfârșit împotriva tendințelor de maghiarizare. Preparandia din *Oradea* e „preparandie regească greco-catolică”. În cea din *Gherla* limba maghiară s'a introdus încă la 1880, „după expresa ordinațiune a guvernului diecesan” după cum spun înșiși profesorii institutului (1).

De vreo zece ani încoace amestecul guvernului în afacerile interne ale tuturor școlilor normale românești a crescut în mod înspăimântător. Grație stăruințelor d-lui *Iosif Siegescu*, profesor de limba și literatura română la Universitatea din Budapesta, precum și solitudinii guvernului secundat de opinia publică ungurească, s'au luat an de an tot mai intensive măsuri de reducere a spiritului românesc al acestor școli. Limba maghiară s'a introdus în măsură cu mult mai mare în școala de aplicație și paralel cu aceasta și în cea normală (în cele patru cursuri [clase] limba română se predă în 8 ore pe săptămână, cea maghiară în 16!); literatura didactică de până aci a fost izgonită și înlocuită cu manuale traduse, și încă foarte rău, din ungurește, la porunca d-lui *Siegescu* și cu sprijinul material al guvernului. S'au introdus cărți nu numai străine de spiritul nostru, ci chiar dușmane lui, ca d. ex. „*Organizația școlară*” de *Dr. P. Balló* (trad. de *Dr. P. Pipós*), și ca unele din traduceri d-lui *N. Mihulin* din *Arad* (Geografia și Constituția).

(1) După „Unirea” din *Blaj*, 1912, în „Informații pentru membrii Ligei culturale”, anul II, pag. 236.

În timpul din urmă s'a lucrat și se lucrează în direcțiunea de a reduce cu totul aceste școli, prin ținerea examenului de capacitate nu înaintea unei comisii numită de Consistorii în virtutea autonomiei bisericești, — în care comisiune e și un comisar ministerial de obicei foarte îndrăgneaș, care face tot ce voiește, — ci înaintea unei comisii curat ungurești, în care biserica să nu mai aibă nici un amestec și nici un drept. Cu alte cuvinte se lucrează în direcția desăvârșitei maghiarizări a învățământului din înseși școlile normale românești. Tendința aceasta nici nu se ține în taină. O accentuează toți factorii oficiali, nu numai opinia publică. Ea e evidentă și din propunerile pe cari le-a făcut guvernul în cei doi ani din urmă consistoriilor ortodoxe de a introduce ele pentru patru materii limba maghiară ca limbă de predare, în schimbul unei subvenții modeste ce li s'ar da. Bine înțeles că Consistoriile au respins această propunere de sinucidere națională. Doar cel din Caransebeș să fi ajuns la o înțelegere de acest fel cu guvernul, — ceea ce poate că ar asigura existența materială, foarte serios periclitată, a acestei școli, dar i-ar altera cu desăvârșire întreg sufletul și întreagă menirea.

Opinia publică maghiară așteaptă înstrăinarea preparanților românești dela însăși menirea lor în cel mai apropiat timp. Ba ea merge chiar și mai departe și cere desființarea totală a preparanților românești, și creșterea învățătorilor români în locuri cu totul străine, în internate din interiorul țării ungurești, unde să se maghiarizeze cu totul încă înainte de a intra în viața publică. Așa a cerut, printre mulți alții și fostul inspector al comitatului Făgărașului, Szabó Elemér, iar anul trecut directorul preparandiei de stat din Nyregyháza, într'un vast memoriu publicat în „Pesti Hirlap”.

Și acest lucru nu e de loc cu neputință.

Afară de cele șase școli normale de băieți, mai există începând ca anul acesta (1914/15) și o școală normală de fete gr.cat., la Lugos. O parte a meritului înființării acestei școli de sigur foarte necesare, e al d-lui I. Siegescu, profesor de limba și literatura română din Budapesta. Urmele stăruințelor d-sale se resimt mai ales în predarea unor obiecte în limba maghiară...

După cum se poate vedea *maghiarizarea școlilor normale merge mână în mână cu cea a școlilor primare. Absolvenții din școalele normale trebuie să iasă dacă nu atât de maghiarizați precum ar dori cei de sus, cel puțin atât de tâmpiți și de desgustați, în cât ajunși învățători să-și poată continua dacă nu*

opera de maghiarizare, cel puțin aceea de tâmpire și de zăpăcire a generațiilor tinere ce le trec prin mâini.

III. ÎNVĂȚĂMÂNTUL SECUNDAR.

1. Licee și gimnasii.

I.

Cea dintâi școală secundară românească în Ardeal a fost cea din Blaj, înființată la 1754. Până în secolul al 19-lea această școală a fost mai mult latinească, decât românească, ceea ce altfel era o urmare directă a întregului sistem de școli secundare în Ungaria. *Simion Bărnuț* e cel dintâi profesor care introduce în gimnaziul din Blaj limba română, înainte de 1848. Această școală a contribuit însă în toate timpurile foarte mult la deșteptarea spiritului național românesc.

Al doilea „gimnaziu” (de fapt liceu) s’a înființat la anul 1826 în Beiuș, de episcopul *Mihail Pavel*. Și el a fost latinesc, cu toate acestea multă vreme el a fost o pepinieră de cultură națională românească. Prin anii 50 s’a introdus și aici limba românească, ca limbă de propunere, dar aceasta n’a convenit organelor statului. La 1889, prin ord. min. No. 24.335 guvernul a maghiarizat întreg cursul superior al liceului precum și o parte destul de considerabilă a cursului inferior, sub pretext că intenția fondatorului a fost ca limba de propunere să fie cea latinească, nu cea românească, iar acum că latina nu se mai poate susține, interesul statului cere ca locul ei să-l ia limba maghiară. De sigur că astăzi situația acestei școli e cu totul deplorabilă. Profesorii români — cei mai mulți preoți — predând în ungurește cursurile elevilor români, într’o școală susținută de o episcopie românească, aceasta e ceva cu totul revoltător (1).

Cu toate că limba de predare e cea ungurească în această școală românească, totuși limba română ca materie de învățământ, nu se predă nici măcar în atâtea ore pe săptămână, în câte se predă limba maghiară în acest liceu, sau în celelalte licee românești. În cele 8 clase limba română se predă numai în 18 ore, iar cea

(1) «La noi sunt mai toate manualele ungurești—zice directorul liceului din Beiuș, d. V. Stefanica — adică în clasele superioare, ba și în celea inferioare, unele ca Geografia, Istoria și Limba maghiară în III—IV. În superioare numai limba română e românește». Cf. Dr. O. Ghibu: *Chestiunea manualelor în școlile noastre secundare*, pag. 17.

maghiară — care pe deasupra mai e și limbă de predare — în 26. (La Blaj l. rom. 26 ore, l. magh. 27).

Dela 1889 până astăzi s'au făcut dese reclamații la guvern pentru reintroducerea limbei române, dar în zadar. Mai pe urmă cu prilejul „tratatelor de pace”, când contele Tisza i-a făcut să înțeleagă pe reprezentanții partidului național român că

„față de dispoziția fondatorului (ca adevărată limba de propunere să fie cea latinească) e o concesie foarte mare pentru instrucția română starea de astăzi”..... „S'a abordat chestia schimbării acestei stări de lucruri, zice contele Tisza, dar n'am intrat în discuție, după cum peste tot nicăieri nu ne-am dat în privința aceasta la desvoltarea îndărăt a limbei de propunere la institute” (1).

De altfel să mărturisim că nici reprezentanții partidului național n'au insistat destul de mult asupra acestui punct în tratativele cu primul ministru, ceea ce se explică prin faptul că unul din ei e de convingerea că liceul din Beiuș e cel mai bun liceu românesc din Ungaria, de oarece îi învață pe elevi, pe lângă limba română, și destulă limbă ungurească (2). O mentalitate cu totul nenorocită și foarte păgubitoare intereselor noastre.

II.

Românii ortodoxi n'au avut până la 1850 nici o școală secundară. Soborul bisericii ortodoxe adunat în acest an la Sibiu sub conducerea lui Șaguna, cerea ca Împăratul

„cu prilejul organizării școalelor în Ardeal, să se îndure a avea părintească privire la numărul cel mare al populației române și a înființa pentru Români școale reale, gimnaziale academice și o universitate” (3),

dar până să se împlinească această dorință, care a rămas pentru totdeauna un *pium desiderium*, încă în același an, grație stăruințelor lui Șaguna și a protopopului I. Popazu din Brașov, s'a deschis acolo *primul gimnaziu român ortodox*, care în curând s'a complectat la opt clase și care e până în ziua de astăzi cea mai frumoasă podoabă a școalei românești din Ardeal. Având marele noroc de a avea tot directori buni, (Gavril Munteanu, Dr. I. Meșotă, și Virgil Onițiu) acest liceu a stat și stă și astăzi în

(1) Vorbirea contelui Tisza, pag. 48—49.

(2) Cf. «Transilvania», Sibiu, 1914, No. 3.

(3) Actele soborului, pag. 40.

fruntea tuturor liceelor din țara întreagă. Profesorii lui au dezvoltat totdeauna o întinsă activitate pedagogică, literară și culturală. Pe lângă că în școală își făceau datoria în mod mulțumitor, în afară de școală conduceau și colaborau la ziare și reviste politice, literare, pedagogice, scriau cărți de școală pentru cursul secundar, și primar și lucrau pe toate terenele pentru înaintarea poporului. Multă vreme alergau la liceul din Brașov și elevi din România, de când însă pretențiunile față de limba maghiară s'au înmulțit afluența acestora a încetat.

La 1864 s'a înființat în legătură cu liceul și o *școală reală inferioară*, mai mult pentru a pregăti elevi pe seama *școlii comerciale* române, deschise tot atunci, și cari ambele s'au afirmat destul de bine în tot decursul timpului.

Toate școlile secundare ortodoxe se datoresc lui Șaguna, care își dădea bine seama de toate trebuințele poporului nostru. Încă la 1850 el cerea dela guvern pentru Românii ortodoksi 18 școli secundare și anume 6 licee (în Sibiiu, Deva, Cluj, Chioar, Cohalm și Brașov), 6 gimnazii (în Făgăraș, Alba Iulia, Sighișoara, Brad, Brețcu, și Abrud) și 6 școli reale (în Hălmagiu, Murăș-Oșorheiu, Hațeg, Ofenbaia, Mijloceni și Șimleu) (1), dar guvernul nu i-a dat nimic, ci l'a lăsat să facă el singur cât va putea. După școlile din Brașov Șaguna a mai făcut *gimnaziul din Brad*, care a rămas până în ziua de azi așa cum l'a lăsat Șaguna, la 1869. Acest gimnaziu, conform statutului dela 14 Iulie 1869, dat de baronul I. Eötvös ministrul de culte de pe atunci, e „gimnaziu național românesc de legea gr. or.” și are ca „limbă a instrucțiunii peste tot limba română” (§ 4). El avea să se completeze la opt clase, dar după moartea lui Șaguna (1873), fiind și împrejurările politice mai grele, nu s'a mai găsit nimeni care să fi stăruit și lucrat în această direcție cu energia lui Șaguna.

În anul 1863 s'a deschis un liceu românesc și la *Năsăud*. Dar acesta nu mai era confesional, ci „*fundațional*”; el adică nu era făcut de vreo confesiune, ci de un „fond”, de fondul grănițeresc al regimentului al doilea din părțile Năsăudului (2). Din capul locului acest liceu, românesc ca limbă și ca populație, a fost supus jurisdicției ministrului de culte, care dispune direct asupra lui, ca asupra oricărui liceu de stat unguresc.

Numai atâtea școli secundare românești de sigur că erau prea puține pentru trei milioane de Români cari se îndreptau an de

(1) Dr. I. Lupaș, *Tribuna*, Arad. 1910, No. 212.

(2) Totuș, la început, în primii ani, el avea caracter gr. cat.

au tot mai cu foc spre carte. De aceea, mai ales Românii ortodoxi din Banat și părțile ungurești, cari n'aveau nici o singură școală secundară românească, s'au gândit și ei să-și deschidă astfel de școli. Astfel la 1882 84 de comune române din Banat, cari aparțineau înainte „confiniului militar banatic”, au cerut într'adevăr voie dela guvern să-și deschidă în Caransebeș un liceu românesc, pentru care aveau și localul gata, dar ministerul n'a aflat de bine nici măcar să răspundă la această cerere, necum să o încuviințeze. Desele reclamații de mai târziu n'au fost nici ele în stare să-l scoată pe d. ministru din atitudinea lui rezervată.

La 1885 sinodul eparhiei ortodoxe a Aradului a hotărît și el să înființeze un liceu românesc acolo, în Arad. Ministru a denegat învoirea și pentru atunci, și pentru viitor, pe motiv că în Arad există un gimnaziu de stat (unguresc), că un gimnaziu românesc nu corespunde intereselor statului, ci el mai mult ar promova separatismul politic” (1). (Ord. min. No. 23.337/1885).

Românii erau așa dar trimiși, cu toată „autonomia” bisericii lor, să-și câștige cultura în școli ungurești, cari nu erau numai școli de limbă ungurească, ci școli de spirit unguresc. Și cum din punctul de vedere al statului era o necesitate ca atât limba cât și spiritul unguresc să puie stăpânire pe toți cetățenii patriei, după ce la 1879 s'a introdus limba maghiară în școlile primare, la patru ani după aceasta ea s'a introdus și în liceele nemaghiare (art. XXX), cu toată opoziția susținătorilor acestora. Alături de limbă se cerea tot mai larg teren și pentru spiritul unguresc în aceste școli, chemate a complecta ceea ce școala primară poate începe numai. Situația morală a școalelor secundare românești o caracterizează deplin următorul episod petrecut la gimnaziul din Brad chiar în anul 1883, epizod pe care îl povestește însuși directorul școlii.

„In 21 Febr. 1883 s'au certat doi școlari din cl. I gimn. și anume N. S. cu M. G. Cel dintâi a lovit cu palme pe acest din urmă; acest din urmă în iritațiunea sa copilărească (copil de 11 ani!) a rupt câteva foi din cartea rivalului său N. S. Carte și carte, mare deosebire, căci — sic fata tulere — cartea era ungurească. Profesorul respectiv de clasă... făcând cercetarea trebuincioasă, pe cel mai mare l'a înfruntat... iară celui mai mic i-a ordonat să cumpere o altă carte lui N. S. Credea cu tot dreptul atât corpul profesional cât și cl. I gimn. că cu atâta s'a terminat și aplănat afacerea, când iată, ce să vezi! Ca din senin corpul

(1) Replica, pag. 50

profesoral pe neașteptate se citează de judele de investigație din Baia de Criș (la depărtare de câteva ceasuri cu trăsura) și i se pune curioasa întrebare: că drept e că școlarii din cl. I și-ar fi rupt gramaticile maghiare, sub pretext că limba maghiară nu se mai propune în gimnaziile maghiare? Atât elevii clasei I, 26 la număr, cu care s'au luat protocoale separate, cât și corpul profesoral au fost surprinse de aceste și alte întrebări ce li se puneau din partea judeului investigatoriu.

„Cum că a fost o denunțare tendențioasă... s'a convins însăși comisiunea investigatoare, pentru că la cercetarea direcțiunii după finirea investigațiunii, a venit în cl. I după aceea în toate clasele gimnaziale și normale și a văzut că toți școlarii sunt provăzuți cu gramatici și legendare maghiare” (1).

Și din acest episod se poate înțelege atmosfera ce li se creia școlilor secundare românești din partea maghiarilor, care atmosferă devenia din an în an tot mai asfixiantă. An de an se făcea loc tot mai mult nu numai limbei, ci și spiritului unguresc în puținele noastre școli secundare, pândite din toate părțile cu ochi de Argus. La 1889 am văzut că liceul din Beiuș s'a maghiarizat pe trei sferturi. Tot atunci (1890) s'a introdus la liceul din Năsăud în locul limbei grecești, un studiu facultativ referitor la antichitatea clasică greacă și romană, în limba maghiară. Până în ziua de astăzi elevii din Năsăud învăța să cunoască din cărți ungurești și în limba maghiară antichitatea clasică! La liceele din Blaj și Brașov s'a introdus o supraveghere polițială în contra profesorilor, dintre cari unii, cari aveau un spirit românesc mai pronunțat, ca dd. *Dr. Ghiță Pop* și *G. Bogdan-Duică*, pentru ca să nu primejduiască însăși existența liceului din Brașov, au trebuit să se expatrieze, trecând granița și așezându-se în România liberă. Spiritul de intoleranță creștea luând proporții înspăimântătoare. La 1909 regretatul *Dr. Alexandru Bogdan* dela Brașov, a fost disciplinat de către ministrul de culte pentru un discurs ținut în amintirea lui Șaguna, cu prilejul centenarului nașterii acestuia, — acel *Al. Bogdan* care peste 5 ani avea să moară pentru patria lui nedreaptă, pe câmpul de luptă, la Zumina, în Galiția, plătind în acest chip credința lui pentru pământul părintesc. La 1913, prin ordinul 91.500/913, ministrul se amestecă în mod volnic până și în afacerile interne ale societății de lectură a elevilor, impunându-i schimbarea sta-

(1) Directorul *G. Părău*, în *Anuarul gimn.* din Brad pe anul 1882/3, pg. 4 -- 6.

tutelor, în sensul ca de aci înainte în şedinţele ei să se declame şi poezii ungureşti.

III.

Un spin în ochi li-au fost şi le sunt până în ziua de azi puţinele noastre şcoli secundare. Dacă nu s'ar teme de urmări dintre cele mai grave, fiecare guvern care se succedează la cârma ţării, şi-ar îndeplini cea mai plăcută sarcină închizându-le. Opinia publică ar aplauda frenetic un gest ca acesta. Se ştie doar ce luptă a dat guvernul unguresc înainte de 1900 în contra liceului din Braşov pe tema rentei pe care acesta o primea dela moşiile sale aflătoare în România. Nu mai trebuia mult ca acest liceu să cadă jertfă uneltirilor guvernului.

Mentalitatea opiniei publice ungureşti în ce priveşte şcolile noastre secundare o caracterizează foarte fidel următorul caz:

La 1910, discutând ziarul şovinist din Budapesta *Pesti Hirlap* chestia închiderii şcoalelor noastre, a venit cineva în acelaş ziar şi a întrebat cu mirare: Hât ilyenek is vannak? (adică: cum, există şi de acestea?), rămânând să se înţeleagă că dacă s'a făcut marea greşală de a se tolera, până acum şi astfel de şcoli, de aici încolo ele vor trebui urmărite până în pânzele albe. Dar cum ele nu se pot închide, rămâne să se facă tot pentru împiedicarea acţiunii lor. Deci li se pun în coastă alte şcoli, de stat, cari să le paralizaze acţiunea. Aşa s'a făcut d. ex. faţă de gimnaziul din Brad: i s'a pus în coastă un gimnaziu, care se completează acum şi cu cursul superior, în Petroşeni, o şcoală civilă în Haţeg, şi o şcoală civilă în care se predă şi limba latină, în Brad. Iată cum judecă importanţa acestor şcoli inspectorul ungur al comitatului Hunedoarei, renegatul *Dénes Károly*:

„Ce rol însemnat joacă şcolile civile din punct de vedere naţional maghiar, cultural şi economic, aceasta ar putea-o spune mai bine acele oraşe şi comune, în cari s'au înfiinţat şcoalele din chestiune. Bradul şi Haţegul au căpătat prin şcoalele lor civile un colorit aproape unguresc, m'ai ales în Brad ea contrabalansează esenţial gimnaziul inferior gr. or. român de acolo, care nici nu poate şi nici nu vrea să se acomodeze ideii de stat naţional maghiar” (1).

Când a fost vorba mai pe urmă ca să se completeze gimnaziul nostru din Brad şi cu cursul superior, contele Tisza a răspuns reprezentanţilor comitetului naţional român:

(1) Dr. A. Micu: Starea învăţământului în comitatul Hunedoarei, Arad, 1913, pag. 27.

„Guvernul consimte cu plăcere, ca gimnaziul din Brad să fie completat. Află, ce e drept, de mai oportun ca cele patru clase superioare să fie cu limba de instrucție maghiară, dar dacă se pune pond deosebit nu are excepție, ca pe lângă propunerea reglementară a limbei și literaturii maghiare, să decurgă instrucția și în clasele superioare în limba română. Mărturisesc sincer că nici stimatul meu amic, domnul ministru de culte, și nici eu nu ne-am bucura, dacă în țara aceasta s'ar înmulți școalele secundare cu limba de propunere nemaghiară” (1).

Aceasta e mentalitatea dela 1914: după ce aproape o jumătate de veac ne căsnim să complectăm liceul căruia baronul Eötvös i-a asigurat caracterul național românesc, să ne învoim acum ca în el să se introducă limba maghiară ca limbă de propunere!

Că guvernanții nu s'ar bucura ca în Ungaria să se înmulțească școlile secundare „nemaghiare” aceasta nu mai era nevoie să o mărturisească contele Tisza cu atâta sinceritate, căci acesta e un lucru știut de mult. Mai ales că l'am putut vedea în timpul mai nou în trei cazuri concrete, anume cu prilejul înființării liceelor din *Făgăraș*, *Caransebeș* și *Oravița*. În toate aceste trei localități cari se află în comitate aproape curat românești, liceele cari s'au ridicat, pentru români, sunt curat ungurești. Incai la Caransebeș el e făcut din banii românești ai comunității de avere, iar cel din Oravița s'a făcut în urma stăruințelor profesorului de limba și literatura *română* dela Universitatea din Budapesta, Dr. I. Siegescu. Înainte cu vreo 4—5 ani s'a făcut o școală civilă ungurească și în Sibiu.

Ca să se vadă în ce proporție stau școlile secundare românești față de numărul total al acestor școli din întreaga țară, însemnăm aici că în Ungaria sunt pentru cele 20 milioane locuitori 155 de licee, 28 de gimnazii și 32 de școli reale (licee reale, dintre cari 5 numai cu curs inferior). Sașii, cari sunt 230.000 la număr, au 4 licee clasice, unul real și un gimnaziu, iar noi Românii, 31½ milioane la număr, avem 4 licee (dintre cari unul mai mult de jumătate unguresc) un gimnaziu și o școală reală cu cursul inferior. Pentru Sași se vine un liceu la 40.000 de suflete, pentru noi, la 700.000! Și liceele Sașilor bogați, cari fac politică guvernamentală, sunt ajutate pentru clădiri cu milioane de coroane din bugetul țării, iar ale Românilor mulți și săraci — cu nimic.

Se înțelege că acest număr mic de școale nu e suficient pentru

---

(1) Vorbirea Contelui Tisza, pag. 51.

Români, câtă vreme pentru Sași el e mai mult decât suficient. Cei mai mulți elevi români, din această cauză sunt siliți deci să cerceteze licee ungurești. La 1911/12 cercetau școale secundare 4.256 elevi români (4.038 licee; 218 școli reale). Dintre aceștia numai 1913 cercetau școli românești. Cultura pe care și-o câștigă elevii noștri în liceele ungurești e detestabilă.

„Școlile ungurești înzestreză pe elevi numai cu o *formă* exterioară, care e limba ungurească, nu și cu o cultură adevărată, care, cel puțin în școalele de prin părțile românești ale țării, e greu de găsit” (1).

Și cultura aceea câtă e, ne e vrăjmașă. Elevii ies cu un dispreț pentru trecutul nostru, pentru literatura noastră, pentru viața și pentru viitorul nostru. Mai ales cărțile de istorie din aceste școli sunt pline de neadevăruri cu privire la trecutul nostru, așa ca ele să-l facă pe elevul român să-i fie rușine că e Român (2).

În unele licee cercetate de Români se predă în mod facultativ și limba română (Liceul unguresc din Sibiu e cercetat de 257 elevi români; cel din Făgăraș de 188, cel din Caransebeș de 173, cel din Gherla de 106, cel din Oradea mare de 100 ș. a. m. d.), Înainte de aceasta cu 3—4 decenii limba românească se predă în mod cinstit, de oameni cu tragere de inimă. Unii dintre ei, ca *I. V. Russu* din Sibiu și *I. Tempea* din Timișoara, erau chiar autori de cărți didactice românești și erau români culti și cinstiți, cari îndeplineau un apostolat. Astăzi pretutindenea predarea limbii românești e o batjocură. Profesori unguri, cari n’au studiat nici odată limba română și cari uneori nici nu o posed aproape deloc, țin câteva ore pe an, în cari traduc câte o piesă două în limba maghiară, — acesta e cursul de limba română dela liceele ungurești, *fără excepție*. Cult pentru limbă, pentru literatură, pentru trecut și pentru viața poporului — așa ceva nu se întâlnește nici într’un singur caz.

Acestui sistem se datorește nivelul scăzut al vieții sufletești a generațiilor din urmă de intelectuali din Ardeal, precum și mulțimea Românilor renegați care crește din an în an. Dacă acest sistem nu va înceta, — și el nu va înceta, prin guvernanti ca contele Tisza și tovarășii lui, — cultura românească din Ardeal va fi lovită în inima ei, și când Ardealul va fi nimicit sufletește, ce se va alege de întreaga Românie?

(1) Dr. O. Ghibu, *Viața românească*, Iași. 1910 v. I, pag. 292.

(2) G. C. Iuga, în *Revista Generală a Învățământului* 1912.

2. Literatura didactică pentru cursul secundar.

Ceeace am arătat despre literatura didactică de curs primar întâlnim și la cea de curs secundar. Aci cele mai multe cărți nici nu mai sunt măcar prelucrări din ungurește, ci ele sunt traduse cuvânt de cuvânt din ungurește. Mai ales cărțile de istorie a Ungariei sunt revoltătoare; ele au în vedere exclusiv numai pe unguri. Istoria Ungariei, după concepția istoricilor unguri traduși în românește, este istoria ungarilor. Nici un alt neam care a locuit și locuște în Ungaria n'are istorie.

„Ungurii, patria ungurească, supremația ungurească sunt sinonime în terminologia politică ungurească” după cum spunea încă la 1852 Al. Papiu Ilarian (1). Asta o spun cu și mai mare hotărâre ungurii de astăzi, traducând'o și asupra învățământului. Ei stau pe punctul de vedere al lui Ludovic Kossuth, care într'o cuvântare din Parlament spunea:

„Eu așa consider nobilimea, ca a cărei istorie milenară sancționează fundamentul existenței națiunii; nobilimea a înscris numele de „ungur” în cronicile națiunilor europene; nobilimea a revendicat luptele existenței națiunii; ea a fost în timpurile cele războinice în curs de secole păretele apărător al Europei; e un merit al nobilimei că țara ungurească este și va fi” (2).

Ideile acestea, care îl stăpâneau cu totul și pe Nic. Wese-lényi (3), stăpânesc întreaga istoriografie ungurească de azi. Pentru școalele noastre secundare și civile nu s'a scris nici odată o istorie a Ungariei anume, ci ea s'a tradus după diferiți autori unguri. O singură excepție cunoaștem: modesta „Istorie a Transilvaniei și a Țărilor din jur” a lui Beniamin Popescu, profesor la gimnaziul din Blaj, 1872, dar și aceasta era „pentru adulți și pentru clasele gimnaziale superioare” (80 pag.) Toate istoriile s'au tradus din ungurește. Astfel a tradus d. V. Goldiș Istoria Ungariei după L. Mangold, d. Petru Suciu dela Blaj, după Dr. Iászai Reszö (1914), d. Gh. Vătășan dela Brașov după Varga Otto (1914), dd. Dr. V. Bologa și Dr. E. Lemenyi după Herczeg-Farkas (Sibiiu, 1913), cea de F. Ribári, la Blaj 1882 cea de

(1) Istoria Românilor din Dacia superioară v. II pag. LXVIII.

(2) Kossuth parlamenti élete pg. 12.

(3) „Națiunea ungurească, a căreia este istoria țării, care a dat nume țării, al cărei rege după dânsa se numește”... etc. După Szózat pag. 66, la Papiu-Ilarian, pag. XXXI).

A. Márki de I. Popovici, Sibiiu, cea de I. Bilinsky de A. Gaja (Blaj), etc. (1).

Ce cuprind și în ce spirit sunt scrise aceste cărți traduse pentru educația patriotică a elevilor români, aceasta se va vedea din câteva citate p ecarei le dăm aci.

Iată d. ex. câteva specimene din cartea lui Iászai:

„Românii au imigrat în v. XII—XIII din Rumelia, de aici numele de Români”. (pg. 275).

„Strămoșii lui Hunyadi fură chinezi, conducători peste *Românii imigrați din spre Balcani*” (97).

„Instrucția noastră publică a făcut progrese mari dela 1867 încoace, când a ajuns în mâna baronului I. Eötvös, dar avântul ei puternic e meritul lui Trefort, și mai ales a miniștrilor Csáky, Wlassics, Berzeviczy și contele Ap-ponyi” (269).

„Ratio educationis a unificat, ce e drept, învățământul inferior și mediu, dar nu l’a făcut național, fiindcă pe lângă limba latină a pus mare pond pe limba germană, de asemenea și pe matematică și fizică, pe când de obiectele fundamentale ale creșterii naționale, de limba și istoria maghiară n’a ținut în deajuns seamă” (212).

„Promovătorii culturii noastre spirituale sunt societățile științifice, ca Academia maghiară de științe... societățile literare: Societatea Kisfaludy, Petöfi și Asociațiile culturale: Asociația nordică, Asociația ardeleană și Asociația culturală maghiară pentru Ungaria sudică. Cultura o mai promovează și muzeele ce le avem, ca Muzeul Național” (289).

Câteva mostre din cartea lui *Herczeg-Farkas*, pentru școlile de fete:

„Sub domnia regelui Sigismund un tânăr nobil maghiar, își arăta talentele sale excelente încă în cele dintâi lupte. Acest ostaș tânăr, care atrase asupra sa luarea aminte a regelui în lupta nenorocită dela Galamboc, a fost Ioan Hunyadi” (I, 75).

Vorbește despre reformațiunea în patria noastră, dar numai în cât îi privește pe unguri. Pe noi nu! (II, 10—11).

La 1848 „s’a pornit o mișcare între Slovaci la nord, între Români la est și între Sârbi și Croați la sud, al cărei scop a fost să se rupă acele ținuturi de către Ungaria și să se organizeze sub scutul Austriei ca provincii separate. Au pășit apoi agitatori cari au tulburat sufletul pacinicului popor, silindu-se să deștepte ură împotriva ungurimii” (II 79).

1) Dr. O. Ghibu: Chestunca manualelor în școalele noastre secundare Sibiu. 1913.

„Întâi de toate au agitat naționalitățile. Românii s’au adunat la Blaj... și au anunțat că... vor rupe anumite părți din teritoriul țării, în care să stăpânească naționalitățile lor. Și pentru ca să dea o importanță mai mare hotărârii lor, s’au răsculat îndată și au început un războiu civil înfricoșat împotriva ungurimii” (II, 85-86).

Extraordinar de unde și cum învață copiii români în școlile românești istoria neamului lor și a țării lor!

Afară de cărțile de istorie s’au tradus și cele de Geografie, Constituție, Aritmetică, Istorie naturală, Organizația școlară, Igiena. Până și în cărțile de limba latinească (de Dr. Al. Pteancu și V. Bighiceanu, Beiuș), s’au introdus piese de cetire din Istoria Ungariei, pe care elevii trebuie să le traducă din românește în latinește! Așa dară, până și limba latină în serviciul maghiarizării sentimentelor în școalele românești.

Orice om care-și dă silința de a înțelege din aceste date starea morală a elevilor noștri din școlile *noastre* secundare, o va putea face. Cât privește elevii noștri cari cercetează școli secundare de stat — cari în sensul legii dela 1868 ar trebui să fie românești — aceștia învață cele mai sfruntate neadevăruri despre noi. Istoria Românilor din Principate în istoria pe care o învață ei se prezintă ca o serie de trădări mișelești a Românilor (1).

Unde va duce acest sistem dacă situația nu se va schimba radical?

IV. ÎNVAȚĂMÂNTUL PROFESIONAL, COMERCIAL ȘI SPECIAL

Acest ram al învățământului stă în Ungaria binișor. Sunt în întreaga țară 45 de *școli industriale* și 23 de *școli industriale superioare*, dintre cari însă nici una nu e românească. Sunt apoi 47 *școli profesionale de fete*, și acestea toate străine. Românești sunt doar două școli profesionale cu câte un curs de o jumătate de an, susținute de reuniuni de femei (la Sibiu și la Orăștie), școli fără vreo organizare mai temeinică. Sunt apoi 588 de *școli pentru ucenicii industriali* și 98 de *școli pentru ucenicii comerciali*. Dintre cele dintâi trei sunt românești (2 comunale și una confesională). Ucenici industriali sunt în țara întreagă 101.435 dintre cari Români 6.143. Ucenici comerciali sunt 6.990

(1) G. C. Iuga: Spicuri din anuarele școlilor ungurești, în *Revista Generală a Învățământului*, 1912.

dintre cari Români 185. Acești ucenici cercetează școala în trei după amiezi pe săptămână.

Școli comerciale superioare sunt 51, românească 1 la Brașov.

Școale de agricultură 24; alte școli economice: 14, cari la o-
laltă au elevi români 63.

Școale de muzică 48; românești. — Elevi români 46.

Școli militare 13; școli miniere 6.

Școale de moșit 10. La două din ele (Sibiiu și Cluj) cursurile se predau românește pentru elevele românce. Eleve 107.

V. INVĂȚĂMÂNTUL SUPERIOR.

1. Seminariile teologice.

Seminarii românești pentru pregătirea preoților avem 7 și anume 3 ortodoxe și 4 gr. cat. Primele sunt: în Sibiiu (1811), Arad (1822; dezvoltat din preparandia dela 1812) și Caransebeș (1865). Cele greco-catolice: în Blaj (1754), Gherla (1858), Lugoj (1913), și Oradea mare (1914).

Seminarul din Sibiiu a avut norocul de a număra printre cei dintâi profesori ai lui pe însuși *Gheorghe Lazăr*, care însă n'a funcționat decât puțin timp, după care a trecut în România. Dacă Sibiiul ar fi avut norocul de a-l înțelege pe Lazăr și de a-l ținea la sine, de sigur că seminarul din Sibiiu și împreună cu el întreaga viață religioasă și culturală din Transilvania ar fi luat un alt avânt și starea noastră ar fi alta. Dar a vrut Dumnezeu ca acest apostol să treacă munții la frații din Muntenia, unde era și mai mare trebuință de el și de unde lumina răspândită de el s'a resfrânt apoi asupra întregii româniimi.

Până la 1848 organizarea seminarului din Sibiiu a fost destul de primitivă. Șaguna a fost cel care a pus și această școală pe baze solide. El a scris și cărțile de studiu necesare și el a fost mai mulți ani dealungul și director. De vreun deceniu încoace în seminarul din Sibiiu se primesc numai absolvenți de liceu; aceștia fac trei ani de studiu. Seminarul acesta de fapt e o facultate teologică cu curs de trei ani. S'a vorbit prin sinoadele bisericești ca el să fie prefăcut și de drept într'o facultate teologică, cu un curs de 4 ani, dar până acum aceasta nu s'a putut duce la îndeplinire.

La Arad și la Caransebeș se primesc absolvenți de 6—8 clase de liceu, cursul fiind tot de 3 ani.

În seminarul din Blaj limba de predare a fost până în pragul anului 1848 cea latinească. La anul 1842 dieta ardeleană a ho-

tărit ca în seminarele românești să se învețe de aci înainte ungurește, dar atât consistorul din Blaj cât și cel din Sibiu au protestat energic, și măsura ordonată de dietă nu s'a dus în îndeplinire. În Seminarul din Gherla limba de predare a fost și este și astăzi limba latinească. Când s'a înființat seminarul guvernul unguresc i-a lăsat „libertatea” de a se decide pentru una din cele două limbi de predare pe cari le admitea: cea ungurească, care era limba statului, sau cea latinească, care e limba bisericii catolice. Cea românească care era limba poporului pe care aveau să-l păstorească viitorii preoți pregătiți în această școală, nu venia în combinație. Consistorul a ales din două rele pe cel mai mic: limba latinească. Astfel și astăzi limba de predare la Gherla e cea latinească. Numai la câteva materii, și mai mult prin „abuz”, se întrebuințează și cea românească, ceea ce ar putea excepționa în orice moment guvernul unguresc, dacă ar avea cunoștință.

Mulți tineri gr. cat. își fac studiile teologice la Roma, în institutul „*de propaganda fide*”, la Budapesta în seminarul latinesc rom. cat., la Oradea mare, la Ungvár și prin alte seminarii rom. cat., ceea ce e fără îndoială spre paguba poporului român. (În 1912 au fost 29 de inși în seminariile rom. catolice). În aceste institute elevilor nu li se mai permite să fie Români, ei trebuie să fie numai catolici și să evite orice manifestare a vieții lor românești. Sunt abia trei ani de când teologilor români dela seminarul catolic din Oradea mare li s'a interzis în modul cel mai categoric întrebuințarea limbei românești în conversațiile lor particulare. Ne sunt încă în vie memorie șicanele și persecuțiunile pe cari au avut să le suporte cei 16 tineri, cari au terminat prin părăsirea aceluia seminar, unde li se călcau în picioare cele mai sfinte sentimente. Acestei întâmplări e a se mulțumi deschiderea seminarului românesc la Oradea, în 1914 prin dogatul episcop *Dr. Demetriu Radu*.

În seminariile românești guvernul deocamdată nu se amestecă. Ele sunt singurele școli românești, în cari autonomia bisericilor se respectă. Dar nu va trece mult, și Statul care întregeste salariile preoților („congrua”), consecvent principiilor sale se va amesteca și aci, întâi prin introducerea limbei maghiare, care azi nu se predă, apoi prin introducerea spiritului unguresc. Și în locul unei pregătiri pentru împărăția lui Dumnezeu, vom avea și în seminarii mijloace pentru pregătirea pe seama — imperialismului maghiar.

2. Universități și Academii.

I.

De importanța și de necesitatea unei universități românești în Transilvania înaintașii noștri și-au dat seama din cel dintâi moment în care s'au trezit la o viață națională conștientă. În adunarea națională dela 3/15 Maiu 1845 de pe Câmpul libertății din Blaj, Românii au cerut, pe lângă multe altele

„și înființarea unei universități naționale românești și dotarea acesteia din tezaurul statului” (p. 13).

La 1849 *Ludovic Kossuth* în propunerile sale de împăcare cu Românii, promitea Românilor sub p. 12 că

„se va înființa pentru dânșii o facultate teologică, separată la universitatea din Budapesta”.

Cel dintâi sinod al bisericii ortodoxe, după Unire, ținut la 1850 în Sibiiu sub conducerea lui Șaguna, zice într'un loc către sfârșit:

„Tot odată cutează Soborul acesta a ruga pe Maiestatea Sa, ca cu prilejul organizării școalelor în Ardeal, să se îndure a avea părintească privire la numărul cel mare al populațiunei române și a înființa pentru Români școale reale, gimnaziale, academice și o universitate, în care privință până acum din partea guvernului celui vechiu nu numai nu s'a făcut nimic, ci încă și râvna poporului pentru ridicarea școalelor prin toate mijloacele o au împiedicat, ba încă și moșiile comunităților noastre, din care se susțineau școalele, au lăsat a ni se răpi de alte confesiuni religioase” (1).

La 1868 deputații naționaliști din Camera ungară în *Proiectul de lege despre regularea și asigurarea naționalităților regnicolare și a limbilor lor în Ungaria*” cereau sub p. 10:

„La Universitatea țării se creiază pe seama naționalităților regnicolare, pe lângă catedrele de limbă și literatură, încă și catedre pentru predarea în limba națională a legilor patriei, concesă fiind odată docentura și pentru alte ramuri în aceleași limbi, precum și facerea examenelor în oricare limbă de propunere. Acelaș lucru se dispune cu privire la academiile regnicolare de drept, dar numai cu privire la naționalitățile bine reprezentate în respectivele părți ale țării. La școlile existente, medii și superioare de stat, ori institute de învățământ, cu ținerea în vedere a elementelor

(1) Actele soborului bisericii ortodoxe răsăritene din Ardeal din anul 1850 pag. 46.

naționale reprezentate în măsură mare în ele, se va introduce ca limbă de propunere limba acelei populațiuni în sânul căreia ele sunt ridicate; iar în sânul acelor națiuni regnicolare, cari sunt lipsite de astfel de institute, ele sunt a se ridica în număr corespunzător din puterile țării, ori amăsurat împrejurărilor din puterile statului" (1).

Proiectul naționaliștilor a căzut însă, în Cameră, și în articolul de lege XLIV din acel an („legea de naționalități”) s'a zis că statul e dator a se îngriji ca cetățenii nemaghiari să-și poată primi în limba lor proprie instrucțiunea, până unde începe instrucțiunea academică. Cu toate acestea Românii au militat mai departe pentru dreptul lor. Astfel 1872 cereau ca

„cel puțin la Universitatea din Cluj, ce se ridică în mijlocul românilor, limba acestora să fie acolo paritetică cu cea maghiară (2)

Tot astfel se cerea în *Memoriul dela Blaj*, înaintat Împăratului la 1872, sub p. 2—3:

„Aplicarea bărbatilor de naționalitate română la universitatea din Cluj, în număr paritetic și decretarea limbei române de limbă paritetică în propunerea studiilor și științelor la aceeași universitate» (3).

Și tot în acest sens a cerut și „*Asociațiunea transilvană pentru literatura română și cultura poporului român din Sibiiu*” dela guvern, ca la Universitatea din Cluj să se introducă limba română (4) ca limbă paralelă de instrucție după cum ni se și promisese.

Trebue să mai amintim și de strădania de a înființa o Academie de drepturi românească din mijloace românești. „*Asociațiunea*” inițiasse și o colecție publică, iar *mitropolitul Șuluț dela Blaj* și-a testat o mare parte a averii sale care acum se urcă peste un milion, pentru ridicarea acestei academii de drept.

Rezultatul tuturor stăruințelor Românilor a fost că la 1862 Împăratul a încuviințat crearea unei catedre de limba și literatura română la Universitatea din Budapesta, și cu 10 ani mai

(1) T. V. Păcațian, *Cartea de aur*, v. IV. 461—462.

(2) Cf. Cauza română la 1872. Ca expunere de principii date publicului român spre a le folosi și a se orienta la stabilirea unei programe naționale de comitetul conferinței naționale Sibiiane din 5—6 Maiu 1872. Sibiiu, 1872. Cap. XLIX.

(3) Eugen. Brote: *Chestiunea română*, pg. 172.

(4) «*Transilvania*», 1872. ps 54.

târziu, a unei asemenea catedre la nou înființata universitate din Cluj.

II.

În cele de mai jos vom urmări istoria acestor două catedre. La Budapesta fu numit profesor *Alexandru Roman*.

Al. Roman a fost fiu de preot gr. cat., născut în Aușeu (comitatul Bihorului) la 1826. A urmat liceul la Beiuș, filosofia și dreptul la Oradea mare și teologia la Viena, în institutul St. Barbara. La 1848 a fost numit profesor la Beiuș, dar cerându-i-se să se facă preot celibe, după un an de activitate, părăsește Beiușul. La anul 1851 e numit profesor de limba română la arhim gimnaziul din Oradea mare, unde atunci se înființase mai întâi această catedră, prima catedră românească la un liceu unguresc din întreaga țară. În scurtul timp cât a fost profesor în Oradea, a înființat și condus și societatea de lectură a studenților români dela academia de drept de acolo. Timpul dela 1853 până la 1863 îl petrece parte în Viena, unde urmasse timp de 3 ani cursurile de filosofie pentru a putea fi profesor la orice școală secundară, parte în slujba de translator la consiliul locotenenței regești din Buda. La 1861 intră în redacția ziarului „*Concordia*” din Budapesta, unde scrie mai mulți articoli străbătuți de idei limpezi și sănătoase, până ce la 1863, înființându-se catedra de limba română la universitatea din Budapesta, e numit prin decret regal profesor la această catedră. Numirea se făcu la 20 Decembrie 1862, tocmai în timpul când Roman se înțelesese cu Sigismund Pop, redactorul „*Concordiei*” să ia asupra sa sarcina de redactor al foii. În ziua de Bobotează, a anului 1863, încă înainte de a-și fi început cariera de profesor, Roman își asupra sa redacția „*Concordiei*”.

La 27 Aprilie 1863, când își deschise cursul la universitate, Roman era deci și redactor al unei gazete naționale române, în care, chiar în numărul dela 6 Ianuarie 1863, scria următoarele: „Nici frica, nici interese materiale nu mă vor abate dela calea apucată întru apărarea cauzei naționale față cu ori și cine, fiind rezolut a purta redacțiunea numai până când o voi putea purta ca *Român*... Dumnezeu cu noi și cu cauza colonilor lui Traian!”

Catedra universitară nu schimbă nimic din ceea ce fusese până aci Roman. Ea îi devenise în mod firesc, o a doua tribună de pe care să-și poată propaga principiile. În curând o a treia tribună se adaogă la cele de până aci: la 1865 e ales deputat în cameră în cercul *Ceica*, pe care-l reprezintă acum vicarul nenorocit

dela Oradea mare. Douăzeci și trei de ani (1865 – 1887) reprezintă Roman în parlament cercul Ceicei, *luptând pe fafă, alături de ceilalți deputați români*, pentru drepturile poporului nostru și înfruntând fără nici o frică șovinismul maghiar, în floare și pe atunci. În Cameră a luat foarte des cuvântul, combatând din punct de vedere românesc, toate proiectele de legi, cari nu erau de natură de a aduce vreun bine și neamului nostru. Cele mai strălucite discursuri ale lui au fost: cel pe care l'a ținut la 1879 în contra proiectului de lege prin care s'a introdus în școlile primare românești limba maghiară în mod obligat (art. de lege XVIII din 1879, și cel ținut la 1883 în contra introducerii limbii maghiare în școlile secundare (art. XXX).

La 1866 Roman se duce la București, unde fu chemat de guvernul român la comisiunea pentru înființarea „*Societății literare românești*” din care s'a fondat peste câțeva vreme „*Academia română*”, al cărei membru a fost ales și el dintru început. Prin anii 90 ajunsese chiar președinte al secției filologice a Academiei Române.

În acelaș an se retrage dela „Concordia”, pentru ca, la 1868, să înființeze o nouă foaie: „*Federațiunea*”, în numărul prim al căreia găsim următoarele: „Sufletele noastre la Dumnezeu! Inimile și brațele noastre în serviciul națiunii române. Să stăruim cu toții a reedifica altarele cele dărmate ale Românismului. Să bucinăm în toate zilele cauza naționalității noastre, până ce se va preface în sânge și măduvă în toți fiii Români. Spre acest scop am înființat „*Federațiunea*”, ca cu puterea condeiului să apărăm drepturile noastre, să combatem nedreptatea și absolutismul îmbrăcat în zdrențe constituționale”.

„*Federațiunea*” i-a adus redactorului ei mai multe procese de presă. Pentru unul a fost condamnat la închisoare de un an și la 500 fl. pedeapsă în bani. Un an de zile a stat deputatul și profesorul universitar Al. Roman în temnița din Vaț, pentru publicarea „*Pronunciamentului*”-ui stabilit la 3/15 Maiu 1868 în Blaj, cu prilejul aniversării de 20 de ani dela adunarea de pe Câmpul Libertății (1).

(1) Pronunciamentul e următorul:

1. Se declară reprezentanții națiunii a sta neclătiți pe lângă principiile și pretențiunile proclamate sărbătorește de întreaga națiune română în adunarea dela 3/15 Maiu 1848. Se pronunță pentru autonomia Ardealului pe baza diplomei leopoldine și a sancțiunii pragmatice.

3. Cer reînactivarea art. de lege adus de dieta dela Sibiu la 1863/4, prin care națiunea română s'a înarticolat ca națiune regnicolară, limba și confesiunile ei s'au garantat.

3. Cer redeschiderea dietei transilvane pe baza unei reprezentațiuni populare.

Procesul de presă al lui Roman și osânda lui la închisoare, a stârnit valuri mari de indignare în toate straturile poporului român. Atunci a apărut în „*Gura satului*” „*Doina lui Roman*”, care s’a răspândit ca un fulger și care era cântată pretutindenea, ca și pe timpul Memorandului, când ea a fost, în parte, reeditată, înlocuindu-se numele lui Roman cu al părintelui Dr. V. Lucaciu.

Ieșit din închisoare, Roman și-a reluat activitatea de gazetar, cu toate că în slujba de profesor încă nu fusese numit definitiv, decât abia la 1872, deci după 10 ani de muncă.

La 1876 sistează apariția „*Federațiunei*”, după ce se înglodase în datorii, pe cari nu le mai putea purta, și rămase numai profesor și deputat.

Ca profesor era foarte iubit de elevii lui, cari nu apreciau în el numai știința filologică — pe care o stăpânea foarte bine, deși, din nefericire, n’a scris sau mai bine zis, n’a publicat nimic pe acest teren, ci mai ales pentru caracterul său neșovăitor și armonic. De aceea, la 1893, când s’au implinit 30 de ani, dela înființarea catedrei pentru limba română, studenții români au organizat o serbare impozantă în onoarea nestorului tinerimei române, cu prilejul căreia jubilentul a fost felicitat de toate corporațiunile — începând cu Academia Română — și de toți oamenii marcanți din sânul poporului nostru. Simți o deosebită elevare sufletească recitind multe felicitări trimise cu acest prilej, felicitări cari se găsesc publicate în broșura lui *Ilie Dinurseni*: „Alexandru Roman. Material pentru biografia și activitatea lui”. Sibiu 1897. — Și din felicitările acestea rezultă ce personalitate frumoasă a fost Al. Roman, care era menit să inaugureze în modul cel mai strălucit o catedră nouă, creată pe de o parte pentru luminarea și întărrea alor sute de studenți români ieșiți în mare parte din liceele ungurești — iar de alta pentru cultivarea și înaintarea filologiei și a istoriei, literaturii românești.

Dar, cu cât îmbătrânea această personalitate, demuă de condeiul unui Plutarh, cu atât se anunțau vremuri mai urâte. Pentru catedra devenită vacantă la 1897 prin moartea lui Roman, nu se mai căutau caractere, cari să crească caractere, ci se căutau amfibii, a căror busolă să nu mai fie în convingerile proprii, ci în politicianismul desfrânat și demoralizator.

Încă n’apucase să moară Al. Roman și se și anunțau candidați pentru catedra de limba română. Încă în semestrul de primăvară, când Roman era încă în funcție, a înaintat d. *Dr. G. Alexici* o

petiție către senatul universitar, prin care cerea să fie admis ca docent privat de limba și literatura română. Cererea aceasta nu s'a luat însă în considerație.

Murind la 14 (27) Septemvrie 1897, Roman, catedra de limba română a fost ocupată interimar de profesorul pentru limbile slave *Asboth Oszkár*, ale cărui prelegeri însă au fost slab cercetate de studenții români.

Între aceia d. Dr. G. Alexici e numit docent-privat pentru semestrul al doilea al anului școlar 1897—8, ceea ce stârnește între studenții români o mare indignare. Studenții români, sârbi și slovaci se hotărăsc să înainteze senatului universitar un memoriu în contra acestei numiri, cerând ca să se institue catedre *ciuștite* pentru limba română, sârbă și slovacă.

La 1 Dec. 1897 Alexici și-a ținut lecția de deschidere. Iată ce scrie „*Telegraful Român*” cu acest prilej. (No. 131): „Alexics György, după cum se știe, a fost numit zilele trecute privat-docent la universitatea din Budapesta pentru limba română. O batjocură mai grosolană nici nu se putea comite față de limba noastră. Faimosul tovarăș al lui Moldovan Gergely și-a ținut prelegerea de probă la 1 Decemvrie n. asistând vreo 20 de studenți români. Alexics firește nu se putea recomanda mai bine grație stăpânilor săi decât *prelegând în limba românească*, ceea ce a produs o justă indignație la ascultătorii români, dedați a asculta pe fericitul Roman cuvântând de pe aceeaș catedră în dulcea limbă românească. Și l'au huiduit strașnic pe renegatul; „simbriș” și „trădător” și alte porecle demne de el i-au dat bravi tineri, atât în cursul prelegerii, cât și după prelegere, întâmpinându-l în aulă”.

Împotriva studenților români organele universității au pornit cercetare, trăgându-l la răspundere mai ales pe regretatul Il. Chendi, dar cercetarea n'a avut nici o urmare rea pentru studenți. Ei au mărturisit franc, că n'au manifestat în contra limbei maghiare, ci în contra batjocurei limbei românești printr'un om lipsit de calitățile necesare pentru o catedră universitară.

În semestrul următor (1898, primăvara) d. Alexici a continuat prelegerile, având un singur ascultător român și vreo câțiva evrei („*Tel. Rom.*” 1898, No. 22).

Pentru semestrul de iarnă s'au luat măsurile necesare ca să se aleagă profesor ordinar la catedra lui Roman. Bine înțeles că d. Alexici, ca docent de două semestre, trăgea mari nădejdi, că dintre toți candidații, d-sa va fi ales. Mai concuraseră la această catedră, afară de Alexici și următorii:

Moldovân Gergely, profesor la univ. din Cluj, *Dr. Iosif Siegiescu catehet* în Budapesta, *Alesiu Viciu* profesor gimnazial în Blaj, *N. Bodiu* profesor de stat în Zombor, *George Popp* profesor de limba română la gimnaziul de stat din Arad, *Vinc. Năcoară* profesor la gimnaziul de stat din Fiume, *Silvestru Nestor* prof. gimnazial în Blaj, *Ioan Ciocan* dir. gimn. Năsăud *Virgil Onițiu*, directorul liceului din Brașov, și *Simeon Dessean* notar în Chișineu. (Tel. Rom. 1898 No. 17).

Dintre aceștia lumea românească l'ar fi ales cu adevărată în-suflețire pe d. Virgil Onițiu, dar puternicii zilei l'au preferit pe Ioan Ciocan, — o nicovală răbdurie pentru ciocanul lui Bánffy, care la Năsăud făcuse, peste Ciocan, ce-a vrut în chestia fondurilor grănițerești și a gimnaziului românesc.

Ciocan îl servise până aci atât de credincios pe stăpânul său, în cât acesta s'a simțit dator să-l ridice la rangul de profesor universitar, pentru care însă n'avea nici o calitate. Nu scrisese nimic, nici bun nici rău, afară de câteva articole în „*Albina*” lui Babeș, pe care a și redactat'o câțeva vreme; nu se afirmase deloc pe terenul vieții culturale românești; nu dăduse nici o dovadă de hărnicie și de înțelegere a problemelor științifice și de educație — dar toate aceste nu l'au împiedicat să urce catedra lui Roman.

Până la 1909 a „servit” Ciocan această catedră, de binefaceriile căruia nu s'a încălzit nimenea. Nu credem să existe cineva care să nu regrete timpul pe care l'a petrecut ascultând cursurile d-lui Ciocan, în cari nu era nici o căldură, nici o informație de ordin superior, nici o îndrumare, — nimic.

Și d. Ciocan a fost deputat în Cameră, — deputat guvernamental. Nu și-a ridicat însă glasul nici odată în parlament. (Gurile rele zic că totuși s'a auzit odată glasul, zicând către un servitor: *tegye be az ajtót* (începe ușa!), Poate să fi lucrat ceva prin comisii... Incolo calitatea de deputat și-o afirma numai punând câte-o vorbă bună la cei puternici, când pentru unul, când pentru altul. Astfel a făcut diferite servicii și Românilor cari i se adresau și jidanilor din cercul Năsăudului, cari l'au ales deputat și cărora li-a dobândit licențe de cărciume și alte bunătăți de acestea...

De votat a votat tot ce i-a cerut partidul, — afară de un singur caz. La 1907, când s'a pus la vot legea școlară a lui Apponyi, Ciocan a votat cu naționaliștii români.

Paralel cu catedra ordinară a lui Ciocan, a rămas și mai de-

parte postul de docent privat, pe care l'a ocupat, cu gândul la apropiata vacanță a catedrei ordinare — căci d. Ciocan era destul de bătrân când și-a ocupat catedra — d. *Dr. George Alexici*, profesor la academia orientală. D. Alexici s'a ocupat cu filologia; a publicat unele lucrări prin reviste de specialitate dela noi și din România. Dar d-sa n'a avut nici odată o convingere nici în știință, nici în politica, nici în viața privată și nici în viața socială. Dânsul a fost o figură imposibilă: când „mare Român” (?), când cel mai mare patriot maghiar. Lipsa asta de șiră a spinarei l'a făcut să n'aibă în fața nimanuia autoritate. Pe de o parte Român insufletit la cursuri, când se întâmplă să mai ție și de acestea câte unul, pe de alta redactor al ziarului guvernamental „*Poporul*”, — azi scriind în ungurește o istorie a literaturii românești în spirit cinstit — voia doar să-și creieze niște legături cu Bucureștii, — mâine scriind în nemțește o altă istorie a literaturii infamă, — se gândia la apropiata vacanță a catedrei! — odată laudându-se în fața unor alegători de deputat ca un român de inimă, altă dată, în pragul vacanței catedrei universitare, publicând în „*Pester Lloyd*” o scrisoare deschisă către Björnson, în care afirma că Românii din Ungaria sunt foarte bine ocrotiți de stăpânitori și că Apponyi îi iubește și le sprijinește foarte mult cultura. Așa e d. Alexici, cu două suflete. Nu-i mirare dacă nimeni nu crede în el; nu-i mirare dacă puținii lui elevi își fac haz de lecțiile lui, nu-i mirare dacă „coloquiile” se fac pe „foarte bine”, fără ca studenții să și colozueze de fapt. D-lui Alexici îi e tot una: universitatea sau cafeneaua „Central”; „foarte binele” ți-l trece ori unde în Index.

Pe la 1905 a fost admis să ție lecții de limba românească la Pesta și d. *Dr. Iosif Popovici*, fost privat-docent la universitatea din Viena. D-sa a ținut mai mulți ani cursuri, pe cari studenții le și ascultau bucuros. D. Popovici era un om versat în filologie și era și un om de omenie — două calități cari însă n'au trecut în viața culturală a capitalei noastre. Dela A. Roman până la I. Popovici nu s'a mai vorbit cu dragoste, cu cinste și cu pricepere de pe catedra de limba română din Pesta.

La 1907 studenții unguri, grupați în „societatea Kossuth Lajos” îi amenințau cu bătaie și cereau senatului universitar să-i ia „venia docendi”, pentru că cuteza să-și ție lecțiile în limba română și să-și publice lecția de deschidere „Despre basme” în ziarul partidului național român din Budapesta, „*Lupta*”.

La 1907 când d. Ciocan se pregătea să se retragă dela catedră, d. Popovici a fost cel care l'a înlocuit un semestru sau două.

La 1909 d. Ciocan se retrage dela catedră. Lumea românească aștepta să fie recomandat d. Iosif Popovici. Alții vorbeau de Alexici, care se făcuse tuturor toate, tocmai în așteptarea moștenirii lui Ciocan. Când deodată, apare d. *Iosif Siegescu*, doctor în teologie, drept și filosofie — preot gr. cat. și profesor la un liceu din Budapesta.

D. Dr. *Iosif Siegescu* concurase la catedra de limba română încă la 1898, când era abia un biet catehet gr. cat. la școlile ungurești din capitală. Deși n'avea nici o lucrare — nu publicase nici comedia tradusă din ungurește: „*Dragoste copilărească*” — și nici un merit și deși nu era încă nici de 30 de ani, d-sa se credea vrednic de a fi urmaș al lui Sandu Roman. Dar atunci n'a izbutit, căci n'avea nici o lucrare.

Intr'aceea publică la 1905 o lucrare ungurească despre Ortografia românească („*A román helyesírás története*”, Budapesta, 282 pag.) și la un an încearcă din nou marca cu degetul. Dar raportul asupra acestei lucrări, făcut de profesorul de limbile slave Oscar Ásboth fu atât de nefavorabil, în cât respingerea candidatului se făcu fără discuție. Raportul spune între altele:

„Autorul s'a apucat de problema adevărată, de istoria ortografiei, atât de nepregătit, în cât nu poate sta nici în fața celor mai elementare cerințe ale filologiei moderne... Nu numai nu știe vorbi cu îndemânare despre fenomenele limbistice, ci însăși cugetările altora, formulate exact, le întortochează... Limbagiul autorului este atât de neobișnuit, în cât părțile cari privesc subiectul și cari, prin urmare ar trebui să fie cele mai luminoase și mai exacte, se citesc jumătate zâmbind, jumătate cu indignare. Din mai multe locuri ale operei sale se vede că îi e mai ageră foarfeca, decât judecata”.

Vorbind de faximile raportorul zice:

„Naște bănuiala că pe acestea nici nu le-a ales autorul, ci altcineva care se pricepe la așa ceva, ba chiar că facsimilele reproduse, Seghiescu nici nu le-a văzut” (1).

Dar nici această a doua respingere nu-l făcu pe îndrăznețul doctor să-și piardă nădejdea, mai ales că izbutise ca dela 1906 până la 1909 să compenseze prin politică lipsa de pregătire științifică și incapacitatea personală. În urma legăturilor familiare cu politicieni unguri — luase în căsătorie pe nepoata unui politician maghiar — și protejat de ministrul Apponyi, Siegescu con-

(1) Cf. «Lupta», Budapesta, 1910 No. 26. (Valoarea științifică al d-lui Siegescu).

curează pentru a treia oară la catedra universitară, fără ca dela 1905 încoace să mai fi publicat ceva. Apponyi, călăul școalelor românești, după ce-l numise înainte de aceia cu doi ani inspector al școalelor normale românești, îl numește acum profesor la universitate.

Studentii români aflând despre această numire, au înaintat senatului universitar o petiție iscălită de 96 de inși, prin care arătau cu probe scoase din lucrările lui Siegescu totala incapacitate științifică a lui, dovedind în același timp că nu știe nici ungurește, nici românește și cerând ca din aceste motive, senatul să revie asupra numirii lui, cassând'o.

Iată ce ziceau între altele studenții:

„După o așteptare de aproape un an de zile Maj. Sa preagratios s'a îndurat, la propunerea ministrului cultelor și a instrucției publice, să numească profesor extraordinar la catedra de limba și literatura română pe d-nul Dr. Iosif Siegescu. Numirea aceasta neașteptată — a trezit surprindere și indignare generală în sânul tinerimii universitare și a opiniei publice, care poartă la inimă interesele celei mai înalte școli a țării, ale universității din Budapesta. Pe noi, subscrișii, cari considerăm universitatea de cel mai înalt for al științei, numirea aceasta ne-a consternat de-a dreptul. Prin urmare, cu profund respect cerem Onor. Senat universitar, ca în numele științei și a moralității științifice, să încerce a respinge din sânul său pe acest membru absolut incapabil și necorespunzător. Nou numitului profesor universitar extraordinar îi lipsește, la limba și literatura română și cea mai elementară pregătire. Despre el știm că n'a trecut nici odată granițele dialectului său și că nu știe rosti nici cea mai simplă frază în limba românească literară. Cauza acestei ignoranțe deplorabile nu este numai lipsa de pregătire, ci mai ales sărăcia lui sufletească. De mic copil a umblat numai în școli maghiare. Dela clasa întâia până la cel din urmă doctorat s'a adăpat numai la izvoarele culturii maghiare. Și-a câștigat diploma de profesor în limba și literatura maghiară. A funcționat ca profesor de limba și literatura maghiară la un liceu din Budapesta. Și cu toate acestea nici ungurește nu știe.

Iată câteva mostre ale neștiinței lui de ungurește și ale lipsei de critică, pe cari le-am spicuit în cartea lui: „*A román helyesírás története*”:

(Urmează șase exemple, după aceea memoriul continuă:)

Dacă profesorul de maghiară al unui liceu din capitală a ajuns, după atâta pregătire să știe numai atâta ungurească, se poate închipui la ce rezultate a ajuns în limba și literatura română, care în preocupările lui de până acum

a avut abia o importanță de mână a doua. Dovada vor face-o pilde alese în grabă din lucrările lui.

(Urmează alte exemple, din cari reiese că Siegescu, nu știe filologie, istorie, nu știe traduce din românește și se contrazice în aceeași propoziție. Pe urmă:) Dar nu mai continuăm.

„Onoratul Senat universitar a avut ocazie să se convingă de pregătirea științifică a omului acestuia, care e chemat astăzi, în urma unui abuz ministerial, să poarte între noi făclia științei. Subscrișii nu ne putem explica această minune, cea mai mare a veacului: cum a putut ajunge profesor public extraordinar bărbatul care a fost nevrednic pentru a fi docent privat.

Nu ne îndoiim, că onoratul senat universitar va lua în considerare cererea noastră și se va face luntre și punte ca să păzească idealul unor tineri setoși de știință, de amara decepție de a vedea plecat steagul științei în fața ignoranței și a imoralității.

Din cauzele înșirate mai sus, noi nu putem cerceta cursurile lui Siegescu, fiindcă nu-l putem considera ca reprezentant al științei. Mânați de înalta morală științifică, de dorul muncii oneste și de setea de cunoștințe cu respect rugăm Onoratul Senat Universitar să scape universitatea de rușinea aceasta, de care astăzi vorbește Europa întreagă” (1).

N’a ajutat însă nimic. Seghescu — care înainte cu câțiva ani își maghiarizeze și numele în *Szigeti* — era cu mult mai tare decât să-l poată doborî protestul alor 100 de studenți. La 16/29 Ianuarie 1910, Ș. vrea să-și ție lecția de deschidere. Vrea 150 de studenți români se prezintă în sala de cursuri, care era înțesată de studenți unguri înarmați cu ciomege, și când Șeghescu care era însoțit de decanul facultății de litere, vrea să-și înceapă lecția, încep să-l huiduiască în modul cel mai necruțător. Cele mai grave epitete i se aruncau noului „profesor”, care în astfel de împrejurări n’a putut să-și ție lecția nici într’un chip. S’a născut o încăerare strașnică între studenții români și între studenții unguri — cari rămaseră să apere limba românească! — dar lecția nu s’a putut ținea. Catedra românească nu mai putea răbda și batjocura asta.

Urmarea fu: o cercetare împotriva studenților, cari au avut curajul civic de a acuza de incapacitate științifică pe acela care ținea să le vie profesor, măsuri severe ca studenții români să nu mai poată lua parte la cursul lui Ș. decât dacă se obligă să fie „cuminiți” — și Ș., după câteva luni și-a putut ținea lecția de

(1) „Lupta” (Budapesta) 1910 No. 14.

deschidere înaintea alor vreo 5—6 studenți unguri cari l’au aclamat cu *Éljen. Ş.* s’a recules apoi, ba s’a întremat așa de bine, în cât pe cei 96 de studenți i-a dat în judecată pentru vătămare de onoare. Puțin după aceea e ales și deputat în cameră, la Oravița, în locul lui *Coriolan Brediceanu*, în urma unei corupții scandaloase. În cameră ajunge să ție discursuri într’o limbă ungurească mai neliterară decât a tuturor deputaților români, afară de unul singur. Profesorul de literatura română la prima universitate din țară nu găsește alt sfârșit pentru primul său discurs, decât pe acela de:

Hazádnak rendületlenül
Légy hive, oh magyar!
(Fii credincios neșovăitor patriei tale, o Maghiare!)

Paralel cu această acțiune, Ş. reglementează în calitate de comisar ministerial și școlile normale românești, impunându-le cărți ungurești traduse în cea mai mizerabilă românească și o serie întreagă de măsuri de maghiarizare. Prin stăruințele lui se ridică la Oravița și un liceu de stat cu limba de propunere maghiară, pentru sutele de mii de Români din Bănatul, al cărui fiu e și el.

Răsplata pentru o activitate atât de întinsă n’a întârziat: la 1912 Seghiescu e numit *consilier de curte al Regelui*.

Cursurile dela universitate ale d-lui profesor? Dacă ar asista un student din România numai cinci minute la cursurile lui Seghiescu, ar rămânea înmărmurit nu numai de aparatul științific ridicol al d-lui profesor, ci și de limba în care vorbește. D. profesor nu poate spune clar, corect și frumos românește nici măcar o frază de zece cuvinte. Vorba românească a lui Siegescu e o batjocură, la care, e ușor de înțeles, că nu ține să alerge nici un student. Abia ici și colo se mai rătăcește câte un tânăr, care e obligat să urmeze și limba română. Incolo — nimic. Cult pentru limba română? dragoste pentru știință? Acestea nu se pot învăța dela întreitul doctor Siegescu, urmașul lui Al. Roman.

Așa am stat și așa stăm cu învățământul superior în Ungaria. La 1913, când s’a împlinit o jumătate de veac dela inaugurarea primei catedre românești la o universitate ungurească, Românii au sărbătorit în modul cel mai trist acest jubileu: Un număr special din „*Românul*” dela Arad (No. 224) închinat acestei aniversări atât de rușinoase, pentru cei cari au pregătit’o în acest chip. Dorința exprimată cu acest prilej de către organul partidului național din Ungaria merită să fie reținută. Iată în ce consistă:

ungurești, nescăpând nici o ocazie pentru a terfeli neamul din care s'a născut. A făcut, că graiul viu și în scris, politică anti-românească, a înființat o revistă în două limbi „*Hungaria*” în care, ca profesor de limba română, a proslăvit limba maghiară și spiritul maghiar, defăimând orice tendință superioară românească. A scris volume întregi în contra aspirațiilor celor mai sfinte ale noastre; a denunțat și a pus pe alții să denunțe.

Cursurile de limba românească le ține în limba maghiară, pentru ucei 3 -4 studenți, cari de voie de nevoie, trebuie să-l asculte.

După acest om, care se va retrage în curând dela catedră, nu va rămânea nici o singura pagină cinstită; nu va rămânea nici o singura faptă pe care un om de omenie să se simtă îndemnat a o urma, — nici o tradiție frumoasă, nici un regret, — nimic!

Crezul profesorului de limba română dela universitatea din Cluj este: „Maghiarul nu se uită la leagănul cuiva, nu se uită la laptele pe care cineva l'a supt dela maică-sa; el strânge la pieptul său pe oricine care tinde spre „*idealul național maghiar*” (1).

De încheiere trebuie să mai adăogăm că cu prilejul tratativelor de pace între partidul național și contele Ștefan Tisza, reprezentanții noștri au insistat și asupra catedrelor de limba română dela cele două universități, cerând ca acestea să nu mai fie inhămate la carul politicei maghiare. Tot odată s'au cerut și catedre pentru istoria românilor, dar contele Tisza *nici n'a vrut măcar să stea de vorbă*.

Universitatea din Budapesta era cercetată în semestrul de vară al anului 1911/12 de 6.962 studenți unguri (între cari 2.244 de confesiunea mozaică), 284 nemți, 198 români, 67 slovaci, 93 sârbi, 26 croați. Cea din Cluj era cercetată de 2.157, dintre cari 1.765 unguri, (311 de religiune mozaică), 262 români, 10 nemți, 4 slovaci și 17 sârbi (2).

Pe lângă cele două universități de până acuma, în 1914 s'au mai deschis două universități nouă, la Debretin și la Pojon (Pressburg). Până acum le lipsesc încă unele facultăți, dar ele se vor deschide pe rând.

1) După revista „*Népoktatás*”, în „*Lupta*” Budapesta 1907, No. 16, pg. 11.

2) Cf. *Magyarország Közoktatásügye az 1909 évben*, Budapest, 1910.

IV.

Afară de universități mai sunt în Ungaria 8 *academii de drepturi*, și anume în Cașovia, Oradea mare, (amândouă regești), Erau (Eger), Cincibiserici, Kecskemét, Sighetul Marmăției, Sárosatak și Eperjes (toate confesionale). Toate aceste 8 academii sunt ungurești. Studenți români: 70.

Prin anii 70 Românii au făcut multe eforturi pentru înființarea unei academii românești, dar li-au lipsit mijloacele trebuitoare. Totuși la Blaj este o fundațiune de vreun milion de coroane anume cu destinația de a se face din ea o astfel de academie.

La *școala montanistică și de silvicultură* din Șemniț (Selmezbánya) dintre 405 elevi 8 sunt români.

La *politehnicul* din Budapesta dintre cei 1.868 de studenți, 26 au fost români.

La *școala superioară de veterinari* din Budapesta din 190 studenți 7 sunt români (46 ovrei!). Dintre cei 378 de studenți dela cele cinci academii de agronomie din Debrețin, Cașovia, Cluj, Magyarovár și Keszthely, 2 sunt români, ovrei 16 (1).

Dintre cei 343 studenți cari au urmat cursul de notari la cele 8 școli (Budapesta, Debrețin, Cașovia, Cluj, M. Oșorheiu, Beciherecul mare, Cincibiserici și Szombathely) 21 au fost români (2).

(1) *Memoriul dela Blaj* (1872) cereă printre altele pentru Români: „școale agronomice, dintre cari una să fie împreună cu o școală de silvicultură” și „un institut pentru științele montanistice în unul din ținuturile acomodate spre acel scop” (E. Brote: *Chestiunea română*, Anexe, pag. 172). *Pia desideria!*

„Codrul, frate cu Românul” e întreg pe mâna Ungurilor, iar munții noștri ni-au rămas doar în sfâșietorul cântec:

Munții noștri aur poartă,
Noi cerșim din poartă'n poartă.

Nu-i al nostru aurul! Străinii îl exploatează. Al străinilor e și fierul din pământul nostru și cărbunii și sarea, și tot. Ale noastre sunt numai sudorile cu cari acestea se exploatează pentru alții.

(2) Datele statistice ungurești sunt totdeauna în defavorul nostru. Trebuie să fie la toate scolile pentru cari nu avem o statistică a noastră, mai mulți Români de cum arată ele.

CONCLUZIUNE

Din studiul nostru se desfac limpede câteva concluziuni, pe cari ținem să le fixăm și aici.

Râvna spre școală ne-a dat'o biserica noastră, sub al cărui scut s'au înființat cele dintâi școli. Guvernul din Viena a promovat în mod destul de intensiv cauza noastră școlară, dar nu de dragul nostru, ci pentru interesul său politic.

Guvernul din Budapesta, care pe hârtie ne-a asigurat autonomia bisericească și școlară, a urmărit totdeauna scopul ca cu ajutorul școlii să ne maghiarizeze. În unele timpuri tendința aceasta a fost mai pronunțată, — în altele mai puțin pronunțată, — după cum erau și împrejurările externe, dar ea totdeauna a existat. În ultimul deceniu ea sa potențat într'o formă care amenință în modul cel mai serios nu numai cultura, ci dimpreună cu ea, însăși viața noastră etnică. Dela grădinile de copii până la Universitate, legislația școlară cere mai întâi de toate: limbă ungurească și spirit unguresc, — numai unguresc. În însăși școlile noastre confesionale ni se cere să dăm mai întâi educație ungurească, și numai după aceea, în rândul al doilea, educație religioasă, ceea ce e și din punct de vedere confesional și din punct de vedere pedagogic — cel puțin un paradox.

În acest chip școala se abate cu totul dela problema ei care e: să crească pe fiecare popor conform firei lui și spre destinația lui. Fără limbă românească și fără spirit românesc nu vom putea realiza nici pentru noi un progres natural și nu vom putea aduce nici omenirii nici un serviciu. Drept aceea lupta împotriva sistemului care degradează în acest chip școala românească, nu e numai o necesitate de ordin național, ci e și o datorie de ordin superior omenesc.

G. SIMA

Doctor în litere și filozofie.

TABLA DE NUME.

Alexandru St. C., 63.	Dariu Ioan, 55, 57, 61.
Alexici, Dr. George, 89, 90, 92.	Dârlea I., 62.
Anca Cosma, 22.	Deák Ferencz, 57, 63.
Andreescu Emeric, 22.	Dénes Károly, 77.
Apponyi, contele Albert, 26, 27, 28,	Dengi, Dr. I., 59.
29, 38, 39, 40, 47, 54, 64, 66, 81,	Dessean Simion, 91.
91, 93, 94.	Diaconovici Loga, 13.
Arany Iános, 58, 61.	Dinurseni Ilie, 89.
Arpad, 57, 61.	Dorca Ioan, 22.
Asboth Oszkár, 90, 93.	Drăghici Meletie, 22, 55.
Atanasie Anghel, 6.	Emericzy Victor Dr., 22.
Balló Pál, Dr., 70.	Eötvös, baronul Iosif, 2, 3, 18, 21,
Bánni Dezső, 91.	43, 74, 78.
Barabás (Barna Endre), 69.	Erődi Iános, 59.
Birnuț Simion, 72.	Eustatievici Dimitrie, 10, 11.
Barth Petru, 11.	Feneșean Artemic, 24.
Bellissimus G. C., 22.	Francisc Iosif I, 60.
Benedek Elek, 56.	Froebel, F., 2.
Benkő András, 49.	Fulca Moise, 14.
Berzevichy Albert, 26, 81.	Gabor Daniel, 25.
Bichigian V., 82.	Gaja Aurel, 81.
Bilinsky I., 81.	Gáspár Iános, 22.
Björnson B., 92.	Goldiş Vasile, 59, 60, 80.
Bód Péter, 61.	Gönczy Pavel, 22.
Bodiu N., 91.	Gramma Döme, 62, 63.
Bogdan, Dr. Alexandru, 65, 76.	Grigorie, Episcop de Râmnic, 7.
Bogdan-Duică George, 76.	Gros Vilmos, 24.
Bologa, Dr. Vasile, 80.	Halász Ferencz, 30.
Boțan (Boczán) Victor, 55, 59.	Herezeg -Farkas, 80, 81.
Brediceanu Coriolan, 96.	Hochmeister, 10.
Brunswick Tereza, 2.	Horia, 10, 35.
Candrea I., 69.	Hunyadi Ioan, 56, 63, 81.
Chelariu Gheorghe, 63.	Iancu Avram, 35, 49.
Chendi Ilarie, 90.	Iankovics Béla, 31, 33.
Ciocan Ioan, 91, 92, 93.	Iászai Rczső, Dr., 80, 81.
Ciurcu Ioan, 63.	Ille Teodor, 55, 59.
Codrea (Kodrea) George, 59.	Iorga Nicolae, 53.
Csáki Albin, 3, 81.	Iorgovici Pavel, 13.
Csokona Vitéz Mihály, 58.	Iosif al II-lea, 10.
Danciu Ioan, 42.	Iov, episcop de Roman, 50.

- Jercovici D., 12.
 Kaposi Dr. M. L., 44.
 Károly prințul, 63.
 Kárpáti Andreiu 22.
 Kinizsi Pavel, 63.
 Kisfaludi Sándor, 81.
 Kiss Aron, 24, 55.
 Koos Ferencz, 60.
 Kossuth Lajos, 2, 80, 85, 92.
 Kurzböck, Iosif Lavrentie, 8.
 Ladislau cel sfânt, 63.
 Lámpel Robert, 45.
 Láng Mihály, 61, 62.
 Laurian, Aug. Treboniu, 22.
 Lazăr Gheorghe, 43, 83.
 Lazăriciu Ioan, 69.
 Leca Dimitrie, 15.
 Lemény. Dr. Eleonora, 80.
 Leșian (Lésian) Ioan, 59, 61.
 Lucaciu Dr. Vasile, 89.
 Maier Grigorie, 8.
 Mangold Lajos, 80.
 Maria Terezia, 7, 14.
 Marian Iosif, 55.
 Marienescu Atanasie, 17, 55.
 Márki A., 81.
 Maszák Hugo, 22.
 Matia Corvinul, 57, 63.
 Mátyás, regele, 63.
 Mayer M., 24.
 Meșotă Dr. Ioan, 73.
 Mețianu Ioan, 34.
 Micu, Dr. A., 46, 49.
 Mihalțian N. I., 22.
 Mihulin Nicolae, 70.
 Moga Vasile, 18.
 Moldovan, Ioan M., 18, 22, 24.
 Moldován Gergely, 90, 91, 97.
 Morlin, Dr. Emil, 3.
 Mumuleanu Paris, 14.
 Munteanu Gavril, 73.
 Muntean-Solomon, 22.
 Nagy Vasile (Ladislau) 21, 22.
 Nemoian Ioan 24.
 Nestor Silvestru, 91.
 Nichitici Ghedeon, 9.
 Nicoară Vincențiu, 91.
 Niemeyer A. H. 14
 Obradovici Grigorie, 7.
 " Dositeiu, 13.
 Onițiu Virgil, 73, 91.
 Orghidan Rudolf, 15.
 Papiu Ilarian, 80.
 Pavel Mihail, 72.
 Petőfi Sándor, 58, 81.
 Petri Vasile, 22, 69.
 Petrovici Naum, 14.
 Pleșoianu Grigorie, 14.
 Pipos Dr. Petru, 70.
 Pop Dariu, 65.
 Pop. Dr. Ghiță, 76.
 " Dr. N., 57.
 Popa, Dr. Gheorghe, 22, 24.
 Popazu Ioan, 73.
 Popescu Beniamin, 80.
 " Ioan, 22.
 Popp George, 91.
 Popp Gh. 51.
 Popovici-Barcianu Sava, 17.
 " Dr. Iosif, 92, 93, 97.
 " Ioan, 81.
 " Timotei, 63.
 Popovici-Râmniccanu Petru, 8.
 Popu Stefan, 22.
 Pora Andreiu, 59.
 Porumb Iános, 59.
 Posa Lajos, 60.
 Poteca Eufrosin, 14.
 Pteancu, Dr. Alexandru, 82.
 Pușcariu, Dr. Ilarion, 22.
 Pușcariu Dr. Sextil, 97.
 Puskás Iános, 61.
 Putici, Dr. Traian, 63.
 Putnoky Nicolae, 24.
 Radu Dr. Demetriu, 84.
 Recker I., 45.
 Roman Alexandru, 87, 88, 89, 90,
 92, 96.
 Rákoczy F., 44, 56.
 Ribári Ferencz, 80.
 Roman Visarion, 17, 18, 22.
 Roșiescu Toma, 21, 22.
 Roșu, Martinovici Mihail, 8.
 Russu Ioan V., 22, 79.
 Șaguna, Andreiu baron de, 17, 19,
 20, 52, 73, 74, 76, 85.
 Sbârneciu L. 44.
 Siegescu Dr. Iosif, 70, 71, 78, 91,
 93, 94.
 Sigismund, regele, 81.

Silași Dr. Grigorie, 97.

» Vasile, 2.

Șincai George, 10.

Sporje Vasile, 6.

Stanca Iosif, 42.

Stefan, sfântul, 63.

Stroia, Dr. Ioan, 63.

Suciu Petru, 80.

Sulică Nicolae, 59, 63.

Suluț Alexandru, 86.

Szabó Dirle, 62.

Szabó Elemér, 43, 44, 45, 46, 59, 71.

Szbernecs, 44.

Széchenyi, contele Stefan, 2.

Szigeti (Sugescu), 95.

Sztankó Bela, 45.

Tempea I., 79.

» Radu, 12, 15.

Thierfeld David, 25, 45.

Tiktin, 97.

Tisza, contele Stefan, 28, 29, 30, 33,
34, 35, 73, 79, 98.

Țichindeal Dimitrie, 13.

Tréfort Agost, 3, 23.

Tuducescu Ioan, 22, 24, 55.

Văcărescu I., 14.

Varga Otto, 80.

Vasici, Dr. Pavel, 17, 22.

Vătășan George, 80.

Vécsei Ioan, 24.

Viciu Alexe, 91.

Villom, 14.

Voileanu Mateiu, 61.

Vuia Iuliu, 57, 63.

Wesselényi Miklós, 2.

Wlassics Gyula, 81.

Zichy János, 28.

Zrinyi Miklós, 56.

Dăni de slămă.

Dis. et nou. 1888, pg 82.